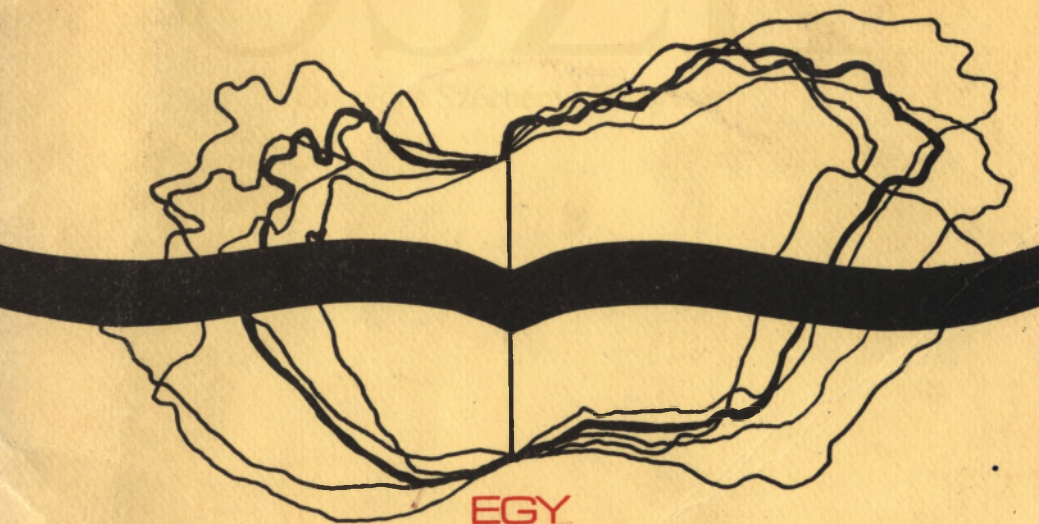

MC
108.682

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
ÉS MÓDSZERTANI KÖZPONT

GEREBEN FERENC

**A FELNŐTT NÉPESSÉG
OLVASÁSI
ÉS OLVASMÁNYBESZERZÉSI
SZOKÁSAI**

EGY
REPREZENTATÍV ORSZÁGOS VIZSGÁLAT
EREDMÉNYEI

GEREBEN FERENC

**A FELNŐTT NÉPESSÉG
OLVASÁSI
ÉS OLVASMÁNYBESZERZÉSI
SZOKÁSAI**

EGY REPRESENTATÍV
ORSZÁGOS VIZSGÁLAT EREDMÉNYEI

BUDAPEST, 1989

Készült "A közművelődési helyzete és fejlődésének távlatai" c.
MM tárcaszintű főirány keretében.

Számítógépes szakértő: BOLVÁRY ENDRE

Lektorálta: V. KULCSÁR JÚLIA

MC 109.682

7989

I.	Olvasási szokások.....	5
1.	Hányan olvasnak Magyarországon?	5
2.	A könyv és olvasás, mint társadalmi jelenség	9
3.	A szépirodalmi és az ismeretközlő olvasmányok	15
4.	Szépirodalmi érdeklődés és ízlés	20
a)	Általános tendenciák	21
b)	Rétegízlés	28
5.	Férfiak és nők olvasási szokásai	36
II.	Kitekintés a szellemi kultúra egyéb területeire	51
1.	Olvasás és televízió	51
2.	Film, zene és képzőművészet	55
III.	Olvasmánybeszerzési szokások	63
1.	Olvasmánybeszerzés általában	63
2.	Az olvasmányválasztás motívumai	66
3.	Az olvasmányok beszerzési módjai	68
4.	Könyvtárhasználati szokások	76
a)	Könyvtári tagok, lemorzsolódók, párhuzamos tagság	76
b)	A könyvtári szolgáltatások igénybevétele	81
5.	A felnőtt népesség könyvtárképe	86
a)	"A könyvtár olyan hely, ahol..."	87
b)	Az osztársadalmi könyvtárkép főbb sajátosságai	93
c)	Könyvtári funkciók a könyvtárkép tükrében	98
d)	Az egyes társadalmi rétegek könyvtárképe	102

IV. Összegzés és következtetések 108

Jegyzetek 117

I. OLVASÁSI SZOKÁSOK

1. Hányan olvasnak Magyarországon?

A hatvanas évek első felében végzett olvasásvizsgálatok óta tudjuk, hogy nem vagyunk még "olvasó nép", s ahogy az idő és a kutatások előrehaladnak, egyre csökkenő határozottsággal és magabiztossággal merünk vállalkozni annak az időpontnak az előrejelzésére, amikor azzá válunk. (Sőt - ha az "olvasó nép" fogalma egy olyan társadalmat jelöl, amelyben a 7-8 évesnél idősebb, s az olvasási tevékenységre fiziológiailag képes népesség egésze, vagy csaknem egésze könyvolvasó; felmerülhet a kétely, hogy egyáltalán azzá válunk-e valaha is.)

Be kell vallanunk, hogy az olvasásról, mint társadalmi jelenségről a hatvanas évek derekán még meglehetősen leegyszerűsített képünk volt. (Félreértés ne essék: akkor ez is vivmánynak számított.) Az időtájt, széles körű empirikus vizsgálatok révén, markáns összefüggésekre derült fény az olvasói tevékenység és bizonyos társadalmi-demográfiai tényezők között. A felfedezés öröme és az észlelt összefüggések látszólagos egyértelmősége hajlamossá tett minket egy olyanfajta leegyszerűsítő-optimista szemléletre, amely néhány társadalmi tényező, mint pl. az urbanizáció szintje, a munkamegosztás szerinti rétegstruktúra, az iskolázottság (különösen az utóbbi!) javulásától az olvasó népesség arányának látványos, de legalábbis jól érzékelhető növekedését várta.

Ha futólag áttekintjük az utóbbi másfél-két évtized főbb társadalmi folyamatait, egy sor olyan pozitív változást regisztrálhatunk, amelyek közvetve, vagy közvetlenül - a lehetősé-

gek sikján - az olvasási kedv (vagy tágabban: a kulturális aktivitás) növekedésének irányában hatottak. Így például jelentősen megnőtt a nem mezőgazdasági ágazatokban foglalkoztatott munkaerő aránya; ennél szerényebben, de nőtt a szellemi munkát végzők, illetve a városlakók hányada; emelkedett a falvak urbanizációs szintje, s a munkamegosztás majd minden területén a szaktudást követelő munkakörök aránya; elvileg több lett a szabadidő (gondoljunk a szabad szombatok bevezetésére!); emelkedtek a jövedelmek; lényegesen javult a lakáshelyzet és a háztartások felszereltsége, tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottsága - és nem utolsósorban: számottevően növekedtek az iskolázottsági mutatók. Vajon követte-e mindezt a könyvolvasók arányának, az olvasás gyakoriságának emelkedése? A válaszhoz hívjuk segítségül a hatvanas évek első felében, illetve a közelmúltban végzett országos reprezentatív vizsgálatok adatait.

A Központi Statisztikai Hivatal 1962 és 1964 között végzett különböző adatfelvételei szerint: a 8 éven felüli népesség 38,4 %-a olvasott könyvet három (nem összefüggő) hónap leforgása alatt /1/; a 10 éven felüli népességnek 65 %-a tekinthető könyvolvasónak /2/; a 10 évnél idősebb népesség 56 %-a a 14 év felettiek 53 %-a szokott (szépirodalmi és ifjúsági!) könyvet olvasni /3/.

Egészítsük ki a képet a Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központja (KTTK) által 1964-ben végzett, ugyancsak országos felmérés /4/ adatával, mely szerint a felnőtt (15 éves és idősebb) népesség 60,6 %-a volt könyvolvasó.

Az adatok logikusan illeszkednek egymásba a vizsgáltak alsó korhatárának leszállítása növeli, a csak a szépirodalomolvasókra kiterjedő adatfelvétel természetesen csökkenti az olvasók arányát. Az első, 38 %-os adat jelentősebb eltérése is logikus, mivel ez a felmérés szigorúbban értelmezte a könyvolvasó fogalmát: csak azt tekintette olvasónak, aki a vizsgált 3 hónapban legalább egy könyvet olvasott.

(Azóta bebizonyosodott, hogy ekkora időszak nem elegendő a könyvolvasói és a nem olvasói magatartás megbízható elkülönítésére, mivel az ún. "időnkénti" olvasók számottevő része így kivülreked az olvasók körén /5/. Az idézett többi vizsgálat, a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően általában egy év alatt legalább egy könyv elolvasását tekintette a "könyvolvasó" kategória kritériumának.)

Mindent összevéve a hatvanas évek első felében a magyar felnőtt népesség mintegy 60 %-a volt könyvolvasónak minősíthető, az alábbi bontásban /6/.

Rendszeresen /7/ olvas könyvet:	24,3 %
Időnként olvas:	36,3 %
Nem olvas:	39,4 %

Másfél évtized után az OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központja (KMK) és a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése (MKKE) közösen újabb országos, reprezentatív olvasásvizsgálatot végzett.

Az 1978-as KMK-MKKE felmérés során ugyanazokat tekintettük könyvolvasónak és rendszeres olvasónak, mint az 1964-es KTKK-vizsgálat; a két mintasokaság alsó korhatára azonban különböző volt: az 1964-es felvétel a 15 éven felüli, az 1978-as a 20 éven felüli népességből vett mintát. Tudvalevő, hogy a fiatal korosztályok az átlagosnál erősebb kapcsolatot tartanak a könyvvel, ezért a jobb összehasonlíthatóság érdekében az alábbiakban az 1964-es felmérés 20 éven felüli megkérdezettjeinek olvasói arányszámait vetjük egybe az 1978-as kutatás ugyancsak 20 éven felüliekre vonatkozó adataival. (Ld. 1. táblázat)

1. táblázat

A könyvolvasás gyakorisága	1964 /8/ (KTTK felm.)	1978 (KMK-MKKE vizsg.)
Rendszeresen olvas	23 %	17 %
Időnként olvas	36 %	44 % /9/
Nem olvas	41 %	39 %
Összesen	100 %	100 %

Az adatokból kiolvasható, hogy 1964 és 1978 között a 20 éven felüli könyvolvasók aránya minimális mértékben - 59 %-ról 61 %-ra - nőtt (ha egyáltalán nőtt, mert a 2 %-os eltérést inkább stagnálásnak tekinthetjük); a rendszeres olvasóké viszont észrevehetően csökkent.

Következtetésünket - más oldalról - a KSH 1963-as és az MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1972-es országos időmérleg vizsgálatai is megerősítik; az 1963-ban napi átlagban olvasásra (és tanulásra) fordított 0,7 órás időmennyiség - a szabadidő általános növekedése mellett - 1972-ben 0,4 órára, vagyis 43 százalékkal csökkent. /10/

Mivel a felmérési adatok egy-két százalékos "melléhordása" megengedhető, sőt törvényszerű, az olvasási kedv alakulására vonatkozó tapasztalatainkat a következőképpen foglalhatjuk össze: lehet, hogy most valamivel többen olvasnak, de biztos, hogy jóval kevesebbet, mint másfél évtizeddel ezelőtt.

S ne higyük, hogy speciális magyar jelenségről van szó. Az NSZK-ban például, más társadalmi körülmények között az olvasótábor az utóbbi 20 év alatt szintén nem növekedett, holott az iskolázottsági mutatók ott is jelentősen javultak. (Az NSZK-ban 1958-ban a felnőtt lakosság 69 %-a, 1967/68 telén 68 %-a, 1973/74 telén 67 %-a, 1978-ban ismét 68 %-a bizonyult könyvolvasónak.) /11/

2. A könyv és az olvasás, mint társadalmi jelenség

Egy illúzióval szegényebbek lettünk, gazdagodtunk viszont egy szociológiai tapasztalattal: az olvasáskultúra fejlődéséhez nem elég, ha néhány - egyébként az olvasói magatartással korrelatív kapcsolatot mutató - társadalmi tényező pozitív irányban változik. Tehát attól, hogy nő az iskolázottság, az urbanizáció szintje, a szellemi munka aránya stb., még nem nő automatikusan az olvasók tábora, az olvasással töltött órák száma.

Az okok között szerepelnek olyan társadalmi folyamatok is, amelyek az olvasás ellenében hatottak. (Pontosabban fogalmazva: hatásuk többséjü volt, de bizonyos szituációkban az olvasást fékező hatáselem volt a domináns.) Igy pl. a televízió esetében, amely - mint tudjuk - egyfelől bőséges részt vállalt egyes könyvek olvastatásában, s a látókör bővítésével sok esetben élesztgette az olvasási kedvet; másfelől pedig kiereszkolta a szabadidő-alap újrafelosztását, s nem utolsósorban az olvasás rovására, jókora részt kanyarított magának. Jól szemléltetik ezt a Központi Statisztikai Hivatal 1976/77-ben végzett országos szabadidővizsgálatának adatai, melyek szerint egy 15-69 éves átlagos magyar állampolgár napi átlagban 27 percet tölt olvasással - ebből 14 percet könyvolvasással - s 84 percet televíziónézéssel. /12/ (Az olvasás és a televízió kapcsolatára a későbbiekben még visszatérünk.)

Az anyagi gyarapodás, s hozzá kapcsolatosan a motorizáció, a tartós fogyasztási cikkek felhalmozásának folyamata is egy sor dilemmát rejt. Ki vitatná, hogy e folyamat a kulturális aktivitás, s ezen belül az olvasáskultúra szempontjából is egy sor pozitív, sőt nélkülözhetetlen elemet tartalmaz. Ugyanakkor lépten-nyomon szemtanúi lehetünk annak is (s ez, úgy érezzük a felhalmozás első intenzivebb, mondhatni euforikus szakaszában törvényyszerű), hogy a célértékek "ránőnek" az eszközértékre, vagyis hogy bizonyos javak meg-

szerzése, birtoklása szinte fontosabb, mint rendeltetés-szerű, létkiteljesítő használata. Amíg a javak jelentős részének (pl. lakás, gépkocsi) megszerzése ugyan már nem lehetetlen, de még rendkívül komoly erőfeszítéseket igényel az emberek túlnyomó többségétől, addig az értéktudat említett zavaraira (beleértve egyes javak felfokozott státusszimbólum jellegét és presztizs-értékét) bizton számíthatunk. (Az utóbbi évek gazdasági nehézségei sem változtatták meg ezt a tendenciát, csak most már nemcsak a gyarapodás, hanem a szintentartás is jelentős többletenergiát igényel.)

A folyamat mélyebb elemzése most nem feladatunk, de utalni kell rá, mert több sikon érintkezik az olvasáskultúrával. Az anyagi javak megszerzése jelentékeny időt és energiát köt le: ismeretes az utóbbi évek szabadidő vizsgálatainak az a tanulsága, mely szerint a megnövekedett szabadidő jelentős mennyisége visszaalakult munkaidővé, pontosabban mellékes jövedelemszerzési lehetőséggé. Kétségtelen, hogy ez visszahat a művelődési aktivitásra. Empirikus adatok bizonyítják, hogy a 30. életév körül, amikor többek között (a családalapítással, a gyerekek fogadásával együttjáróan) az anyagi létfeltételek megteremtésének (lakásszerzés stb.) első nagy korszaka kezdődik, ugrásszerűen csökken az olvasási aktivitás is. De nem csupán a mennyiségi mutatók csökkennek ebben az életkorban: érzékelhető - mégpedig minden társadalmi rétegben - az olvasói érdeklődés minőségi felhigulása, bizonyos fogyasztói attitűdök erősödése is. /13/

A fogyasztói-felhalmozói magatartásnak van egy nagyon konkrét könyves vonatkozása is. Amíg a könyvolvasás tekintetében az elmúlt időszak a stagnálás illetve a visszaesés időszaka volt, addig a könyvforgalmi statisztikák - különösen a hetvenes évek elejétől - a könyvvásárlás dinamikus fejlődéséről vallanak /14/. Ennek megfelelően az 1978-as KMK-MKKE felmérés az otthoni könyvkészletek jelentős növekedését regisztrálhatta az 1964-es állapothoz képest. (Ld. 2. táblázat)

2. táblázat

Százalékos adatok

Az otthoni könyvvállomány nagysága	Országos adatok	
	1964 /15/	1978
Nincs könyv	32	14
1-50 kötet	42	30
51-300 kötet	21	41
300 kötet felett	5	15
Összesen	100	100

A 2. táblázat legfeltűnőbb és legjelentősebb tanulsága, hogy a könyvnélküli családok aránya minimálisra csökkent. De nemcsak a fehér foltok zsugorodásáról van szó, hanem általános előrelépésről: a néhány kötetes házikönyvtárak száma szintén megfogyatkozott, hogy a magasabb kötetszámok kategóriáiban annál nagyobb növekedés (300 kötet felett pl. háromszoros!) mutatkozzék.

A családi könyvtárak átlagos kötetszáma az 1964-es 58 kötetről 1978-ban 167 kötetre emelkedett, mégpedig olyanformán, hogy az egyes társadalmi rétegek közötti különbségek e téren lényegében csökkentek. /16/

Az otthoni könyvfelhalmozás intenzív fejlődési tendenciája ellentétben áll a már ismertetett könyvolvasási adatokkal. Kétségtelen ténynek látszik, hogy az elmúlt időszakban jelentősen növekedett a könyv presztízse társadalmunkban, de elsősorban a vásárolt, a sajátként birtokolt és ajándékba vett könyvé, s nem mint olvasmányé. Tapasztalataink alapján megkockáztatjuk azt a feltevést, hogy a könyv az utóbbi időkben széles rétegek számára vált státus-szimbólummá: egy fejlettebb, modernebb, városiasabb életforma rekvizitumává, aminek jelen kell lennie egy újonnan berendezett

lakásban, amiből - legalábbis egy sorozatnyit - "illik" beszereznie minden családnak, aki "ad magára", aki meg akarja haladni tegnapi önmagát.

A könyv tehát a felfelé irányuló státus-törekvések, mintakövetések egyik jelképe lett, főképpen olyan rétegekben, amelyek korábban semmiféle, vagy csak nagyon laza kapcsolatban állottak a könyvekkel. E rétegek befogadói készségei és jártasságai még jobbára a könyv nélküli múlt talaján állnak, ezért az otthonukban megjelenő könyvek sokszor csak vágyaik, törekvéseik külsődleges (vagyis olvasatlan, illetve alig olvasott) kulisszái maradnak.

Ennek az ellentmondásos társadalmi jelenségnek végső mérlege - véleményünk szerint - mégsem negatív. Már maga az a tény, hogy a könyv széles tömegek számára vált értékké (mégha sokszor nem is bensővé tett értékké), kétségtelenül pozitív és előrevivő mozzanat; mondhatni: a továbblépés egyik nagyon fontos lépcsőfoka. A lakásokban felgyülemlett könyvanyag a fiatalabb generációk számára már olyan alap, amely fejlettebb befogadói készségek kialakításának egyik - nem is lényegtelen - feltétele lehet. (Sok családban egyébként, ahogy azt már Sas Judit is észlelte, a felfelé törekvés vágya is a gyermekekre koncentrálódik, s a szülők - felismerve a törekvés és a kulturáltabb életvitel közötti kapcsolatot - a könyvet kifejezetten a gyerekek számára vásárolják.)/17/

A könyvolvasási és könyvvásárlási trendek közötti feszültségnek természetesen számos más tényezője is lehet. Okkal feltételezhető az is, hogy az ellentmondás sokszor csak látszólagos. Például egy olyan olvasótípus esetében, amelyet régebben is, ma is a könyvek gyakori olvasása és vásárlása jellemzett, amely presztizs-okokból is (mert tőle ezt "elvárják"), de belső igényből is "könyvközeli" életet él; ugyanakkor a szabadidő-szerkezet átrendeződése miatt nem olvas többet mint régen, de jobban válogat, többször használ

kézikönyvet, s mivel a könyvkiadás fejlődése lehetővé tette igényeinek változatosabb kielégítését: többet vásárol.

Fentebb szó esett arról, hogy az olvasáskultúra fejlődéséhez nem elegendő az iskolázottság, az urbanizáció, a társadalmi mobilitás, s más társadalmi tényezők pozitív irányú változása. Minden bizonnyal azért nem, mert ezek a tényezők nem külön-külön, s nem is párhuzamosan, hanem sok más (esetleg korántsem ilyen pozitív töltésű), tényezővel valamiféle sajátos egységbe szerveződve, számtalan összetevő eredőjeként fejtik ki hatásukat - ami ellenkezője is lehet annak, amit néhány összetevő hatásmechanizmusának ismerete alapján várnánk.

S nemcsak a meghatározó: a társadalmi feltételrendszer alkot bonyolult szintézist, hanem a hatásaként létrejövő emberi viselkedés - és tevékenységrendszer is. Az olvasás, mint sajátos tevékenység, szerves része e rendszernek, s ha igazi természetéhez akarunk közelférkőzni, nem szakíthatjuk ki az élettevékenység egészéből, illetve abból a tágabb struktúrából, amelyben a meghatározó életfeltételek, és függő változóként az emberek viselkedése egyaránt helyet kap. E két alrendszer között azonban egy sajátos szabályozó-közvetítő szféra működik. Józsa Péter termékeny gondolatát idézve: "... az emberek viselkedését - ... tehát cselekvésüket és reagálásukat - nem közvetlenül határozzák meg létfeltételeik, érdekeik, hanem kultúrájuk közvetítésével." /18/ A kultúra fogalmát itt Józsa rendkívül tágan értelmezi: helyet kapnak benne mindazon értékek, ismeretek, szellemi és érzelmi beidegződések, viselkedési modellek és szokások, amelyeket a személyiség a szocializáció során elsajátít.

Valójában tehát e három rendszerből összetevődő struktúra - vagyis az életmód - szabályozza (sok más tevékenység mellett) az olvasói tevékenységet is, annak mennyiségi és minőségi jellemzőit egyaránt.

A magyar olvasáskutatás már évekkel ezelőtt eljutott ahhoz a felismeréshez, hogy az életmód- és az értékutatás szerves részévé kell válnia; ugyanakkor a szintetikus szemlélet gyakorlati érvényesítéséhez még nem rendelkezik kellő vizsgálati adatbázissal.

A könyv és az olvasás jelenlegi, illetve várható társadalmi helyzetének megítélésében ezért olyan sok a bizonytalanságunk.

Most, amikor gondolatmenetünk lezárásaként az országos átlagok után az olvasói magatartás társadalmi megoszlásáról kívánunk néhány empirikus adatot közölni, sajnos szintén nem életmód- illetve értékorientációs-típusokban, hanem csak az ezeket durván közelítő munkamegosztás szerinti rétegződésben tudunk gondolkodni.

A 3. táblázat az olvasásgyakoriság 1964-ben /19/ és 1978-ban /20/ mért adatait hasonlítja össze négy társadalmi rétegben. (Megjegyezzük, hogy a két felmérés életkorbeli különbségeit - 1964: 15 éven felüli, 1978: 20 éven felüli népesség adatai - itt nem volt módunkban korrigálni. Ha megtehettük volna, az 1964-es adatok egy árnyalattal kisebb olvasási aktivitást tükröznének.)

3. táblázat

Százalékos megoszlás

A könyvolvasás gyakorisága	Értelmiségi, vezető		Alkalmazott, középszintű szakember		Munkás		Mezőgazd. fizikai	
	1964	1978	1964	1978	1964	1978	1964/21/	1978
Rendszeresen olvas	65	59	46	30	22	8	9	4
Időnként olvas	30	39	42	58	44	50	31	24
Nem olvas	5	2	12	12	34	42	60	72
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100

A táblázat beszédesen vall arról, hogy a könyvolvasási aktivitás országos méretekben tapasztalt lanyhulása mely társadalmi közegben milyen mértékben kapott táptalajt. Az értelmiség olvasási mutatói az elmúlt másfél évtized során viszonylag keveset változtak; az ún. alkalmazotti rétegben az olvasás gyakorisága már számottevően csökkent; a munkások és a mezőgazdasági dolgozók körében - különösen az utóbbiak esetében - az olvasási alkalmak erős ritkulását a nem olvasók arányának jelentős növekedése kísérte. A tendencia egyértelműnek mondható: az utóbbi másfél évtized viszonylatában a könyvolvasás visszaesése elsősorban olyan társadalmi közegekben jelentkezett, ahol korábban sem jegyezték magas értékszínt, ahol eredetileg sem vált még az életvitel szerves részévé. S a visszaesés annál nagyobb volt, minél gyérebb gyökérzetet tudott eresztetni egykor az olvasáskultúra egy réteg életmódjába. A könyvhöz fűződő esetleges, laza kapcsolat természetesen sérülékenyebb: a szabadidő és a belső energia-alap újrafelosztása során nagyobb eséllyel esett áldozatul a könnyebb ellenállás (pl. a televízió) irányába sodródó beállítódásoknak.

A könyvgyűjtési jelenségektől eltérően tehát a könyvolvasás terén szó sincs semmiféle nivellálódási tendenciáról, sőt: az olló két szára még jobban eltávolodott egymástól.

3. A szépirodalmi és az ismeretközlő olvasmányok.

Vizsgálatunk során a könyvolvasóknak feltettük a kérdést, hogy milyen fajta, milyen témájú könyveket szeretnek leginkább olvasni. (Ld. 4. táblázatot) Több tipust is meg lehetett jelölni - átlagban egy olvasó 1,6 olvasmányfajta nevezett meg. (Mégpedig - előre nyomtatott lista híján - a saját szavaival, amiért is az utólagos kategorizálás során kényszerű átfedésekre is sor került.)

4. táblázat

Kedvelt olvassmánytipusok (1978)	Említők a 20 éven felüli könyvolvasók százalékában
Szépirodalom általában	13
Regény általában	6
Romantikus, szerelmes, érzelmes regények	12
Életrajzi regény	11
Társadalmi (lélektani) regény	13
Krimi	12
"Kalandos", sci-fi	18
Ifjúsági irodalom	3
Novella - antológiák	5
Vers	6
Mese, mitosz, monda	3
Útleírás, útikönyv	14
Történelem (regény, memoár, ismeretközlő)	27
Egyéb társadalomtudomány, politika	7
Természettudomány, műszaki mezőgazdasági szakirodalom	7
Sport hobbi	2

A konkrétan jelölt témakörök közül a kalandos, bűnügyi történetek (elsősorban: munkások, mezőgazdasági fizikaiak); az érzelmes, "szerelmes", valamint életrajzi regények (főként: alkalmazottak, nyugdíjasok, háztartásbeliek); valamint a történelmi témák (fő közege: értelmiség, középszintű szakemberek, nyugdíjasok) váltják ki láthatólag a legintenzívebb olvasói érdeklődést.

A magyar könyvolvasók érdeklődése túlzottan szépirodalomcentrikus állapotot mutat, megkülönböztetve a vizsgálatokat. E megállapítás jogosságát illusztráljuk néhány országos reprezentatív adattal.

Az 1962-es KSH-vizsgálat szerint a 8 éven felüli könyvolvasók 3 havi, igen tekintélyes számú (mintegy 20 és fél ezer) olvassmányának mindössze 8,2 %-a volt nem szépirodalmi mű, ebből is csaknem 3 %-ot az útleírások tették ki. /22/ Az 1964-es KTKK-vizsgálat 15 éven felüli olvasói utolsó olvassmányaik között 11,7 %-nyi nem szépirodalmi címet nevez-

tek meg (ebből 3,2 % az útleírás)./23/ (Az előbbi KSH-adathoz képest mutatkozó többletet a vizsgáltak magasabb alsó korhatára magyarázza.)

Ezzel szemben egy, még 1958-ban végzett nyugatnémet felmérés, az utolsó olvasmányok 22 %-át - tehát a magyar adatoknak lényegesen magasabb hányadát - találta ismeretterjesztő-, illetve szakirodalomnak. /24/ Józsa Péter, magyar és francia olvasók érdeklődését, preferált olvasmánytípusait összehasonlítva arra a megállapításra jut, hogy az ismeretközeli irodalomnak Franciaországban, a (nivós) szépirodalomnak Magyarországos tulajdonitanak nagyobb értékét. (A szórakoztató irodalom népszerűsége a két országban kb. azonos szinten áll. /25/

Újabb adataink azonban arra engednek következtetni, hogy a magyar olvasói érdeklődésnek az ismeretközeli irodalommal szemben tanúsított tartózkodása feloldódóban van. Az 1978-as KMK-MKKE vizsgálat szerint az ismeretközeli művek az utolsó olvasmányok 20 %-át teszik ki: szemben az 1964-ben mért 12 %-kal. /26/ Mielőtt a fejlődési tendenciát minősítenénk, nézzük meg közelebbről, mit jelenthet a non fiction irodalom hangsúlyosabb jelenléte az olvasói érdeklődésben.

Már a hatvanas évek vizsgálatai jelezték, hogy a non fiction (s ezen belül főleg a szak- és ismeretterjesztő irodalom), elsősorban a kvalifikáltabb rétegekben: az értelmiségiek és az egyetemi hallgatók körében népszerű./27/

Az is kiderült, hogy az iskolázottság és az urbanizáció szintjének, valamint az olvasás gyakoriságának növekedésével párhuzamosan nőtt az ismeretközeli irodalom súlya az olvasmányszerkezetben, mégpedig általában olyan szépirodalmi műfajokkal (pl.: mai külföldi irodalom) együtt, amelyek az olvasói aktivitás magasabb fokára engednek következtetni./28/

Kamarás István 1968-ban végzett országos reprezentatív munkás-vizsgálata az utolsó olvasmányokon belül a szépirodalmi műveket "nivós szépirodalom" és "lektür" kategóriákba

sorolta. Így még egyértelműbben rajzolódik ki a tendencia, hogy az iskolai végzettség emelkedésével - az ismeretterjesztő és szakirodalom mellett - az értékes (tehát nagyobb befogadói aktivitást követelő) szépirodalom olvasottsága növekszik./29/

Tehát az utóbbi egy-másfél évtized tendenciája: az ismeretközlő irodalom hányadának növekedése az olvasmányok között, sok pozitív elemet tartalmaz. Nemcsak általában az olvasói érdeklődés tágulását, a mai kor igényeire való ráhangolódását (tehát az olvasmányszerkezet korszerűsödését) jelzi, hanem egy aktívabb, igényesebb olvasási mód terjedésére is utal.

Tegyük hozzá mindjárt: egyrészt. Ugyanis a jelenségnek van egy másik oldala is. Az ismeretközlő irodalom iránti érdeklődés növekedése együtt járt egy sajátos mellék-tendenciával: növekedett azoknak a könyvolvasóknak az aránya is, akik kizárólag non fiction-t olvasnak.

Tanulmányunk elején idéztünk néhány országos olvasói arányszámot a hatvanas évek első feléből. Ezek között szerepeltek Pártos Judit munkájának (1964-es) adatai is, amelyek csak a szépirodalmi könyvek olvasóira vonatkoztak (10 éven felüliek: 56 %, 14 éven felüliek: 53 %). Ha ezeket összevetjük a megfelelő életkorú népesség korabeli általános könyvolvasói adataival (65: illetve 60 %), kiderül, hogy ez idő tájt a kizárólag ismeretközlő könyveket olvasók aránya a megfelelő életkorú népességen belül 5-10 % között mozgott. Az MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1972-ben végzett időmérés-vizsgálata a szépirodalmi könyvek olvasótáborát a Pártos Judit-féle adatoknál már kisebbnek: 48 %-osnak találta /30/. Ezt összevetve az 1978-as általános könyvolvasói arányszámmal (61 %), megállapítható, hogy a felnőtt népességen belül a hetvenes években mintegy 10-15 %-ra növekedett azoknak a könyvolvasóknak az aránya, akik csak ismeret-

közlő irodalmat szoktak olvasni. E rétegnek mintegy fele már olyan távolságban él a szépirodalomtól, hogy irodalmi izléskategóriába nem is sorolható be: szintén 1978-as, országos vizsgálatunk (KMK-MKKE-felmérés) tapasztalata, hogy a kérdezettek 6 %-a nemcsak kedvelt olvasmánytipusaik között, hanem emlékezetes olvasmányélményeik, legkedveltebb szerzőik említésekor sem neveztek meg egyetlen olyan témát, címet vagy nevet sem, amely a szépirodalmi érdeklődés akár halvány nyomaira is utalt volna.

Ez a magatartás jelenleg elsősorban két társadalmi rétegben otthonos: a mezőgazdasági fizikai dolgozók mintegy egyhatedét, s az értelmiségnek csaknem egytizedét jellemzi, de láthatólag nem idegen a munkásoktól (7 %) sem. Az értelmiség esetében minden valószínűség szerint főképp a műszaki értelmiség jelenti a "tömegbázist": Józsa Péter francia-magyar összehasonlító olvasásvizsgálata szerint a magyar kérdezettek közül egyedül a mérnökök értékrendjében előzte meg az ismeretközlő irodalom a szépirodalmat. (Franciaországban egyébként a technikusok és munkások mintacsoportja is hasonlóképpen "szavazott")./31/

Az eltérő társadalmi közeg ugyanannak a magatartásformának két meglehetősen eltérő változatát valószínűsíti: egy prakticista "műveljük kertjeinket", illetve "csináld magad" változatot, ahol az olvasáskultúra alacsony szintjéhez (egy csaknem nem-olvasói magatartáshoz) társul a felismerés, hogy a hétköznapi praxis (háztáji művelés, házépítés, különböző munka- vagy hobby-tevékenységek) hatékonyságát növelni lehet szakkönyvekkel is (főleg: mezőgazdasági fizikai dolgozók, munkások); illetve egy "technokratá" változatot, amelyben az olvasáskultúra fejlettebb, vagy kifejezetten fejlett készségrendszerre egy olyan műveltségesszéménnyel társul, amely mindennek fölébe helyezi az intenzív szaktudást, a non fiction-értékeket (elsősorban: műszaki értelmiség).

Mindkét változat, a szépirodalmi élmény szinte teljes mellőzésével végletes, s ma még csak szűk körben érvényesülő jelenségnek mondható. De nagyon valószínű, hogy a jelenleg észlelhető tendencia folytatódásával társadalmi hatóköre a jövőben szélesedni fog. Ha ideális modellnek azt az olvasmányszerkezetet tekintjük, amelyben az ismeretközlő irodalom hangsúlyos jelenléte nivós szépirodalmi olvasmányokkal párosul, akkor a kizárólagos, illetve túlzott szépirodalmi orientációt a múlt: a kizárólagossá nőtt non fiction-orientációt a jövő tipikus torzulásának tekinthetjük. Felmerül a kérdés: milyen esélyünk van arra, hogy az ideálisnak mondott olvasmányszerkezet uralkodóvá váljon, vagy legalábbis széles körben elterjedjen? A non fiction fokozatos térhódítása ezt elvileg lehetővé teszi, hiszen csak az esetek kisebb hányadában tör egyeduralomra. A válasz kulcsa tehát abban rejlik, hogy milyen irányban halad irodalmi izlésünk.

4. Szépirodalmi érdeklődés és izlés

A felnőtt lakosság kurrens olvasmányainak 80 %-a még a hetvenes évek végén is szépirodalmi, illetve ifjúsági könyv volt. A magyar olvasó portréja az irodalmi érdeklődés színképelemzése nélkül tehát halvány vázlat lehet csupán. Próbáljuk meg "kiszínezni" ezt a vázlatot.

Egyszer már kísérletet tettünk az irodalmi izlés főbb jelenségeinek rétegenkénti összegzésére /32/; H. Saj Judit korábbi hasonló vállalkozása /33/, valamint néhány, a hatvanas években és a hetvenes évek legelején végzett olvasásvizsgálat eredményei alapján. Akkor arra nyílt lehetőségünk, hogy az irodalmi érdeklődésnek a hatvanas évekre jellemző főbb irányváltozásait, illetve jelenségeit mutassuk be. Most - hivatkozva helyenként korábbi megállapításainkra is - a képet szeretnénk kiegészíteni egyéb, főleg a hetvenes évekre vonatkozó felmérési tapasztalatokkal, valamint egy

részletesebb, az időbeli változás tendenciáit is érzékeltetni kívánó, országos helyzetképpel.

Az irodalmi érdeklődés és izlés milyenségéről valló dokumentumok, amelyekre elemzéseink során hivatkozni fogunk, rendkívül változatosak: akadnak közöttük különböző típusu olvasmánylisták, legkedveltebb szerzőket, illetve műveket tartalmazó jegyzékek, speciálisan képzett sűrített izlés-képletek, stb. Természetesen ezek nem egyforma intenzitással vallanak a társadalomban uralkodó izlésállapotokról. Ezért az alábbiakban csak azoknak a leglényegesebb tendenciáknak a felvázolására szorítkozunk, amelyeket egy ilyen heterogén dokumentum-bázis is meglehetősen biztonsággal tud közvetíteni.

a) Általános tendenciák

Melyek voltak, hogyan változtak az irodalmi érdeklődés fő irányai a hatvanas évek elejétől a hetvenes évek végéig a magyar könyv olvasó népeesség körében? A válaszhoz hívjuk segítségül az elmúlt bő másfél évtized olvasás-vizsgálatainak globális adatait.

Elsőként fogjuk vallaóra a három országos reprezentatív felmérést: az 5. táblázat azt mutatja be, hogy mely írók műveit olvasták legtöbbször 1962-ben, 1964-ben és 1978-ban. A táblázat listái nem teljesen azonos léptékűek. Különbözik a vizsgáltak alsó korhatára: az 1962-es KSH-vizsgálat kérdeztettjei voltak a legfiatalabbak. (Ezért találunk legolvasótabb írói között több ifjúsági szerzőt.) Az 1962-es felmérés abban is eltér a másik kettőtől, hogy nemcsak a kérdeztett megelözdön olvasott utolsó könyvet, hanem egy adott időszak (3 hónap) összes olvasmányát regisztrálta - ez utóbbi valamivel reálisabb képet ad az olvasói érdeklödzésről./37/

Ennek ellenére az 1962-es és 1964-es olvasottsági rangsor jellegében és szerkezetében nagyon erős hasonlóságot mutat (bizonyítva egyúttal az adatok megfelelő szintü összevethetőségét): mindkét lista élén a nemzeti klasszikusok

5. táblázat

Sor- szám	1962 /34/ (8 év feletti olvasók)		1964 /35/ (15 év feletti olv.)		1978 /36/ (20 év feletti olv.)	
	3 hónap ol- vasmányai- nak szerzői	Az összes olvasmány %-ában	Az utoljára olvasott könyvek szerzői	Az összes olvasmány %-ában	Az utoljára olvasott könyvek szerzői	Az összes olvasmány %-ában
1.	Jókai Mór	11.37	Jókai Mór	16.19	Jókai Mór	3.79
2.	Móricz	3.79	Gárdonyi	4.87	Berkesi	3.21
3.	Mikszáth	3.27	Móricz	4.87	Szilvási	2.92
4.	Gárdonyi	3.21	Mikszáth	4.09	Dallos Sándor	2.19
5.	Verne	3.09	Hugo	2.31	Dumas, id	2.04
6.	Dumas, id.	1.31	Verne	2.20	Gárdonyi	1.75
7.	Tolsztoj, Lev	1.31	Cronin	2.15	Moldova	1.75
8.	Móra	1.24	Móra	1.68	Móricz	1.75
9.	Fekete István	1.02	Mark Twain	1.47	Mikszáth	1.46
10.	Zola	0.94	Tolsztoj, Lev	1.42	Charrière, H.	1.31
11.	Hugo	0.90	Zola	1.36	Cooper	1.17
12.	Cooper	0.87	Dumas, id.	1.20	Hemingway	1.17
13.	Thúry Zsuzsa	0.79	Fejes Endre	1.20	Rejtő	1.17
14.	Molnár Ferenc	0.70	Fekete István	1.05	Szabó László	1.17
15.	Gergely Márta	0.67	Berkesi	1.00	Szabó Magda	1.17
16.	Gorkij	0.66	Gorkij	0.89	Verne	1.17
17.	Benedek Elek	0.66	Passuth	0.84	Moravia	1.02
18.	Solohov	0.65	Balzac	0.79	Passuth	1.02
19.	Berkesi	0.64	Solohov	0.79	Benedek Elek	0.88
20.	Balzac	0.62	Rejtő	0.79	Brontë, Ch.	0.88
21.	Maupassant	0.62	Illés Béla	0.73	Tolsztoj, Lev	0.88
22.	Mann, Thomas	0.57	Dosztojevszkij	0.73	Gusack	0.73
23.	Passuth	0.56	Szabó Magda	0.73	Gál György S.	0.73
24.	Dickens	0.52	Zsigray J.	0.73	Heller, Joseph	0.73
25.	Mark Twain	0.52	Cooper	0.73	Németh László	0.73

állnak (elsősorban - hatalmas előnnyel - Jókai); utána fel-
tűnnek a külföldi klasszikusok (előbb a romantika és az if-
júsági irodalom, később a realizmus képviselői); majd fel-
fel bukkan egy-egy kortárs magyar (nemegyszer lektűr) szer-
ző is. (Számuk - az ifjúsági írókat leszámítva - elenyésző,
különösen az 1962-es listán.) Az élő külföldi írókat mindkét
névsorban egyedül Solohov képviseli. A hatvanas évek első
felének múltbaforduló olvasói szemléletét a teljes olvas-
mányanyag szerkezetének elemzése még jobban megerősíti. Az
1964-es KTKK vizsgálat szerint az utoljára olvasott szépiro-
dalmi könyvek 47 %-a volt magyar, a 27 %-a külföldi nem élő
író műve - vagyis a szépirodalmi olvasmányanyag mintegy há-
romnegyed része régi - túlnyomórészt klasszikus - irodalom-
nak bizonyult./38/

Az 1978-as olvasottsági lista merőben más struktúrájú,
mint az 1962-es és 1964-es. Jókai vezető helye ugyan meg-
maradt, de előnye minimálisra csökkent. Mögötte (vagy in-
kább mellette) mai magyar lektűrírók sorakoznak, s a nemzeti
klasszikusok a középmezőny felé tolódtak, a világirodalom
nagy realista írói pedig - Tolsztoj kivételével - még a lis-
táról is leszorultak (Balzac és Stendhal kis hiján rákerült).
Valamivel hangsúlyosabbá vált viszont - főleg a lista máso-
dik felében - a "tegnapi" és mai értékes (magyar és külföl-
di) irodalom jelenléte.

Az 1964-es és az 1978-as adatsor felvétele közt 14 év
telt el, s az eközben lezajlott jelentős változásokat nem
tudjuk országos adatokkal dokumentálni. Néhány szűkebb körű
vizsgálat tanúsága szerint azonban az irodalmi érdeklődés
jelzett áthangolódása már a hatvanas évek vége felé kibon-
takozott. Tekintsük meg például egy 1968-as, városi könyves-
bolti vásárlók és könyvtári tagok (tehát az átlagosnál in-
tenzivebb és igényesebb olvasók) körében végzett felmérés
/39/ tíz legolvasottabb írójának rangsorát. (Ld. 6. táblá-
zat.)

6. táblázat

A kérdezést megelőző néhány hónapban olvasott könyvek
szerzői 1968-ban

(1000 városi könyvesbolti vásárló és könyvtári tag válasza alapján)

Sorszám	Szerző neve	Említések száma
1.	Rejtő Jenő	64
2.	Berkesi András	63
3.	Szilvási Lajos	56
4.	Passuth László	38
5.	Moldova György	32
6.	Németh László	32
7.	Dallos Sándor	24
8.	Benedek István	23
9.	Jókai Mór	22
10.	Raffai Sarolta	20

A kortárs magyar irodalom lektűr-hulláma tehát már a hatvanas évek végén magasra csapott. A 10-es keretszám lehet, hogy túl szűkös, de így is feltűnik, hogy nem került be egyetlen külföldi szerző (még romantikus sem) az élmezőnybe, és magyar klasszikus is csak egy: Jókai Mór - a 9. (!) helyre. /40/ A mai irodalom iránt megmutatkozó erőteljes érdeklődés viszont nemcsak a lektűrszerzőket, hanem az értékebb kortársi irodalom néhány magyar képviselőjét is előtérbe állította. Észre kell vennünk azt is, hogy 1978-ra jelentősen kitágult az irodalmi érdeklődés köre: míg 1964-ben a 10 legnépszerűbb szerző az utolsó olvasmánynak 41 %-át, addig 1978-ban már csak 22 %-át "szállította"; az első 20 szerző esetében pedig az 1964-es 51 %-nyi arány 1978-ban 33 %-ra csökkent.

A hatvanas évek első felétől napjainkig ivelő folyamat fő tendenciája azonban mégis abban ragadható meg, hogy a múltbaforduló irodalmi szemlélet mához-igazodása osztársadalmi méreteken az esztétikai élmény lehetőségének ritkulásával járt. Ugyanis a napi olvasmányok szintjén a régi irodalomnak főként az értékesebb (klasszikus realista) ága szorult vissza, s helyébe elsősorban a mai irodalom felszínesebb vonulata lépett. (Igy vált széles körben érvényes izlésképletté a "romantika + mai lektür" formáció.) A hetvenes évek végére pedig nemcsak a realista, hanem a romantikus klasszikusok is meglehetősen háttérbe szorultak. Ez tünik ki a legolvasottabb írók különböző népszerűségi listáiból, valamint 1978-as felmérésünknek az aktuális (legutóbbi) szépirodalmi olvasmányok megoszlását bemutató 7. sz. táblázat adataiból is.

7. táblázat

A 20 éven felüli könyvolvasók aktuális szépirodalmi olvasmányainak kategóriái

	Az összes szépirodalmi mű százalékában
Romantikus	15.4
XIX. századi (vagy korábbi) realista klasszikus	10.4
XX. századi realista	28.4
Modern (értékes)	6.9
Szórakoztató irodalom (túlnyomórészt kortárs szerzőjű krimi, kalandre- gény, életrajzi regény stb.)	38.9
Összesen:	100.0

Az esztétikai élmény lehetőségének ritkulását említettük fentebb, ugyanis nincs pontos tudomásunk arról, hogy régebben Jókai, Hugo vagy akár Mikszáth, Móricz és Tolsztoj nagymérvű olvasása során ez a lehetőség milyen mértékben

realizálódott, vagy milyen mértékben jelentette olyan fogyasztói szórakozói igények közvetett kielégítését, amelyek azóta közvetlenebbül, s nem utolsósorban mai szerzők mai témájú lektűrtermékei által is kiélhetők.

Mert nyilvánvaló, hogy nem kizárólag, sőt nem is elsősorban az igények és az izlésszint változásaiban kell keresnünk az olvasmányszerkezet említett átrendeződésének kulcsát. A jelenség mögött kiadás-politikai okok is meghúzódnak, nem elszakíthatóan általánosabb társadalmi-politikai mozgásfolyamatoktól. Arra a kiadás-politikára gondolunk, amely az ötvenes évek első felében mesterségesen visszafogta a klasszikus irodalom kiadását, s ezáltal - szándéka ellenére - hatalmas mértékű hiányérzetet keltett iránta. Az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején a könyvkiadás törlesztette ezirányu adósságai (már csak azért is, mert az új magyar irodalom még nem izmosodott meg kellőképpen), az olvasótábor pedig felfokozott érdeklődéssel reflektált erre. A végletek törvényének megfelelően a klasszikusok iránti rendkívüli érdeklődés a hatvanas évek vége felé szélsőségesen lecsökkent, részint a telítődés miatt, részint pedig azért, mert a könyvkiadás közben nyitott a lektűr és a nivós moder irodalom felé egyaránt, és mindkét olvasmánytípusnak akadt szépszámú hazai irógárdája és (főleg az előbbinek) olvasója. Ez a nyitás épp a televízió elterjedésének és a fogyasztási cikkek első nagy felhalmozási korszakának idejére esett, s ezért - úgy véljük - érthető, hogy a különböző hatások interferenciája a még különben sem fejlett igényeket (a 2. fejezetben elemzett folyamat részeként) a könnyebb ellenállás, bizonyos fogyasztói attitűdök irányába sodorta.

A folyamat (ideiglenes) végeredményét 1978-as országos vizsgálatunk egy olyan táblázatával kívánjuk szemléltetni, amely már nem elégszik meg a kurrens olvasmányok, illetve a

legolvasottabb szerzők sokszor esetleges és meglehetősen felületes, az izlésre csak nagyon indirekt módon utaló információival, hanem az izlés belső szerkezetét közvetlenebbül (bár természetesen így is fogyatékosan) kifejező izlés-típológiával operál /41/, s azt mutatja be, hogy az egyes izléstípusok milyen arányban vannak képviselve Magyarország felnőtt könyv olvasó népességében. (Ld. 8. táblázat)

8. táblázat

Irodalmi izléstípusok (1978)	20 éven felüli könyv- olvasók %-ában
"Modern (+klasszikus)" (Mai értékes, s általában a nem hagyományos eszközökkel élő XX. sz.-i irodalom dominanciája; tipikus kiegészítője: klasszikus realista irodalom)	7.2
"Klasszikus (+romantikus)" (A XIX.sz.-i klasszikus realista irodalom, illetve a XX. sz. első felében hagyományos formában íródott művek dominanciája; esetleg romantikával együtt)	19.5
"Romantikus" (A XIX. századi romantika dominanciája, esetleg ifjúsági irodalommal együtt)	12.6
"Bestseller" (Fő összetevője a "nagy irodalom" látszatát keltő félművész ill. művészi irodalom, ilyen típusú életrajzi, történelmi, háborús, "lélektani" regények. Szubdomináns szerepben esetleg: romantika és klasszikus realizmus)	28.1
"Lektűr (+romantika)" (A szórakoztató irodalom direkt műfajainak: krimi, kalandregény, kémregény stb. dominanciája; tipikus kiegészítő: romantika)	23.1
"Ismeretközlő" (Kizárólag non fiction érdeklődés)	6.7
Megállapíthatatlan	2.8
Összesen	100.0

Az é r t e l m i s é g legsajátabb izlésbeli jegyének - a hatvanas és a hetvenes évek vizsgálatainak egybehangzó tanúsága szerint - az értékes kortárs irodalom kedvelése mondható. Ez nem úgy értendő, hogy olvasmányaikban, legkedveltebb íróik sorában és izlésformációikban a moder irodalom abszolút elsőséget élvez, hanem úgy, hogy az összes társadalmi réteg közül ők (valamint a jövő értelmiségiei: az egyetemisták) kötődnek a legerősebben ehhez az irodalmi minőséghez (különösen az értékes mai külföldi irodalomhoz).

/42/

Az irodalmi érdeklődés általános változásai természetesen ezt a réteget sem hagyták érintetlenül: a hatvanas évek elején legolvasottabb íróik élvezőnyében még sokkal több klasszikus szerzőt találunk, mint a hatvanas évek végén /43/, mignem 1978-as vizsgálatunk listája már szinte kizárólag kortárs szerzőket tartalmaz. (Az említések számának csökkenő sorrendjében: Kádár Gyula; Körkép '78; Marshall; Rejtő; Szabó Magda; Szilvási Lajos; Tamási Áron; Zsukov.)

A korábbi felmérési tapasztalatokhoz hasonlóan a 9. táblázat is azt tanúsítja, hogy a lektür-irodalom és a romantika az összes réteg közül az értelmiségtől áll a legtovább - nem így a kulturális igényekre is apelláló ún. "bestseller" izlésképlet (leírását ld. a 8. táblázatban), amelynek az értelmiség több mint egynegyedére döntő befolyása van.

A 9. táblázat adatai alapján az értelmiségi réteg bő egynegyedének "kiváló" ("modern" szint), s egy további negyednek "jó" ("klasszikus" szint) izlés-minőség adható.

Ez az "izlésosztályzat" azonban - Kamarás István és Polónyi Péter vizsgálata szerint - a nagyobb városoktól a kisebb települések felé haladva csökken. /44/ A falusi értelmiség átlagosan alacsonyabb izlésszintje mögött elsősorban a "lektür" megnövekedett súlya húzódik meg: körükben a "lektür" izlésformáció képviselőinek aránya az értelmiségi átlagnak több mint négyszeresét teszi ki. /45/

Az értelmiség egyéb szempontú belső rétegződése is jelentős izléskülönbségekről árulkodik. Így pl. a humán-értelmiség mind a "modern", mind a "klasszikus" kategóriákban megelőzi az ipar, kereskedelem és közigazgatási területek menedzser-értelmiségét - az utóbbiak viszont a "bestseller" és a "lektűr" izléstípusokban tesznek szert vezetésre. /46/

Az értelmiség irodalmi izlésének összképe tehát egy sor pozitív mozzanatot tartalmaz: kétségtelen, hogy az izlésbeli nyitottság, az új iránti fogékonyság, korunknak (irodalomban is) tükröződő problematikáját a maga összetettségében, ellentmondásosságában megragadni képes befogadói készségerendszer, s általában az esztétikai érték iránti affinitás elsősorban e réteg sajátja. Ugyanakkor érzékelhetők bizonyos sznob tendenciák is: meglehetősen tipikusnak mondható egy olyan értelmiségi magatartás, amely a kultúra helyett megelégszik a kultúra látszatával (főleg, de nem kizárólag a "bestseller" izléskategória magas arányszámai vallanak erről); illetve amelyik a közkeletűbb, népszerűbb köntösben jelentkező irodalmi értéktől tüntetőleg távol tartja magát. /47/

Az értelmiség irodalmi izlésének erényei és fogyatékoságai egyaránt visszavezethetők a réteg sajátos társadalmi feladatára és helyzetére. Az értelmiségi státusz megfelelő betöltéséhez egyfelől általában szükség van készségekre és jártasságokra, amelyekre a fejlett irodalmi kultúra és izlés is alapoz, illetve amelyek kialakításában - többek között - az irodalmi műveltség is részt vállalhat. Másfelől viszont az értelmiség általában átérzi, hogy a közgondolkodás, a szűkebb és tágabb társadalmi környezet el is várja tőle ezeket a fejlettebb (többek között irodalmi) jártasságokat, ezért magatartásában többé-kevésbé igazodik ehhez - a réteg önérvényesítési folyamatában már normaként jelentkező - elváráshoz.

Az igazodás intenzitása (többek között) annak megfelelően csökken, hogy az értelmiség egyes rétegei milyen mértékben érzik társadalmi praxisuk szempontjából nélkülözhetőnek (esetleg egyenesen szükségtelennek) a fejlett irodalmi kultúrát, vagy milyen mértékben tapasztalják, illetve vélik azt, hogy környezetük ilyen irányú elvárásai, a csoport-normativa követelményei rájuk kevésbé, esetleg egyáltalán nem vonatkoznak. A normákhoz való igazodás természetesen külsődleges (vagyis sznobisztikus) is lehet. Ez a jelenség bizonyos mértékig az igazodás intenzitásának csökkenését is kísérheti; ugyanakkor nagyon erős (de nem eléggé fejlett befogadói készségekre építő) normakövetési szándék is meghúzódhat mögötte.

Az a l k a l m a z o t t a k (az ún. "egyéb szellemi dolgozók") rétegének domináns izlésalakulata a "bestseller", ahogy ezt a hatvanas évek végén /48/ és 1978-ban (ld. 9. táblázat) végzett felmérések egyaránt tanúsítják. H. Sas Judit, a hatvanas évek elején gyűjtött - és a klasszikus (romantikus és realista írók nagyfokú népszerűségéről valló - adatok alapján még azt írja e rétegről, hogy "általában azt olvassa, illetve azt olvassa nagyobb mértékben, aminek kialakult értékéhez nem férhet kétség", de már ő is regisztrálja a "bestseller" szint egyik fő műfaja: az életrajz-regény iránti erős vonzódásukat. /49/ A hatvanas évek végére jelentős mértékben visszaszorult irodalmi érdeklődésük strukturájában a klasszikus (főleg a romantikus) irodalom, és megnőtt a jelenkori irodalom jelentősége, de a jelen iránti megnövekedett érdeklődésüket főként felszínesebb művekből elégítették ki. (Passuth és Szilvási voltak azok, akiket minden más rétegnél jobban kedveltek.) /50/

Vázlatosságában is torz lenne azonban e kép, ha nem mutatnánk rá arra, hogy mind a hatvanas évek végén, mind pedig

1978-as vizsgálatunk során tapasztalható volt az alkalmazotti réteg számottevő vonzódása a XX. a század, pontosabban a "má-
"mába érő tegnap" irodalmának olyan - viszonylag hagyomá-
nyos formanyelvü, de vitathatatlanul értékes - vonulatai
iránt is, amelyeket Hemingway, Németh László és Thomas Mann
neve fémjelez. A klasszikus realista irodalom kedveltsége
sem csökkent oly mértékben, amennyire a 7. táblázat alapján
gondolnánk: a "klasszikus" izléstípusba ugyan az alkalmazot-
taknak csak 17 %-át sorolhattuk be, de ennél jóval többen
számoltak be nagy élményként őrzött klasszikus művekről
- igaz, hogy főleg bestseller-domináns környezetben.

A direkter, leplezetlenebb szórakozás-igényt kielégítő
lektűr-irodalom soha nem volt az alkalmazotti réteg tipikus
műfaja /51/. A 9. táblázat tanúsága szerint a "lektűr" izlés-
kategóriába mintegy egyötödük sorolható, ami több, mint az
értelmiségiek, de kevesebb, mint a fizikai dolgozó rétegek
megfelelő arányszáma.

A fentebb említett tendenciákat illusztrálja a maga sze-
rény eszközeivel 1978-as vizsgálatunk listája is - eszerint
az alkalmazottak által leginkább olvasott szerzők (az emli-
tések csökkenő sorrendjében) a következők: Berkesi; Ch.
Bronwé; Hemingway, Jókai; Szilvási; H. Charrière; Cusack;
Dumas; Moldova; Németh László; Szabó László; Szabó Magda;
L. Tolsztoj.

Nagyon valószínű, hogy az alkalmazotti rétegnek a társa-
dalmi munkamegosztás rendjében betöltött kiegészítő, általában
kevésbé alkotólagos szerepe - amely ugyanakkor egy nem le-
becsülendő, többnyire középfokú műveltséganyaggal párosul -
jelentős részt vállal a réteg ama törekvésében, hogy lega-
lább az irodalomban (pl. nagy művészek életregényeiben, de
hagyományosabb formanyelvü értékes alkotásokban is), találko-
zon a teljes és alkotólagos emberi élet élményével - illetve
ennk illúziójával. E törekvést sok tekintetben (pl. az ér-

zelmi-azonosuló beállítódások fokozottabb jelentkezésével) színezi, sőt felerősíti az a tény, hogy az alkalmazotti réteg nagy része nő.

Talán a m u n k á s o k izlésében jelentkezett legerősebben a korábban már említett általános tendencia: a hatvanas évek végére a korábban szinte egyeduralkodó klasszikus irodalom értékesebb (realista) részét a mai irodalom értéktelenebb vonulata váltotta fel. Ahogy Kamarás István a KMK 1968-as országos munkás-felmérésnek kutatási jelentésében mondja: "Jókai hegemoniája a jelek szerint gyengül, de vele együtt sajnálatos módon Móricz, Mikszáth, Tolsztoj szerepe is, s helyüket csak részben foglalják el a színvonalasabb mai írók, s talán nagyobb részben Berkesi és Rejtő művei." /52/ 1968-ban legemlékezetesebb szépirodalmi olvasmányélményeik csaknem háromnegyedét - fele-fele részben - a romantikus irodalom és a lektür (az általunk "lektür"-nek és "bestseller"-nek nevezett olvasmánytípus együtt) tette ki. /53/

Napjainkban a romantika (legalábbis a "vegytiszta" romantika) iránti vonzódásuk is mintha erőteljesebben csökkent volna; s egyértelművé vált a "lektür"-domináns izlésképlet (amelynek szubdominánsként a romantika is alkotója lehet) vezető szerepe. (Ld. 9. táblázatot)

Mindez azonban a klasszikus realista és az értékesebb mai irodalomnak csak alárendelt szerepét, s nem a hiányát jelenti. Az 1968-as KMK-vizsgálat a munkások kedvelt olvasmányainak csaknem 30 %-át találta e kategóriákba tartozónak; és a legemlékezetesebb olvasmányélmények listájának élmezőnyében a Háború és béke, a Csendes Don, az Anna Karenina, a Rozsdatemető és Az öreg halász és a tenger is szerepelt. /54/

1978-as vizsgálatunk szerző-listáján (az utolsó olvasmányok legnépszerűbb szerzőiről van szó) szintén illusztrálja ezt a (lektür-domináns) heterogénitást: Berkesi; Jókai; Szilvási; Moldova; Dallos; Dumas; Cooper; Gárdonyi; Mikszáth; Charrière, H.; Rejtő; Szabó László; Verne.

Kamarás István izlés-"osztályozási" módszerét alkalmazva (ahol az 5-ös a legjobb, az 1-es a legrosszabb osztályzat), a munkásság átlagosztályzata 2.60. Ez az érték jelentős különbségeket takar. Így a szakmunkások 2.68-as értékével szemben a segédmunkások osztályzata: 2.51; s a különböző iskolázottsági fokozatok között még nagyobb a különbség (8 általános alatt: 2.30; 8 általános: 2.56, érettségi: 3.10). /55/

Az utóbbi évtizedek jelentős átrétegződési folyamatai a munkásságnak nemcsak létszámát duzzasztották fel /56/, hanem összetételét is jelentősen megváltoztatták. Ismeretes, hogy a munkaerőnek a mezőgazdaságból a nem mezőgazdasági (első-sorban az ipari) ágazatokba történő átáramlása következtében munkásságunknak mintegy fele paraszti származású, s mivel az urbanizáció nem tudott lépést tartani az iparosodással, a munkások 46 %-a máig falun él. A magyar munkásság tipikus "úton levő" osztály; útban van a paraszti és a munkás értékrend, a falusi és városi életforma között, s szó szerint is úton van naponta - az ingázók milliós tömege révén - a falusi lakóhely és a városi munkahely között.

Ez az átmeneti, többféle értékrendet is ütköztető életforma természetesen a kultúrák és az izlés-orientációk jelentős különbségeit is ütközteti. Egy törzsökös városlakó, érettségizett szakmunkás és egy falusi bejáró, 6 elemi végzett segédmunkás kultúrája, vagy szűkebben: irodalmi izlése sokkal nagyobb eltérést mutathat, mint a munkások és az értelmiségiek átlagos izlésosztályzata. A parasztságtól a falun élő és dolgozó munkások; a falun élő, de eljáró munkások; a városlakó munkások (tehát a mezőgazdasági munkától a

nem mezőgazdasági fizikai munka s a falutól a város) felé haladva, ha kis mértékben is, de nő az értékes mai és a klasszikus realista irodalom kedveltsége. Egyúttal - ugyanilyen irányban - nő a lektürirodalomé is; a romantika népszerűsége viszont csökken /57/. Az "izlés urbanizációja" (a fizikai dolgozók körében) tehát nem feltétlenül jelenti az esztétikai értékszint emelkedését. A vonatkozó adatok részletesebb elemzése nyomán mégis elmondható, hogy "a falun élő... munkások közbülső helyet foglalnak el a városi munkások és a falu mezőgazdasági foglalkozásu fizikai dolgozóinak izlésnívója között, mégpedig... olyképpen, hogy az eljáró falusi munkások az előbbi, a helyben dolgozók az utóbbi réteghez állnak valamivel közelebb." /58/

Ami a p a r a s z t s á g o t , illetve a mezőgazdasági fizikai dolgozókat illeti, a legnagyobb problémát az jelenti, hogy nagyobb részük (mintegy 70 %-uk) életébe - amint azt már elemeztük - még nem lépett be az olvasott könyv, (vagy már "kilépett" belőle). Az irodalom, mint érték, alacsony szinten áll e réteg tudatában, de az irodalmi érték is: olvasó hányaduknak mintegy egyharmada (a "klasszikus", és részben a "romantikus" izléstípus képviselői - ld. 9. táblázat) rendelkezik mindössze értékcentrikus izléssel; a modern értékes irodalommal pedig lényegében nem tudtak kapcsolatot létesíteni.

A hatvanas évek első felében a parasztság irodalmi tájékozódását és izlését a régi, elsősorban a magyar klasszikus irodalom szinte abszolút dominanciája jellemezte. Ez a helyzet azóta alaposan megváltozott: már a hetvenes évek elején a "lektür"-izlésképlet (a "bestseller" segítségével) felzárkózott a (realista és romantikus) klasszikusokhoz, s ezt a pozícióját napjainkig megtartotta (ld. 9. táblázat). /59/

A lektür előretörése (az "izlés urbanizációjának" negatív jelenségeként) tehát már e korábban leghagyományörzőbbnek ismert rétegben is kimutatható. Ez arra enged következtetni, hogy a legutóbbi történelmi időszak gyors egymásutánban lezajlott nagy társadalmi-ideológiai változásai a hagyományos paraszti élet- és értékrendet alapjaiban rázkódtatták meg, s e megrázkódtatások nyomán a falusi világban valamiféle "kultúra-őr" állapot képződött, amelybe - a falu zártságát ostromló új tömegkommunikációs eszközöktől is támogatva - viszonylag akadálytalanul nyomulhatott be a "városi kultúra", illetve azok a kommersz termékek, amelyeket falun a haladottabb városi kultúra alkotásainak vélnek.

5. Férfiak és nők olvasási szokásai

Az olvasási szokások egyik sajátos vetületeként megvizsgáltuk a nemi szerepeknek az olvasás gyakoriságával és az olvasói érdeklődéssel való kapcsolatát.

A vizsgált személyek (jelen esetben a reprezentatív mintában szereplők 7 éven felüli családtagjait is beleértve) könyvolvasási gyakoriságát 0-tól 5-ig terjedő skálával pontoztuk.*

Az átlagos pontszámok alakulását - életkor - csoportonként és nemenként - a 10. sz. táblázat mutatja be.

* A könyvet nem olvasók 0, a nagyon ritkát (egy év alatt 1-3 könyvet) olvasók 1, az időnként (évenként 4-11 könyvet) olvasók 3, s az ún. rendszeresen olvasók (akik havi átlagban legalább egy könyvet olvastak) 5 pontot kaptak.

10. táblázat

A könyv olvasás gyakoriságának pontszámai életkor és nem szerint (7 éven felüli népesség)

Életkor (év)	Átlagos pontszám(0-5)			Átlagtól való eltérés	
	Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő
7-14	3.45	3.41	3.43	+ 0.02	- 0.02
15-19	3.53	3.98	3.72	- 0.19	+ 0.26
20-25	2.50	3.24	2.86	- 0.36	+ 0.38
26-30	2.29	2.64	2.46	- 0.17	+ 0.18
31-40	2.33	2.51	2.42	- 0.09	+ 0.09
41-50	1.72	1.92	1.83	- 0.11	+ 0.09
51-60	1.65	1.65	1.65	0	0
61-	1.45	1.26	1.36	+ 0.09	- 0.10
Összesen	2.23	2.35	2.29	- 0.06	+ 0.06

A 10. táblázat tanúsága szerint az átlagos pontszám (s vele együtt az olvasás gyakorisága) mindkét nem oszlopában a 15-19 éves korban a legmagasabb, s az idősebb korosztályok felé haladva - férfiak és nők körében egyaránt - csökken. A 7-14. éves korosztályban még lényegében azonos szintűnek találta a fiúk és lányok olvasási gyakoriságát, de az eltérések növekvő tendenciája a 15-19 éves, valamint a 20-25 éves korcsoportokban jól kimutatható. Az utóbbi korcsoportban a legnagyobb a nők javára mért különbség, amely a felnőttkor későbbi szakaszaiban ezután fokozatosan csökken, míg 60 év felett már a férfiak olvasnak valamivel gyakrabban.

E sajátos tendencia kétségtelenül mutat némi párhuzamot a családi állapot változásaival is. (Ld. 11. táblázat)

11. táblázat

A könyvolvasás átlagos pontszámai (0-5) családi állapot és nemek szerint (18 éven felüli népesség)

Családi állapot	Férfi	Nő	Összesen
Nőtlen, illetve hajadon (18 év felett)	2.70	3.28	2.94
Házás	1.88	2.04	1.96
Özvegy, elvált	1.02	1.69	1.57

Az olvasás a házasság előtti (általában ifjúkori) szakaszban a legintenzívebb, s a házastársi kapcsolatok megszűnése utáni korszakban a leglányháb. Ez a tendencia a férfiak és nők körében egyaránt érvényesül, valamint az is, hogy a családi állapot minden típusában a nők olvasnak többet.

Korántsem lehet véletlen, hogy - a "kétműszakos" feleségek életvitelbeli nehézségeivel magyarázhatóan - épp a házasság utáni olvasási többlete a legkisebb, és hogy (bár az okok itt már sokkal összetettebbek) az özvegy és elvált nőké a legnagyobb. Ez utóbbi jelenséggel kapcsolatban megkockáztatjuk a feltevést: a magukra maradt nők mintha jobban megtalálnák a magány zárjának a kulcsát, s mintha a könyvben is inkább keresnének társat, vagy/és menekülési lehetőséget. Az özvegy és elvált férfiak viszont tanácstalanabbnak tűnnek, kevésbé találnak kiutat az egyedüllétből, vagy legalábbis ezt kevésbé lelik meg épp a könyvben.

Úgy tűnik tehát, hogy az életkorból, valamint a családi állapotból következő tendenciák korántsem mindig párhuzamosak: a válások és a megözvegyülések tipikus korszakai (közép-, illetve idősebb kor) - mint a 10. táblázatban láttuk - általában épp a nemek közötti olvasásgyakorisági különbségek csökkenésével, míg maga az elvált, illetve özvegy családi állapot e különbségek növekedésével jár.

Térjünk vissza az életkor előrehaladásával észlelt csökkenő (sőt idős korban már férfi-vezetésbe átcsapó) tendenciához. E jelenség mögött - bizonyos életkori sajátosságokon, életmódbeli tényezőkön kívül - ott munkálhat az a tény is, hogy az idősebb generációkban a férfiak iskolázottsági szintje az átlagosnál jobban meghaladja a nőkéét. Ugyanakkor erősen valószínűsíthető, hogy a könyvolvasásnak inkább nőies, mint férfias jelleget tulajdonító szemlélet (és társadalmi gyakorlat) az utóbbi évtizedekben megerősödött Magyarországon, s ez elsősorban a fiatal generációk olvasási szokásaiban tükröződik. (Azért beszélünk csak a könyvolvasásról, mert a sajtótermékek, főleg a napilapok olvasása régebben is, manapság is elsősorban férfias tevékenységnek mutatkozik.)

Ezt a sejtésünket más megfigyelések is alátámasztják. A nők valamivel nagyobb olvasásintenzitását már a hatvanas években (1962 és 1968 között) végzett országos vizsgálatok is tapasztalták. /60/ Ezek a különbségek azonban nem voltak számottevőek. Például: 1964-ben a 15 éven felüli nők 25 százaléka bizonyult rendszeres olvasónak, a férfiaknak pedig 23 %-a. A könyvet nem olvasók aránya lényegében azonos - 40 % - volt. 1978-ban végzett országos reprezentatív vizsgálatunk - a 20 éven felüli férfiak és nők olvasásgyakorisága között - a nők javára már nagyobb különbséget észlelt: mindkét nembeli felnőtteknek mintegy 55 %-a a könyvek iránt nem, vagy alig érdeklődött; a fennmaradó 45 %-on belül a közepes gyakorisággal olvasók között a férfiak, a leggyakrabban olvasók között viszont a nők vezettek 8-9 %-os különbséggel.

Szó volt már róla, hogy a hatvanas évek első fele és a hetvenes évek vége között csökkent a rendszeres olvasók aránya és csökkent az olvasásra (és tanulásra) fordított időmennyiség is.

A csökkenés azonban a két nem viszonylatában különböző mértékű volt: a férfi rendszeres könyvolvasók aránya mintegy 10, a nőké viszont csak 5 százalékponttal lett kisebb.

Az olvasásra (és tanulásra) fordított átlagos napi időmennyiség is a férfiak körében csökkent nagyobb mértékben (férfiak: 7, nők: 4 perccel); tehát a nemek közötti "olvasási olló" széjjelebb nyilott. Az olvasás presztízisének csökkenő tendenciája tehát a könyvolvasás feminin jellegének erősödésével járt együtt. Óhatatlanul felmerül a kérdés: milyen szociológiai-szociálpszichológiai jelenségek állhatnak a tendencia hátterében?

Ha a hatvanas és hetvenes évek időmérleg vizsgálataira támaszkodva kíséreljük meg a válaszadást, találunk olyan tendenciákat, amelyek szerepet játszhatnak a könyvolvasás "feminizálódásában". /61/ Igy pl. 1963 és 1977 között jelentősen nőtt a háztáji-kisegítő gazdálkodásra, építési-javítási munkákra fordított idő, s ez a változás elsősorban a férfinepességet érintette. Ugyanakkor csökkent néhány kifejezetten női tevékenység időigényessége, így a háztartási munkára és a gyerekek ellátására fordított idő. Olyan változások is akadnak azonban, amelyeknek hatása a fentiekkel ellentétes volt. Így pl. a férfiak átlagos munkaideje csökkent (szabad szombatok bevezetése!), a nőké viszont - a női munkavállalás kiszélesedésével - emelkedett. És ami a leglényegesebb: bár az úgynevezett aktív szabadidő mindkét nem viszonylatában emelkedett, a nők átlagos napi szabadideje 1977-ben is kevesebb volt (188 perc), mint a férfiaké (230 perc). A nők tehát kevesebb szabadidejükben több könyvet olvasnak, mint a férfiak - igaz, hogy a televíziót viszont kevesebbet nézik (napi átlagban 11 perccel), mint a férfiak.

A két nem kvalifikációs különbségei sem hoznak megoldást problémáinkra. Magyarországon a férfiak átlagos iskolázottsági szintje valamelyest még mindig meghaladja a nőkéét, s ez a tény - az olvasás és az iskolai végzettség közismert kapcsolatából adódóan - épphogy a férfiak magasabb olvasási intenzitása mellett szólna. 1978-as felmérésünk e téren külön meglepetéssel is szolgált: míg a 8 osztályt és az ennél

kevesebbet végzett férfiak és nők olvasás-gyakorisági mutatója lényegében azonos volt, a középiskolai, valamint a felsőfokú végzettség kategóriáiban tetemes különbséget mértünk a nők javára.

A magasabb végzettségű férfiak ilyen mértékű elmaradása a hasonló végzettségű nők olvasási mutatóitól gondolkodásra késztet. Kétféle irányban is próbálkozhatunk hipotézis felállításával. Az egyik: az olvasás (könyvolvasás!) olyan mértékben vált már nőies tevékenységgé, hogy a kreatívabb, önértékesítőbb, célorientáltabb férfi magatartásmodell kevésbé tudja magáénak érezni. Másik hipotézisünk, amely érvényessége esetén helyettesítheti (de ki is egészítheti) az előzőt: a férfiak olvasási szokásai esetleg olyan típusu, a nőkéthől eltérő jegyekkel rendelkeznek, amelyekre a mi olvasás-gyakorisági mutatóink kevésbé érzékenyek. Így talán nem arról van szó elsősorban, hogy a férfiak kevesebbet, hanem inkább arról, hogy másként olvasnak. (Ami bizonyos nézetből kevesebbnek is tűnhet.) Arra gondolunk nevezetesen, hogy a férfiak körében főleg az elejétől végig olvasott könyvek száma alacsonyabb, de célirányos, informálódó stb. szándékkal a nőknél gyakrabban olvashatnak, lapozhatnak bele - főleg non-fictions jellegű - könyvekbe.

A férfiak és nők olvasmányválasztásában, olvasmányserkezetében, az olvasmányokról alkotott tetszésítéleteiben mutatkozó tipikus különbségeknek már meglehetősen sok elemét tárta fel a kutatás. Így például régóta tudjuk, hogy a szépirodalom olvasásában a nőké, a non-fiction iránti érdeklődésben pedig a férfiaké a domináns szerep. /62/ Tudjuk azt is, hogy a férfiak nagy általánosságban racionálisabb, kritikusabb olvasók a nőknél, jobban kedvelik a fantasztikus (beleértve a tudományos fantasztikus), az irónikus, humoros, nyersen realista, a kalandos és erősen cselekményes, a szélesebb társadalmi problematikájú, a "férfi nézőpontú" műveket. A nők viszont kifejezetten előnyben részesítik a "női

világot", a női sorsokat bemutató, a női író által írt könyveket, a fokozott beleélésre, azonosulásra lehetőséget adó érzelmesebb történeteket, a közvetlen emberi kapcsolatok "kisvilágával" foglalkozó, s a hagyományosan megformált műveket. /63/ Egy könyvtári tagok körében végzett kutatás (amely nem konkrét olvasmányok, hanem a bizonyos témakörök iránti érdeklődést vizsgálta), a privát szférába tartozó, a művészeti és a pszichikai jellegű témakörökben a nők; a közéleti, a technikai, a fantasztikummal, a kalandall kapcsolatos témákban viszont a férfiak érdeklődését tapasztalta intenzívebbnek. /64/

Saját vizsgálataink megerősítik, részben kiegészítik a fenti tapasztalatokat.

A felnőtt népességre (valamint a mintában szereplők 7 éven felüli családtagjaira) kiterjedő felmérésünk során - a legutóbbi olvasmányok összetételének különböző szempontú elemzésekor - azt tapasztaltuk, hogy a XIX. században keletkezett műveket a nők, az 1970-es években íródott (nemcsak szépirodalmi) olvasmányokat pedig a férfiak említették valamivel (mintegy 5-5 %-kal) nagyobb arányban.

Egy másik szempontú (fiction-non fiction, valamint irodalmi stílus és értékszint szerint szelektáló) megfigyelésünk szerint a férfiak olvasmányszerkezete leginkább az ismeretközlő irodalom viszonylag magas (29 %-os) arányában különbözött a nőkéttől (16 %); a szépirodalmon belül viszont a XIX., valamint a XX. századi realista művek részaránya a nők körében volt magasabb, mintegy 5-5 százalékkal. Némi meglepetésünkre a XIX. századi romantikus irodalom mindkét nem legutóbbi olvasmányai között azonos súlyt képviselt /65/, s ugyanígy a modern értékes, valamint a kevésbé értékes szórakoztató olvasmányok is.

Az aktuális olvasmányanyag vizsgálatán túl 1978-as országos felmérésünk során kísérletet tettünk a befogadói elvárások, képességek mélyebb és kevésbé változékony rétegében

gyökerező olvasói izlésképletek (már ismertetett) kategóriázására is. A 12. táblázat a 20 éven felüli lakosságot reprezentáló minta könyvolvasó tagjainak izléstípusok és nemek szerinti megoszlását mutatja be.

12. táblázat

Olvasói izléskategóriák nem szerint

(A 20 éven felüli könyvolvasók százalékos megoszlása)

Olvasói izléstípusok	Férfi	Nő	Összesen
"Modern (+klasszikus)"	7.6	6.8	7.2
"Klasszikus (+romantikus)"	17.7	21.1	19.5
"Romantikus"	10.8	14.2	12.6
"Bestseller"	22.9	32.8	28.1
"Lektűr (+romantikus)"	25.7	20.7	23.1
"Ismeretközlő"	12.2	1.9	6.7
Besorolhatatlan	3.1	2.5	2.8
Összesen	100.0	100.0	100.0

A 12. táblázat alapján a férfi és a női olvasói izlésvilág két legsarkalatosabb különbsége: a bestseller (általában az érzelmes, hatásos, de nem igazán értékes műveket preferáló) izlésképlet erősen nőies, s a kizárólagos non fiction-orientáció kifejezetten férfias jellege. Ezerkívül megfigyelhető még, hogy a "klasszikus", valamint a "romantikus" izlésképlet a nők, s a "lektűr" típus pedig a férfiak között ért el egy árnyalatnyival magasabb arányszámot. A "modern" izléskategória, amely az újszerű formát a magas értékszinttel párosító (és sokszor a klasszikusokkal is kiegészítő) irodalom elmélyített igényére vall, mindkét nemben belül egyenlő (egyformán alacsony) arányt képvisel.

Ismét igazolódott tehát, hogy a modern köntösben jelentkező irodalmi érték kb. azonos fokú affinitásra számíthat a férfi és a női olvasótáborban. Legfeljebb arról lehet szó - amint azt Kamarás István a Mester és Margarita példáján valószínűsíti /66/, hogy a férfiak szellemi izgalmakra és információkra vadászó analitikus - szintetikus racionalizmusát a női olvasó mélyebb befogadói érzékenységgel egyenliti ki. Felmerül azonban a kérdés: hogyha túllépünk a mindkét nemnek csak szűk olvasói elitjét mozgósító "modern" izléskép-leten, sőt a szépirodalom körén is, akkor a férfiak erőteljes vonzódása az ismeretközlő irodalomhoz nem tekinthető-e mégis az újszerűségek iránti nagyobb affinitás jelének? Az olvasmányanyag egészével (ebbe most kivételesen nemcsak a non fiction, hanem a férfiak által nagyobb mértékben olvasott sajtótermékeket is beleértjük) számolva tehát nagy általánosságban mégis érvényes lehet a tétel, hogy a férfi olvasó inkább keresi és inkább befogadja az újat, a szokatlant. Ezt erősíti, hogy tézisünk másik oldala a szépirodalmon belül is igaz: nevezetesen, hogy a női olvasók - olvasmányválasztásban és izlésben egyaránt - valamelyest erősebben kötődnek a hagyományos irodalmi értékhez, mint a férfiak.

A 12. táblázat tanúsága szerint a nők izléshierarchiájában az a "bestseller" áll az első helyen, amely álművészi mivoltát művészieskedéssel, kulturális rekvizitumokból épített kulisszákkal (művészek életrajzregényei!) leplezi, s az élet nagy vállalkozásait (alkotás, szerelem) nemegyszer érzelmi háborgásokká sziruposítja. A férfiak körében viszont a leplezetlenebb és nyersebb lektür vezet, a szórakozás és a kikapcsolódás eme direkter, célratörőbb és durvább formája: a krimik és kalandregények keményöklű világa.

Elnagyolt lenne a kép, ha megelégednénk a valóságban erősen tagolt férfi és női olvasótábor globális bemutatásával. A 13. táblázat azt mutatja be, hogy a különböző iskolázottsági fokozatokon belül milyen izlésbeli eltérések mutathatók ki

férfiak és nők között. (A szemléletesség fokozása céljából nem az egyes izléskategóriák százalékos arányait, hanem ezeknek az azonos végzettségű férfiak és nők közötti különbségét - illetve az eltérés nagyságrendjét - jelöljük, mindig annak a nemnek az oszlopában, amelyiknek javára a különbség mutatkozott.)

13. táblázat

Azonos iskolai végzettségű férfiak és nők izlésbeli eltérései
(Felnőtt népesség, tanulók nélkül)

Olvsói izlés- tipusok	Befejezett iskolai végzettség							
	Nyolc osztály- nál kevesebb		Nyolc osztály (és esetleg szakmunkás bizonyítvány		Középiskola		Főiskola, egyetem	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
"Modern"								
"Klasszikus"		+++						++
"Romantikus"				++		+		
"Bestseller"		+		+++		++++		++
"Lektűr"	+		+++		+		++	
"Ismeretközlő"	++		++		++++		++	
A két nem százalé- kos arányszáma kö- zötti eltérések összege:		32,0		51,9		52,1		39,9

Jelmagyarázat

A két nem %-os arányszámai közti különbség kerekítve
+: 3-7; ++: 8-12; +++: 13-17; ++++: 18-22.

Megjegyzés:

Ahol az eltérés 0-2 volt, ott mindkét nem celláját üresen hagytuk.

A 13. táblázat tanulságai közül elsőként azt emlitsük meg, hogy a globális képlet (ld. 12. táblázat) alapján inkább "férfiasnak", vagy inkább "nőiesnek" megismert izléskategóriák, ha eltérő mértékben is, de rendre "férfiasnak", illetve "nőiesnek" (legalábbis semlegesnek) bizonyulnak minden kvalifikációs fokozatban. (Egyetlen olyan esettel sem találkozunk, amikor egy izlésformáció az egyik kvalifikációs lépcsőfokon "férfiasnak", egy másikon pedig "nőiesnek" mutatkozna.) A nemi hovatartozás tehát makacs változó: meglehetősen következetességgel érvényesíti izlésmódosító befolyását az iskolázottság minden szintjén.

Az izléskategóriák "nemi jellege" azonban a végzettség függvényében meglehetősen eltérő tendenciákat rajzol.

A "modern" szint aránya pl. az iskolázottsággal egyenletesen emelkedett, az izléstípust mégis végig a férfiak és nők kiegyensúlyozott aránya jellemzi. Bizonyos értelemben a legnívósabb izlésformációról lévén szó, a jelenség nem lehet a véletlen műve: feltevésünk szerint ebben az esetben a (magas vagy alacsony szintű) iskolai végzettség (illetve műbefogadói készségszint) a döntő meghatározó, amely homogenizálja a nemi különbségekből eredő izléseltéréseket. A bensőbb igényből befogadott (modern) műalkotás - úgy tetszik - a maga komplex és fejlett értékrendszerével az embert inkább mint nembeli lényt (és kevésbé mint nemiségének partikularitásában megrekedt egyedet) hívja ki párbeszédre.

A "romantikus" izlésszint nemek közötti különbségei sem azon az iskolázottsági fokon a legnagyobbak, ahol az az izlésszint kulminál. A "romantikus" kategória arányszáma a kvalifikációs létrán felfelé haladva meredeken csökkent, de a két nem százalékszámában között eltérés csak a közbűlső végzettségi fokozatokban mutatható ki. A legalacsonyabb és a legmagasabb kvalifikációs lépcsőkön - más-más okból - nincs mérhető különbség e téren a nemek között. A 8 általános alatti szinten - bár a "romantikus" izlésszint aránya itt a leg-

magasabb - az alacsony végzettség lényegében olyan kosztümös lektürré homogenizálja a kedvelt romantikus műveket, amelyben mindkét nem egyaránt megtalálja a magáét; a diplomások esetében pedig olyan mértékű a romantikától való elzárkózás, hogy alig akadt köztük romantikus izlésképletű olvasó.

Két izlés-kategóriáról ("bestseller", "lektür") elmondható, hogy az idesorolt férfiak és nők aránya között épp azokban az iskolázottsági fokozatokban a legnagyobb a különbség, amelyekben az adott izléstípus előfordulási aránya is a legmagasabb volt, ("bestseller": középiskola, 38 %; "lektür": 8 általános, 37 %). Tehát a kvalifikációs szintre leg-sajátabban jellemző izlésformációt egyúttal mintegy kisajátítja magának az egyik nem - a "lektürt" a férfiak, a "bestsellert" a nők. Ezek az izléskategóriák az irodalom felszínesebb, esztétikailag kevésbé értékes vonulatára való befogadói ráhangolódást jelentik. Az izlésorientációban döntő szerephez jutó, nem igazán értékes irodalom a jelek szerint nem annyira komplex személyiségünket, nem nembeli lény mivoltunkat szólítja meg, hanem hajlamos megelégedni partikularitásaink - így a nemi hovatartozásunkból eredő partikularitások - mozgósításával. A befogadó, aki szereti a maga módján jól érezni magát egy olvasmánnyal, és az esetek túlnyomó többségében a lehető legkevesebb munkával akar a lehető legnagyobb örömben részesülni, könnyen rááll az ilyen alkura, s a felszínesebb művel sokkal inkább férfi vagy nő, mint ember mivoltában folytat párbeszédet. Hozzá kell tenünk, hogy ez a jelenség nem a legmagasabb, de nem is a legalacsonyabb, hanem elsősorban a középső iskolázottsági fokozatokon (8 általános, középiskola) a tipikus.

A "klasszikus" izléskategóriának a "modern"-tól jelentősen eltérő viselkedése meglepetésre adhat okot. Ebbe a kategóriába azokat az olvasókat vontuk össze, akik a hagyományos formanyelvű, de egyértelműen értékes (főleg realista,

szubdomináns szerepben romantikus) klasszikusokat preferáltak. Az ide sorolt olvasók arányszáma viszonylag egyenletesen alakult a különböző végzettségi fokozatokban, de a legmagasabb százalékszámokat a felsőfokú végzettségűek (25 %) és a 8 általánosnál kevesebbet végzettek között (23 %) mértük, sajátos bizonyítékot nyerve a kategória heterogén, sőt polarizált rétegotthonosságáról. Sajátos az is, hogy a nemek közötti eltérés is ezekben a végzettségi fokozatokban volt a legnagyobb: a "klasszikus" izlésszint itt bizonyult a "legnőiesebbnek". A felsőfokú végzettség szintjén a jelenleg valószínűleg a nők hagyományörzőbb (egyúttal értékcentrikus!) befogadói beállítottságával, 8 általános alatt pedig az ismert nevekhez való erősebb (immár kevésbé értékcentrikus) kötődésével magyarázható.

A nemi hovatartozás tekintetében izléskategóriáinknak csak fele mutat fel említésre méltó különbséget minden végzettségi fokozatban: a "bestseller", a "lektűr", és az "ismeretközlő". (Ez utóbbi, mint már említettük, a kizárólagosnak tűnő non fiction érdeklődésre utal.) E kategóriákban (főleg a "bestseller"-ben és az "ismeretközlő"-ben) fordulnak elő a legnagyobb egyedi eltérések is. Mindhárom izlésformációt (s most negyedikként a "romantikust" is ide sorolhatjuk) az iskolázottság lépcsőjén felfelé haladva sajátos crescendo-decrescendo lüktetés jellemez, vagyis a férfi és női izléskülönbségek növekvő, majd csökkenő tendenciája.

Ez a tendencia érvényesül egyébként a 13. táblázatnak az eltéréseket numerikusan összesítő legalsó sorában is. A decrescendo-szakasz magyarázata meglehetősen kézenfekvő: a nyolc osztályos, illetve középiskolai végzettség szintjén kulmináló izléskülönbségek azért csökkennek jelentősen a felsőfokú végzettség kategóriájában, mert ez utóbbi végzettségi szint inkább inspirál a partikularitásokon túllépő nembeli befogadásmódra. A két nem közötti izléskülönbségek

összesített értéke azonban a legalacsonyabb végzettségi fokozatban a legkisebb. (Emlékeztetni szeretnénk rá: fentebb az olvasás gyakorisága terén is a legalacsonyabb végzettségűek között találtuk a legkisebb különbséget férfiak és nők között.) Ez a tény már bizonytalanabbul értelmezhető. Ugy tűnik, hogy nemcsak a legmagasabb, hanem a legalacsonyabb végzettségnek is van valamilyen (de más módon) homogenizáló, a kevésbé színvonalas olvasói magatartást és izlésorientációt (vagy legalábbis azt, amit mi mérni tudtunk belőle) a nemi elfogultságok "feje fölött" is érvényesíteni tudó hatása. Itt a végzettségi hiányosságok, s velük párhuzamosan esetleg a nemi szerepek, mint "kulturális kreációk" (Margaret Mead) kirajzolatlansága mintegy elnyomják (legalábbis redukálják) a nemi hovatartozásnak az olvasási kultúrát befolyásoló szerepét. Mintha arról lenne szó, hogy az olvasói magatartásban a nemi szerepek artikulációs hatása bizonyos felkészültségi szint alatt még nem képes, a legfelsőbb szinten pedig már nem hajlamos a kibontakozásra. Mindebből pedig az következik, hogy a nemi jellegnek az olvasói izlésben való erőteljesebb jelentkezése nemcsak meghaladandó partikularitást, hanem bizonyos szinten elérendő célt is jelenthet.

II. KITEKINTÉS A SZELLEMI KULTÓRA EGYÉB TERÜLETEIRE

I. Olvasás és televízió

Az olvasási aktivitás Magyarországon tapasztalt megtorpanásával kapcsolatban már utaltunk a tévé szerepére. Ugy érezzük, hogy az olvasáskultúra főbb mennyiségi és minőségi jellemzőinek ismertetése után újból foglalkoznunk kell az olvasás és a televíziózás kapcsolatával.

Adataink szerint a 20 éven felüli magyar állampolgárok közül:

minden adásnapon tévézik:	72,2 %
hetente többször	13,5 %
hetente egyszer-kétszer	7,1 %
havonta egy-két alkalommal vagy ritkábban	2,0 %
nem szokott tévézni	4,3 %
(nem válaszolt)	<u>0,9 %</u>
Összesen:	100,0 %

A fenti összeállítás szerint Magyarország 20 éven felüli népességének csaknem háromnegyede minden adásnapon, 93 %-a pedig legalább hetente egyszer nézi a televíziót. Tegyük hozzá, hogy 55 %-os azoknak az aránya, akik egy-egy alkalommal legalább 2-3 órát töltenek a képernyő előtt. A 61 %-os könyvolvasói és a 17 %-os rendszeres olvasói arányszámokhoz képest ezek bizony elsőprő erejű adatok.

A TV-nézés gyakorisága és az egy-egy alkalommal a képernyő előtt töltött időmennyiség alapján összevont (pontszám) mutatót készítettünk. Ennek alapján a következő megoszlást kaptuk:

nem vagy nagyon keveset* tévézik (1-2 pont)	4,5 %
közepesen (3 pont)	15,1 %
sokat (4 pont)	27,0 %
nagyon sokat** (5 pont)	49,7 %
meghatározhatatlan	<u>3,7 %</u>
Összesen:	100,0 %

A különböző társadalmi rétegek és korosztályok általában egyenletesen magas TV-nézési mutatóval rendelkeznek, kivéve az értelmiségieket és a 20-25 éves korosztályt, amelyek az átlagnál lényegesen kevesebbet tévéznek. A tévézés mennyiségének összevont mutatója össztársadalmi átlagként nagyon magas pontszámot ad: 4,25-öt.

A TV-nézés gyakoriságának pontszáma az olvasáskultúra különböző fokozatain az alábbiak szerint alakult:

rendszeresen olvasók	4,08
időnként olvasók	4,42
nagyon ritkán olvasók	4,37
nem olvasók	4,16
"Modern" izlésszint	3,95
"Klasszikus" izlésszint	4,20
"Romantikus" izlésszint	4,54
"Bestseller" izlésszint	4,39
"Lektür" izlésszint	4,39
"Ismeretközlő"	4,10

* Hetente egyszer-kétszer legfeljebb 1 órát.

** Minden adásnapon legalább 2-3 órát.

Legkevesebbet a rendszeres könyvolvasók, valamint a legfejlettebb ("modern") izlésszintűek tévéznek; legtöbbet pedig a ritkán olvasók és az alacsonyabb szintű ("romantikus", "lektűr", "bestseller") izléskategóriák képviselőit. A könyvet nem olvasók s a kizárólag non fiction-t kedvelők az össztársadalmi átlag alatti értékeket értek el.

A fentiek alapján több következtetést is levonhatunk.

1. A nagyon gyakori tévzés nem segíti, hanem inkább gátolja az olvasáskultúra magasabb teljesítményszintjeinek kialakítását.

2. Mivel a rendszeres olvasók mellett (természetesen más okból) az egyáltalán nem olvasók is viszonylag keveset tévéznek, a jelek szerint az emberek a tévé hatására nem annyira olvasóból nem olvasóvá, nem is rendszeres olvasóból alig olvasóvá, hanem inkább kevésbé gyakori olvasóból még ritkábban olvasóvá váltak.

3. A sok tévzés mellett a kevés tévzés is lehet a kulturális igénytelenség jele; illetve a nagyon ritka tévzés egyrészt a kifejezetten magas, másrészt - kevésbé tipikus módon - a kifejezetten alacsony kulturális igény és aktivitásszint kísérőjelenségeként is előfordulhat.

4. Mivel nemcsak a fejlettebb izlésszintű, hanem a szinte kizárólag ismeretközlő irodalmat olvasók is alacsonyabb intenzitással tévéznek az átlagosnál, a jelek szerint - feltételezve az olvasói és "tévés" izlés meglehetősen együttjárását - a nagyon sokat tévzők elsősorban valamilyen álomvilágot, kikapcsolódást, könnyebb szórakozást keresnek a képernyőn.

Az utóbbi állítás igazságát más tapasztalat is megerősíti: az olvasás gyakoriságának, az olvasói izlés szintjének emelkedését nemcsak a televíziózás mennyiségi mérséklődése, hanem a legkedveltebb műsortípusok által jelzett minőségi színvonalának javulása is kíséri. Ugyanis a TV-vel szemben

támasztott közönségigényekről, helyesebben arról, hogy a közönség milyen igényszinten él a televízió nyújtotta lehetőségekkel, direktebb információkat is szereztünk. A legkedveltebb, illetve legkevésbé kedvelt műsorok együttese alapján (ezek között a "könnyű", pusztán szórakoztató, illetve "komoly", nívós - információs, művészi értéket is felvonultató - műsorok előfordulási arányát mérlegelve) az öt iskolai osztályzat egyikével leosztályoztuk megkérdezetteink "TV-izlését". Módszerünket és eredményeinket korántsem tartjuk megfellebbezhetetlennek, mégis információs értéket tulajdonítottunk tapasztalatunknak, mely szerint a 20 éven felüli népesség mintegy 55 %-a kapott 1-es vagy 2-es; és csak egytizede 4-es vagy 5-ös osztályzatot. (A "TV-izlés" mutatói emelkedtek az iskolai végzettséggel, a település nagyságrendjével; az egyes társadalmi rétegek közül az átlagosztályzat az értelmiségiek között volt a legmagasabb, majd a következő sorrendben csökkent: középszintű szakember - alkalmazott - szakmunkás - segéd- és betanított munkás - mezőgazdasági fizikai dolgozó.)

A "TV-izlés" össztársadalmi átlagosztályzata (az 1-től 5-ig terjedő skálán) 2,23 volt, és az olvasáskultúra különböző lépcsőfokain a következőképpen alakult:

könyvet nem olvasók	1,84
nagyon ritkán olvasók	2,22
időnként olvasók	2,35
rendszeresen olvasók	2,85

"Lektür" izlésszint	2,13
"Bestseller" izlésszint	2,73
"Romantikus" izlésszint	2,22
"Klasszikus" izlésszint	2,44
"Modern" izlésszint	3,27

Látható, hogy a televíziózás színvonala (legalábbis a mi "TV-izlés" mutatónk) az olvasás gyakoriságával és az irodalmi izlésszinttel párhuzamosan - meglehetősen következetességgel - emelkedik, és általában (egy-két kivétellel) épp azokban az olvasói rétegekben a legalacsonyabb, amelyekről az imént állapítottuk meg, hogy nagyon sokat tévéznek.

A mennyiség tehát itt nem csap át minőségbe: más oldalról is igazolódott, hogy a "minőségi tévőzés" nem a TV műsorok mértéktelen fogyasztásának, hanem a (jelen esetben az olvasáskultúra paramétereivel kvantifikált) válogató, értékcentrikus befogadói magatartásnak a velejárója.

Mindez arra utal, hogy a televízós jelenség igazi problémája mélyebben rejlik, mint a szabadidő-strukturában betöltött - s immár sok országban tapasztalható - domináns szerepe. A televízió azáltal, hogy "mindent tud" és mindent "készen szállít" - főleg mértéktelen fogyasztás esetén -, nem kedvez az aktív válogatói, értékcentrikus befogadói magatartásnak (ezen belül a színvonalas tévőzésnek sem). Hatásmechanizmusában sokszor túlsúlyt kapnak a passzivizáló, fogyasztói elemek. S ez így lesz mindaddig, amíg társadalmi méretekben nem tanuljuk meg funkcionálisan, a maga kiegészítőleges szerepkörében használni, illetve amíg a társadalmi értékrendszerben és az életmódban nem következnek be olyan változások, amelyek az ilyen típusú használat tömeges elterjedése irányában hatnak.

2. Film, zene és képzőművészet

Adataink szerint a 20 éven felüli népesség 42 %-a szokott moziba járni (ebből legalább 3 havonta: 20 %); 16 %-a látogat el időnként komoly zenei koncertekre (ebből legalább 3 havonta: 5 %); a muzeum- és tárlatlátogatók aránya pedig 44 %-os (legalább 3 havonta: 13 %).

A megkérdezetteknek legalább 1 %-a által (1978-ban!) megnevezett legkedveltebb filmtípusok (filmek illetve rendezők) a következők voltak. (Tekintet nélkül arra, hogy moziban illetve TV-ben vetített filmről van-e szó.)

	Említések száma
Kalandfilm ("szórakoztató", "izgalmas")	97
Bűnügyi film, krimi	85
Filmvigjáték, komédia	39
Jókai-regényekből készült filmek	31
Történelmi filmek	30
Kabos Gyula-filmek	28
"Régi magyar" filmek	22
"Romantikus", "szerelmes", "lirai" filmek	21
Ingmar Bergman-filmek	19
"Régi" filmek	18
Fellini-filmek	16
Művészi film ("nivós", "komoly")	14
Sorozatok	13
Háborus filmek	12
Fekete város	11
Utifilmek	11
Abigél	10
Olasz filmek	10
Száll a kakukk fészkére	10
Várkonyi Zoltán filmjei	10

Az irodalmi izlésszintekhez hasonlóan - a kedveltnek nevezett filmtípusok, címek együttese alapján - megkíséreltük interjúalanyaink filmizlés-kategóriákba történő besorolását - ld. 13. táblázat. (A moziba nem járókét is, ha említettek kedvelt filmeket.)

13. táblázat

Filmizlés-kategóriák	A 20 éven felüli népesség %-ában
"Kommersz" (krimi, kalandfilm, szórakoztató vígjáték dominál)	40,9
"Látványos" (színes történelmi háborús szuperprodukciók dominanciája)	6,9
"Erzelmes" ("lirai", "szerelmes", "lélektani" művészi életrajzfilmek dominanciája)	26,4
"Főleg értékes" (elsősorban hagyományos, realista hangvételű értékes filmek dominanciája)	5,5
"Kizárólag értékes" (általában áttételesebb, elvontabb filmek előfordulásával)	2,3
"Ismeretközlő" (uti-, dokumentum-, tévés stb. filmek dominanciája)	2,3
Megállapíthatatlan	15,7
Összesen:	100,0

Mielőtt bármi következtetést próbálnánk levonni e fenti adatokból, tekintsük át a zenei és képzőművészeti érdeklődés illetve izlés adatait is.

Íme, a zenei érdeklődés főbb irányai, a legkedveltebbként megnevezett zenei műfajok, irányzatok, zeneszerzők dokumentációjában (ismét 10 említéssel, vagyis a válaszadók 1 %-ával bezárólag):

	Említések száma
Magyar nóta, cigányzene	491
Táncdal, sláger	309
Operett	237
Népzene, népdal	111
Beat, rock, pop	96
"Klasszikus" zene	34
"Szimfonikus" zene	30
"komoly" zene	28

	Említések száma
Jazz	25
Barokk zene	20
Romantikus zene	16
Fúvószene	13
Beethoven	12
Orgona muzsika	12
Verdi	10

A kedvelt zenei műfajok, zeneszerzők stb. együttese alapján képzett zenei izléskategóriáink a következők (14. táblázat):

14. táblázat

Zenei izléskategóriák	A 20 éven felüli népesség %-ában
"Könnyű"- ill. szórakoztató zene (tánczene, sláger, magyar nóta stb.) dominanciája	43,4
Színvonalasabb könnyűzene (rock, pop, beat, jazz) ill. népzene dominanciája	4,7
Operett, népszerű operamuzsika, romantikus zene dominanciája (szubdomináns szerepben esetleg: tánczene, magyar nóta)	35,3
Klasszikus vagy/és preklasszikus zene dominanciája (esetleges kiegészítő: romantikus zene, népzene, színvonalas könnyűzene)	5,3
Századforduló és XX.sz-i (modern) zene dominanciája (kiegészítő: klasszikus vagy/és preklasszikus zene, népzene, könnyűzene színvonalasabb műfajai)	0,6
Megállapíthatatlan	10,7
Összesen:	100,0

A legkedveltebb képzőművészeti műfajok, stílusirányzatok, alkotók - a megkérdezettek fogalmazásában - a következők voltak:

	Említések száma
Munkácsy Mihály	83
"Klasszikus" festészet	39
Festészet	35
"Klasszikus alkotások"	26
Szobrászat	23
Csontváry K. Tivadar	22
Impresszionisták	19
Tájképfestészet	18
Népművészet	18
Leonardo	14
Modern alkotások	13
Michalangelo	12
Realista alkotások	12
Reneszánsz	12
Szinyei Merse Pál	12
Csendélet	10
Paál László	10

Ami a képzőművészeti izléskategóriákat illeti, előre kell bocsátanunk: ugyanolyan típusu kérdéssel, amely a zenei és filmizlés behatárolását megkérdeztjeink 85-90 %-a esetében tette lehetővé, a képzőművészeti izlés körülbelüli be-méréséhez csak negyedrészüknél volt elegendő. A kérdés így szólt: "Milyen fajta képeket, szobrokat (esetleg épületeket) szeret látni, nézegetni; melyek azok a képzőművészeti irányzatok stílusok, alkotók, vagy alkotások, amelyeket különösen kedvel?"

Kétségtelen, hogy a "nem tudom", "nem foglalkoztam vele" típusu válaszok, illetve a válasz hiányának ilyen magas aránya részben a hosszú, bonyolult és bizonyos előismereteket

kívánó kérdésnek köszönhető. Másrészt viszont az is bizonyosra vehető, hogy az emberek jelentős részének a képzőművészekről alkotott képe nagyon hiányos és bizonytalan. Nem tudatosul bennük (legalábbis verbális síkon nem), hogy egyáltalán van, illetve lehetne egy ilyen viszonylatrendszerük, s ezzel kapcsolatos vélekedéseik pusztán verbális módszerrel nem hívhatók elő. Mindez képzőművészeti közgondolkodásunk komoly hiányosságaira is felhívja a figyelmet.

Említett kérdésünkre érkező meglehetősen gyér válaszok (illetve elsősorban azok festészettel kapcsolatos elemei) alapján a 15. táblázatban látható kategóriákat hoztuk létre.

/67/

15. táblázat

Képzőművészeti (festészeti) izlés-kategóriák	A 20 éven felüli népesség %-ában
1. A XIX. sz. 2. felének ismert magyar festői (Munkácsy, Székely, Madarász, stb.); illetve a reneszánsz nagy alakjai (Leonardo, Michelangelo stb.)	9,7
2. A (poszt)impreszionizmus egy-két közismert alkotója; esetleg az 1. sz. kategóriával kiegészülve.	8,6
3. (Poszt)impreszionizmus, expresszionizmus több alakja, esetleg a reneszánsz, barokk klasszikusaival együtt	5,7
4. Az előbbieket mellett modern vagy/és reneszánsz előtti alkotók is előfordulnak	1,6
Megállapíthatatlan	74,4
Összesen	100,0

Próbáljuk kiolvasni a fenti adatokból a legfontosabb tanulságokat. Az olvasói és a tömegkommunikációs eszközökhöz kapcsolódó főbb érdeklődéskörök - no meg a minket körülvevő hétköznapi világ megannyi jelenségének - ismeretében nem le-

het meglepő a fenti kedveltségi listák ama egybehangzó sugallata, hogy az emberek, ha a művészettel (vagy "kvázi-művészettel") találkoznak, elsősorban "szórakozni" szeretnének.

Ez a f i l m esetében (akárcsak az olvasói érdeklődésben) főleg az izgalom, a nevetés, az elérzékenyülés, a könnyebb fajsúlyú (lehetőleg mindhárom előbbi elemet tartalmazó) "történelmi lecke" igényét; a z e n e esetében talán első helyen szintén az elérzékenyülés, valamint a sirvavigadás, a való világból egyjól ritmizált, kellemes művilágba, vagy egy flitteres álmovilágba való menekülés lehetőségét; a k é p z ő m ű v é s z e t e k esetében pedig - az előtünk most rejtve maradt giccs világán túlmenően - a régi korok nagy alkotóihoz való visszanyulást jelenti. (Olyan korok, "amikor még tudták, mi a szép" olyan alkotóihoz, "akik még tudtak festeni, szobrot csinálni".)

Megállapításunk, tudjuk, sommásan hangzik. De annak elenére, hogy a kedveltségi listákon igazi értékek is akadnak (pl. a népművészet különösen a zenei, de a képzőművészeti listán is egészen előkelő helyezést ért el) - ami a nagy társadalmi átlagot érintő leglényegesebb tendenciákat illeti - véleményünk szerint mégsem igaztalan. Bizonyítják ezt a fenti izléskategóriák arányszámai: a filmes, zenei, de az olvasói, televíziós izlésstrukturák is egyaránt arról vallanak, hogy a felnőtt népesség mintegy 40-60 százaléka kifejezetten - jobb szó híján: kommersz (fogyasztói-szórakozói) igényszinttel jellemezhető, és a valódi művészi értékek elkötelezettjeinek aránya egyik ágazatban sem haladja meg az 5-10 százalékot.

III. OLVASMÁNYBESZERZÉSI SZOKÁSOK

1. Olvasmánybeszerzés általában

A legfontosabb olvasmánybeszerzési források igénybevétele nének általános kérdésével itt csak röviden foglalkozunk. A könyvvásárlási szokásokkal és a házikönyvtárak jellemzőivel ugyanis felmérésünk társvállalkozója, a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének piackutató csoportja külön részletes kutatási jelentést készített /68/, a könyvtárhasználattal kapcsolatos vizsgálati eredményeinkről pedig e tanulmány későbbi fejezetei számolnak be.

Tekintsük át először, hogy a 20 éven felüli országos reprezentatív mintasokaság a főbb beszerzési lehetőségekkel milyen mértékben szokott élni.

Szokott könyvet vásárolni	51,7 %
Olyan családban él, amelyben van/nak/ könyvvásárló/k/	70,6 %
Olyan családban él, ahol van házi-könyvtár	86,3 %
Jelenleg is könyvtári tag	18,7 %
Olyan családban él, amelyben van/nak/ könyvtártag/ok/	47,8 %
Előfordul, hogy a család ismerőstől, rokontól könyvet kap kölcsön	58,1 %

Látjuk, hogy a kérdezettek mintegy 52 %-a szokott (gyakrabban vagy ritkábban) könyvet vásárolni. Ez országos átlag, amely mögött az egyes rétegek jelentős eltérései húzódnak meg:

A könyvvásárlók rétegen
belüli százalékos aránya

Értelmiség	91,4
Középszintű szakember	80,0
Alkalmazott	84,0
Szakmunkás	59,8
Betanított és segédmunkás	38,7
Mezőgazdasági fizikai	27,9
Nyugdíjas	33,9
Háztartásbeli	32,2

A könyvolvasók háromnegyede (ezen belül a rendszeres olvasók kilenctizede), a könyvet nem olvasóknak pedig 15 %-a szokott könyvet venni.

1964-ben a 15 éven felüli népességnek mintegy 35 %-a, a könyvolvasóknak pedig 56 %-a volt könyvvásárló /69/ - a vásárlók tábora tehát jelentősen megnövekedett.

A könyvgyűjtés és annak eredménye: a házikönyvtár családi jelenség, a család valamelyik tagja által vásárolt könyv a többi családtag számára is - elvben - hozzáférhető. Ezért indokolt a könyvvásárlás családi adatainak szemügyre vétele. Adataink szerint a magyar családoknak:

29,4 %-ában senki nem vásárol könyvet;

44,1 %-ában (a család 14 éven felüli tagjai között) könyvvásárlók és nem vásárlók vegyesen akadnak;

26,5 %-ában minden 14 éven felüli családtag vásárol.

A családok tekintetében is igaz, hogy a könyvvásárlás és a könyvolvasás - minden párhuzamossága ellenére - nem jár minden esetben együtt. Azoknak a családoknak az egytizedében, ahol minden 7 éven felüli családtag olvas: senki nem vásárol; a könyvet egyáltalán nem olvasó családoknak 15 %-ában viszont találtunk legalább egy könyvvásárlót, s

ezeknek a vásárló, de nem olvasó családoknak felerésze évi 300,- Ft felett költött könyvre.

A reprezentatív mintasokasághoz tartozó felnőtt könyvolvasóknak 1964-ben 70 %-a, 1978-ban 88 %-a élt olyan családban, ahol vásároltak könyvet. A vásárló családoknak csak 13 %-ában, 1978-ban pedig már 24 %-ában fordult elő, hogy a mintához tartozó személy nem olvasott könyvet.

Már maga az a tény, hogy reprezentatív mintánk 61 %-a volt könyvolvasó, ugyanakkor 86 %-a élt könyvvel rendelkező családban, azt sejteti, hogy a könyves környezet nem motivál feltétlenül olvasásra. Ezt bizonyítják más tapasztalataink is: a házi könyvgyűjteménnyel rendelkező családok 7 %-ában egyetlen könyvolvasó családtaggal sem találkoztunk; másfelől a könyvet egyáltalán nem olvasó családok 38 %-a tart otthonában könyvet - igaz, az esetek túlnyomó többségében csak néhány (legfeljebb 50) kötetet.

Problematikusnak mondható, hogy a könyvgyűjtési kedv felélénkülését - ahogy ezt már korábban részletesen bemutattuk - az olvasási kedvnek nem a fokozódása, hanem inkább lanygulása, az olvasásra fordított időmennyiség csökkenése kísérte. Annak ellenére, hogy mintánk nagyobb hányada bizonyult könyvolvasónak (61 %) mint könyvvásárlónak (52 %), és több családban akadt olvasó (85 %) mint vásárló (71 %) családtag, az olvasással nem párosuló könyvgyűjtés mégis jelentős mértékű.

Mindez megerősíti korábbi feltevésünket, hogy a könyvnek ma Magyarországon erős státuszszimbólum funkciója is van, amely sajátos egyvelege a kultúra, a magasabb nivóju életforma iránti vágynak, valamint a birtoklásra, a kirakatnak szánt külsőségekre való törekvésnek.

2. Az olvasmányválasztás motivumai

Vizsgálatunk során a 20 éven felüli mintasokaság 61 %-át kitevő könyvolvasóktól megkérdeztük, hogy az általuk jelenleg, illetve legutoljára olvasott könyvről honnan értesültek. (A nyílt kérdés kötetlen válaszadási lehetőséget biztosított.)

A 16. táblázat a válaszok megoszlását mutatja be, minden olvasmány esetében a domináns, illetve a legutolsó információs forrást véve alapul. A táblázat egyúttal - mintegy a hatékonyság próbájaként - azt is szemlélteti, hogy az egyes értesülési, illetve olvasmánykiválasztási módok - említők vonatkozásában - az olvasásgyakoriság és az olvasói izlés milyen teljesítményszintjeivel (átlagos pontszámaival) járnak együtt.

Az olvasáskultúra legmagasabb teljesítményszintjeivel elsősorban a hivatásos olvasmányközvetítő (könyvkereskedelmi és könyvtári) csatornák (3. és 4.); másodsorban pedig a tömegkommunikációs eszközök (5. sz.) kategóriáiban találkozunk. Az "érdekli a téma", "szereti a szerzőt", "gyűjti a sorozatot" típusu (6. sz.) motivumok az olvasásgyakoriság és az olvasói izlés átlagos teljesítményszintjével járnak együtt. Az "ez volt kéznél", "ez volt otthon" típusú válaszok (2. sz.), s még inkább az ismerősök, rokonok ajánlása (1. sz.) pedig láthatólag az olvasáskultúra átlagosnál alacsonyabb teljesítményszintjeit vonzza elsősorban.

Ugy tűnik tehát, hogy az olvasáskultúra két alapvető fokmérője pozitív összefüggést mutat az olvasmányválasztási mechanizmussal: a magasabb olvasói teljesítményszint általában a nagyobb; az alacsonyabb teljesítményszint pedig inkább a kisebb aktivitást igénylő információs-motivációs csatornák igénybevételével esik egybe.

16. táblázat

Honnan értesült a jelenleg, olvasott könyvről	611 könyvrolva- só %-ában	Olvasásgyako- riság	Olvasói izlés ^{xx}
		átlagos pontszámai (1-5)	
1. Ismerősök, rokonok, munkatársak említették, ajánlották, kölcsönözték, ajándékozták.	33,4	2,82	2,49
2. "Ez volt kéznél" (otthon megvolt, családí könyvtárban látta meg stb.)	19,6	2,87	2,69
3. Könyvkereskedelmi forrásból (könyvesboltban, illetve annak kirakatában látta meg; könyvesbolti eladó, munkahelyi könyvterjesztő ajánlotta; prospektusból; Könyvvilágból, egyéb könyvszakmai forrásból)	20,0	3,46	2,94
4. Könyvtárban értesült róla (böngészés közben talált rá, könyvtári katalógusban, bibliográfiában találkozott vele; könyvtáros ajánlotta)	11,0	3,36	3,03
5. Tömegkommunikációs eszközök révén (TV-ből, rádióból, sajtóból; filmen látta)	5,9	3,06	2,82
6. "Érdeklí a téma"; "szereti a szerzőt"; "gyűjti a sorozatot"; "már olvasta egyszer" típusú válaszok	4,4	3,00	2,80
7. Egyéb forrásból	1,2	xxx	xxx
8. Ismeretlen	4,5	2,25	2,77
Összesen	100,0	3,2	2,72

16. táblázat folyt.

Megjegyzések:

- ^x Az átlagos pontszám kiszámítása során a nagyon ritkán olvasók 1; az időnként olvasók 3; a rendszeres könyvolvasók 5 pontot kaptak.
- ^{xx} A "lektür" izlésképlet képviselői 1; a "romantikus" izlésűek 2; a bestseller kategória 3; a "klasszikus" szintűek 4; a "modern" szint képviselői pedig 5 pontot kaptak. Az egyes izléskategóriák leírását ld. a 2/a fejezet 8.sz. táblázatában.
- ^{xxx} Az alacsony elemszám miatt nem értékelhető.

S nem szabad szem elől tévesztenünk: az olvasmányok kiválasztásában a lehető legkevesebb "utánajárást", aktív választási gesztust igénylő értesülési mód, a "szájpropaganda" játssza a legnagyobb szerepet.

3. Az olvasmányok beszerzési módjai

Az olvasmánybeszerzés kérdését jelenleg is a legutoljára olvasott könyvek szempontjából vizsgáljuk. A 17. táblázat azt mutatja be, hogy a 20 éven felüli könyv olvasó népeséget képviselő 611 olvasó utolsó (illetve épp a felmérés idején olvasott) olvasmánya a beszerzés módjai, forrásai tekintetében hogyan tagolódott, s egyúttal feltünteteti az olvasási gyakoriság és izlés megfelelő átlagos pontszámait is. Ez esetben a kérdést zárt formában, előre megadott válaszlehetőségek kíséretében tettük fel.

Felmerülhet a kétely, hogy egy - nevezetesen a legutóbbi olvasmány - beszerzési módjának megoszlása hiven tükrözheti-e az egész olvasmánybeszerzési strukturát. E kételyt már kezdetől mi is osztottuk és ezért rákérdeztünk azoknak az esetleges olvasmányoknak a forrására is, amelyekben az olva-

17. táblázat

Honnan szerezte be a jelenleg, illetve legutóbb olvasott könyvet?	611 könyvolvasó %-ában		Olvasásgya- koriség átlagos pontszámai (1-5)	
	Olvasásgya- koriség	Olvasói izlés ^{xx}	Olvasásgya- koriség	Olvasói izlés ^{xx}
1. Saját maga könyvtárból kölcsönözte	15,1	3,40	2,87	
2. Családtagja könyvtárból kölcsönözte	6,7	2,83	2,76	
3. Saját maga közvetlenül az olvasás előtti vásárolta	20,9	3,36	2,91	
4. Családtagja közvetlenül az olvasás előtti vásárolta	8,3	3,31	2,73	
5. Családi könyvtárból	29,5	2,78	2,68	
6. Baráti kölcsönzés útján	12,8	2,79	2,21	
7. Ajándékba kapta (nem családtagtól)	4,1	xx	xx	
8. Ismeretlen módon	2,6	xx	xx	
Összesen	100,0	3,02	2,72	

x Mindkét esetben az 1-es pontszám jelenti a legrosszabb, az 5-ös a legjobb teljesítményt. Részletesen ld. a 16. táblázat lábjegyzetében.

xx Az alacsony elemszám miatt nem értékelhető.

só az utóbbi időkben csak beleolvasott, illetve amelyeket a legutóbbi olvasmány mellett olvasott. Az így megnövelt olvasmányanyag "származás szerinti" megoszlása szinte teljesen megegyezett a fenti arányszámokkal. Kétségtelen, hogy huzamosabb, a könyvhasználat szélesebb köreire (lexikonhasználat stb.) jobban kiterjedő és huzamosabb megfigyelés - ami a gyakori olvasók számára lehetővé tette volna, hogy több olvasmánnyal, s ne csak eggyel szerepeljenek - reálisabb képet adott volna, de úgy tűnik, hogy a fenti megoszlás a lényegi tendenciákat illetően helyesen tájékoztat a valós helyzetről.

Az értesülési források hasonló "megmérettetésének" (ld. 16. táblázat) tapasztalataival összhangban az olvasáskultúra átlag feletti teljesítményszintjei a hivatásos olvasmányközvetítő csatornák (könyvtár, könyvkereskedelem) közvetlen, személyes igénybevételéhez (1. és 3. sz.) kapcsolódnak. Az olvasásgyakoriság és izlés átlagon aluli pontszámaival a családi könyvtár és a baráti kölcsönzés kategóriáiban (5. és 6. sz.) találkozunk. A családtagok közvetítésével igénybevett intézményes olvasmánybeszerzési formák (2. és 4. sz.) az olvasói izlés átlagos szintjeivel járnak együtt. (Az olvasásgyakoriság esetében azonban más a helyzet: a családtagok által vásárolt könyveket a jelek szerint inkább az átlagosnál gyakrabban, a könyvtárból "kihozott" könyveket viszont az átlagosnál ritkábban olvasók használják.)

Az olvasói magatartás - az olvasási gyakorisággal és az izlés szintjével jelzett - aktivitási foka tehát általában szoros együttjárást mutat az egyes olvasmánybeszerzési (és választási) módok által követelt aktivitás mértékével. Ez azt jelenti, hogy a gyakrabban és fejlettebb izléssel olvasók általában olvasmányaikhoz is aktívabb módon (nagyobb választéku, több utánjárást igénylő forrásokból, személyes választás és beszerzés útján) jutnak hozzá, míg a keveset és

alacsonyabb izlésszinten olvasók hajlamosak az esetlegesebb, véletlenszerűbb, a kisebb aktivitást követelő beszerzési (és értesülési) formák választására.

A 17. táblázattal már szemléltettük, hogy a felnőtt könyv-olvasó népesség legutóbbi olvasmányát milyen arányban szerezte be a különböző forrásokból. Ezek 1978-as adatok voltak, amelyek - bizonyos összevonásokkal - egybevetethetők a többször említett 1964-es országos felmérés megfelelő eredményeivel. (Az összehasonlító adatokat a 18. táblázat tartalmazza.)

18. táblázat

A legutóbbi olvasmány beszerzési módja	Könyv olvasók százalékos megoszlása	
	1964 / 70/	1978
Könyvtári kölcsönzés	21,8	21,8
Vásárlás (az olvasás előtt)	25,0	29,2
Családi könyvtárból	9,2	29,5
Baráti kölcsönzés	31,3	12,8
Ajándékba kapta	5,8	4,1
Egyéb módon, illetve nincs válasz	6,9	2,6
Összesen	100,0	100,0

Nem újkeletű tapasztalat - 1964-ben is már így volt - hogy az olvasmányok elsősorban vásárolt könyvként jutnak el olvasójukhoz, különösen ha tudatosítjuk, hogy az ismerősöktől kölcsönzött könyv is tulnyomórészt lakossági vásárlás eredménye. Ha - szükitve a kört - csak a család által (régbben vagy frissen) vásárolt könyveket vesszük figyelembe, ezeknek súlya jelentősen megnőtt az utóbbi években: 1964-ben az összes olvasmánynak csak mintegy harmadát, 1978-ban viszont már kb. 60 %-át tették ki, szemben a könyvtárból kölcsönzött könyvek változatlan (egyötödnyi) arányával.

A táblázat adatainak részletesebb elemzése előtt meg kell jegyeznünk, hogy az 1964-es adatok 15 éven felüli, az 1978-as eredmények viszont 20 éven felüli könyvolvasókra vonatkoznak, s ezért az adatok összehasonlítása során számításba kell vennünk, hogy a 15-20 éves fiatalok a könyvtárat nagyobb, a vásárlási lehetőségeket viszont kisebb mértékben veszik igénybe, mint az idősebbek. Így a könyvtárból származó olvasmányok változatlan arányszáma voltaképpen a könyvbeszerzési mód részarányának némi növekedését sejteti; az olvasás előtt frissen vásárolt könyvek arányának amúgy is szerény emelkedése pedig e megfontolás alapján még szerényebbnek vehető.

Érdeemes eltűnődni azon, hogy a könyvvásárlás általános előretörése ellenére az aktuális olvasmányanyagon belül a frissen vásárolt könyvek részaránya miért növekedett ilyen kis mértékben. A jelenség fő oka az lehet, hogy az emberek jelentős része a könyveket (a későbbi elolvasás szándékával vagy anélkül) inkább felhalmozza, mint olvassa. E kövteztést támasztja alá az a felmérési tapasztalatunk is, hogy a könyvvásárló interjualanyoknak csak mintegy 30 %-a szokta az esetek túlnyomó többségében azonnal elolvasni az épp vásárolt könyvet; és a könyvolvasó, házikönyvtárral is rendelkező kérdezettek kb. fele - saját bevallása szerint - az otthon levő könyveknek legfeljebb felerészét olvasta el. Mindezen azonban nem jelenti azt, hogy az otthon felhalmozódott könyveknek ne nőtt volna meg a szerepe a lakosság olvasmányellátásában.

Az igazán jelentős változások ugyanis a családi könyvtár, valamint a baráti kölcsönzés kategóriákban játszódtak le. Míg 1964-ben minden harmadik olvasmány baráti-rokoni kölcsönzés útján jutott olvasójához, 1978-ban ez már csak minden nyolcadikról mondható el. Ugyanakkor a családi könyvtár polcain sorakozó (régbben vásárolt, örökölt stb.) köte-

tek 1964-ben az olvasmányok alig egytizedét, 1978-ban viszont ennek háromszorosát "szállították". Az olvasmánybeszerzés tehát ez utóbbi másfél évtizedben "belterjesebbé" vált: jelentősen megritkultak a család körén túlmutató, nem intézményes könyvbeszerzési alkalmak. Az így támadt űrt csak nagyon kis mértékben töltötte ki a "hivatásos" olvasmányközvetítő csatornák direkt igénybevétele, s sokkal inkább az otthon lévő könyvek. Ezt az arányeltolódást bizonyos mértékig magyarázza, hogy a hatvanas évek első felében a könyvpiac jóval szegényesebb volt, s az emberek - sajátos választéknevelő gesztusként - jobban rászorultak az egymás közötti cserére. Másrészt viszont számolnunk kell azzal, hogy a baráti könyvkölcsönzés visszaszorulásában az emberi kapcsolatok lazulása is szerepet kapott.

Az egyes olvasmánybeszerzési csatornák áteresztőképességét a rajtuk átáramló olvasmányanyag milyenségével is vizsgáltattuk. Az interjúalanyok által a felmérés idején, illetve azt megelőzően utoljára olvasott könyveket a romantikus; realista klasszikus; XX. századi realista; (értékes) modern; lektűr (-bestseller) kategóriákba tömörítve, vessük egybe az egyes beszerzési módokat az általuk közvetített olvasmány-típusokkal.

Az olvasmánytipusok és az olvasmánybeszerzési módzatok közötti legkifejezőbb összefüggéseket sűrített formában a 19. táblázat szemlélteti. (Az erősebb pozitív, illetve negatív kapcsolatokat ++ illetve --, a kevésbé erőseket + és - jellel jelöltük.) Itt nem menyiségi összefüggésekről van szó (tehát egy mégoly pozitív kapcsolat sem jelenti okvetlenül azt, hogy az adott beszerzési mód az adott típusba sorolt olvasmányoknak abszolút számban mért többségét közvetíti), hanem arról, hogy az egyes beszerzési formák - egymás viszonylatában - egy bizonyos olvasmányfajtát az átlagosnál kisebb, vagy nagyobb eséllyel közvetítenek. (Igy maradt

szinte teljesen üresen a családi könyvtár rovata a 19. táblázatban: bár a házikönyvtár mindenfajta olvasmánynak legnagyobb hányadát "szállítja", de az egyes olvasmánytipusok nagyjából egyenlő eséllyel kerültek ki ebből a forrásból.)

A táblázatból kiolvasható első következtetésünk, hogy - a plusz és mínusz jelek minimális számából következően - a könyvtárból (személyesen) kölcsönzött olvasmányoknak (az általunk használt kategóriák szerinti) összetétele erősen hasonlít a lakosság kezén egy adott időben megforduló olvasmányanyag összetételéhez. Vagyis - most már nem relativ, hanem abszolút mennyiségekben gondolkodva - azt mondhatjuk, hogy minden olvasmánytipusnak kb. egyhatodát-egyhetedét kölcsönzi olvasója a könyvtárból, s e könyvanyagoknak közel 30 % a a lektür, egyhetede - általában alacsony szinten befogadott - romantikus olvasmány, bő egynegyedét teszik ki az e századi és régebbi klasszikusok, egyhuzadát az értékes kortárs művek, s újabb egynegyedét az ismeretközlő olvasmányok.

Ismétlem: ez a struktúra lényegében az osztársadalmi olvasmányszerkezettel azonos. Ez a tény viszont azt jelenti, hogy a könyvtár, mint olvasmányközvetítő csatorna, a rajta átáramló olvasmányanyagon viszonylag kevésbé hagyja rajta a keze nyomát. Meg kell azonban említenünk a könyvtárnak az ismeretközlő olvasmányok közvetítésében játszott átlagosnál erősebb szerepét.

Az átáramoltatott olvasmányanyag minősége alapján az olvasó friss könyvvásárlása mutatkozik a legpozitívabb beszerzési formának: ez "vonzza" leginkább a színvonalasabb és nagyobb befogadói aktivitást kívánó olvasmánytipusokat (XX. századi és modern értékes szépirodalom, ismeretközlő olvasmányok), s ez "taszítja" egyedül a lektürt, valamint a manapság főleg kalandregényként olvasott romantikát. (Igaz: a XIX. századi realista klasszikusok közvetítésére is az átla-

19. táblázat

	A legutóbbi olvasmány típusa					
	Roman- tikus	Realista klasszikus	XX.sz-i realista	Modern	Lektűr	Ismeret- közlő
1. Saját maga könyvtárból kölcsönözte			-			+
2. Családtagja könyvtárból kölcsönözte			-		+	-
3. Saját maga közvetlenül az olvasás előtti vásárolta	--	-	++	++	-	++
4. Családtagja közvetlenül az olvasás előtti vásárolta	+		+			-
5. Családi könyvtárból	+			--		++
6. Baráti kölcsönzés		-	-			
7. Ajándékba kapta.						

gosnál visszafogottabban vállalkozik.) Hangsúlyozni kell, hogy mindez nem általában a vásárolt könyvekre áll, hanem egy olyan könyvbeszerzési magatartásra, amely személyes könyvvásárláson és a vásárolt könyv azonnali elolvasásán alapul.

A legnegatívabb töltésű beszerzési módnak a baráti kölcsönzés látszik: ez kapcsolódik legerősebben a lektürhöz, s ez zárja ki legerősebben a modern értékes szépirodalmat.

A mások közvetítésével igénybe vett intézményes olvasmánybeszerzési formák a két véglet között helyezkednek el: a mások által vásárolt könyvek a pozitív, a családtagokkal ki-kölcsönöztetett könyvtári könyvek a negatív pólushoz állnak közelebb.

Ismét azt tapasztaltuk tehát, hogy a nagyobb aktivitással, személyes részvétellel járó olvasmánybeszerzési módok általában nagyobb aktivitást igénylő, értékesebb olvasmányanyagnak felelnek meg és fordítva.

4. Könyvtárhasználati szokások

a) Könyvtári tagok, lemorácsolódók, párhuzamos tagság

Vizsgálatunk során nem elégedtünk meg a könyvtári tagság pusztá tényének, illetve hiányának regisztrálásával. 20 éven felüli országos mintánk a könyvtárhoz fűződő kapcsolat tekintetében az alábbiak szerint tagozódott:

soha nem volt könyvtári tag	51,2 %
valamikor volt, de már nem tag	30,1 %
jelenleg is tag - egy könyvtárban	16,9 %
jelenleg is tag - 2 vagy több könyvtárban	1,8 %
<hr/> Összesen	<hr/> 100,0 %

A felnőtt népesség csaknem felének vagy valamikor kapcsolata volt vagy jelenleg is kapcsolata van - közvetlenül - valamilyen könyvtárral.

Fel kell figyelni arra, hogy a megszakadt kapcsolatok több mint másfélszeresét teszik ki a meglévőeknek: a lemorzsolódás tehát országosan jelentős mértékű.

A párhuzamos tagságra jellemzőbb adat, ha azt mondjuk: a könyvtári tagok 9,6 %-a (tehát csaknem minden tizedik könyvtártag) legalább két könyvtár szolgáltatását veszi igénybe.

Plasztikusabb a kép, ha a jelentős különbségeket összehasonló országos átlagok mögé nézünk.

Az 1964-ben /71/ mért tendencia változatlanul érvényesnek mutatkozott: az életkor előrehaladásával csökken a korosztályon belül a könyvtárlátogatók aránya; a 20-25 évesek 31%-áról az 50 és 60 éven felüliek 12-13 %-ára. (1964-ben az itt nem szereplő 15-19 éves korosztály 41 %-a volt könyvtári tag.) A huszonéveseknek csak egyötöde nem került soha kapcsolatba a könyvtárral, az időseknek már kétharmada. A párhuzamos könyvtári tagság is a fiatalok (20-25 évesek) között a leggyakoribb (a korosztály 7 %-át, könyvtári tagjainak 21 %-át jellemezte), de a lemorzsolódottak aránya is itt a legnagyobb. (A korcsoport csaknem fele!)

Férfiak és nők között - sem a jelenlegi tagság, sem a lemorzsolódás tekintetében - említésre méltó különbséget nem észleltünk.

Az iskolázottsági szint összefüggése a könyvtárhasználattal 1964-ben sajátosan alakult: a végzettség növekedésével nőtt a könyvtári tagság esélye is - egészen a középiskolai végzettség szintjéig, a diplomások kategóriájában azonban valamelyest visszaesett. 1978-as vizsgálatunk szerint a tendencia módosult: 8 általánosnál kevesebbet végzettek 6 %-ától a diplomások 54 %-áig a növekedés töretlen. A felsőfokú végzettségűek 54 %-os adata jelentősen meghaladja az 1964-

ben mért 34 %-ot, az értelmiség körében tehát határozottan megnőtt a könyvtár presztízse, míg az alacsonyabb végzettségi kategóriák mindegyikében - legalábbis a tagok arányát tekintve - csökkent. (Az értelmiség és a könyvtárak kapcsolata azonban még ma sem problémamentes, amint azt A felnőtt népesség könyvtárképe c. fejezet is bizonyítja.)

Az egyes munkamegosztás szerinti rétegekben a könyvtári tagok alábbi arányszámaikat mértük:

	Könyvtári tagok aránya %	Ebből 2 vagy több könyvtárnak tagja %
értelmiségi vezető	60,8	14,9
alkalmazott	36,6	4,3
középszintű szakember	24,7	-
munkás	13,1	0,3
mezőgazdasági fizikai	5,7	-
nyugdíjas	15,2	0,5
háztartásbeli	5,9	0,8

A fenti adatsorhoz tegyük még hozzá, hogy a mezőgazdasági fizikai dolgozók, valamint a háztartásbeliek 83 %-a soha nem állt kapcsolatban könyvtárral, ugyanez a nyugdíjasok 60 %-áról, a munkások 51 %-áról, az értelmiségieknek pedig csak 11 %-áról mondható el. A lemorzsolódás az alkalmazottak, illetve a középszintű szakemberek körében volt a legnagyobb arányú (44; ill. 49 %). Hozzátehetjük mindehhez, hogy ezek a tendenciák nemcsak megkérdezettjeinkre, hanem többé-kevésbé családtagjaikra is érvényesek. Értelmiségi interjúalanyaink családjának csak egynegyedében, a mezőgazdasági fizikai dolgozók családjának 70 %-ában nem akadt egyetlen könyvtári tag sem; a felnőttekre is kiterjedő könyvtárhasználat a paraszti családok 16, az értelmiségi családoknak pedig 70 %-ában volt tapasztalható.

A településtípusok szerinti tagolódás korántsem eredményezte a könyvtárral kapcsolatos magatartás ilyen nagymértékű eltéréseit. Az kétségtelen, hogy a budapesti és a vidéki nagyvárosok 30-32 %-ától a kisközségek 70 %-áig egyenletesen növekedett azoknak az aránya, akik soha nem tartottak fenn kapcsolatot könyvtárral, de a jelenlegi könyvtári tagok százalékos aránya már a következőképpen alakult:

	Könyvtári tagok aránya %	Ebből 2 vagy több könyvtárnak tagja %
Budapest	25,8	2,3
Nagyváros (50 000 lakos felett)	27,1	4,9
Kisváros (50 000 lakos alatt)	13,2	1,9
Nagyközség 5 000 lakos felett)	17,3	-
Közepes község 2 001-5 000 lakosig)	12,7	0,6
Kisközség (2 000 lakos alatt)	14,8	1,1

Láthatólag nem a főváros inspirálja leginkább a könyvtárakkal való kapcsolattartást, hanem - ha minimális különbséggel is - a vidéki nagyobb városok (főleg a párhuzamos könyvtári tagság tekintetében). A kisvárosok sem tudják e téren megelőzni a községeket, sőt valamelyest el is maradnak mögöttük.

1964-hez viszonyítva nem észlelünk jelentős különbséget, de annyit megállapíthatunk, hogy a városokban (s inkább a vidéki városokban) valamelyest (3-4 %-kal) nőtt, a falvakban viszont kb. ugyanilyen mértékben csökkent a könyvtári tagok aránya az eltelt másfél évtized alatt. Az olló két szára - bár kismértékben- de ezen a téren is távolodott egymástól.

Talán sokakat meglep az a vizsgálati eredményünk, hogy a budapesti könyvtári tagoknak csak 9 %-a, a vidéki nagyobb és kisebb városok könyvtárhasználóinak viszont 18, illetve 14 %-a bizonyult 2 vagy több könyvtár tagjának. (A községek vonatkozó összevont mutatója: 4,5 %.) Természetesen nem a város

és falu közötti különbség a meglepő, hanem a legnagyobb "könyvtárvalasztékkal" találkozó fővárosiak elmaradása a vidéki városok mögött.

Vegyük még hozzá mindehhez, hogy a lemorzsolódás viszont a fővárosban volt a legnagyobb mértékű: 44 %; s ez az arányszám többé-kevésbé egyenletesen csökkent a kisközségek 15 %-os mutatójáig.

Akadt még egy olyan jelenség, amely egyértelműen a városlakók javára szól: elsősorban Budapesten és a vidéki nagyvárosokban észleltük, hogy a könyvtárhasználat kiterjed a családok felnőtt tagjaira is (a családok 45-46 %-ában); a kisvárosokban 33 %-ot regisztráltunk; a különböző nagyságrendű községekben pedig ez a jelenség a családoknak csak 27-28 %-ára volt jellemző. (A nagyobb falvak családjai inkább csak a gyerekekkel, a 2 000-nél kevesebb lakosú községekben élő családok pedig jobbra senkivel sem képviseltették magukat a könyvtárban.) Meg kell még jegyeznünk, hogy a könyvtárhasználatot teljesen mellőző családok aránya nem a fővárosban (52 %), hanem a vidéki nagyobb városokban volt a legalacsonyabb (43 %).

Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy a település nagyságrendjének növekedésével nő a könyvtárral való kapcsolatteremtés és a család felnőtt tagjaira is kiterjedő könyvtárhasználat esélye - de a lemorzsolódás valószínűsége is.

Kisebb településen nehezebben kerülnek az emberek a könyvtár hatókörébe, de ha már létrejön a kapcsolat, ez maradandóbbnak bizonyul.

Amikor arra mutattunk rá, hogy elsősorban a fiatalok, a magasabb iskolai végzettségűek, a szellemi foglalkozásúak (ezen belül is elsősorban az értelmiségiek) hajlamosak a könyvtári szolgáltatások, sőt egyszerre több könyvtár szolgáltatásainak igénybevételére, akkor elsősorban azokról a társadalmi-demográfiai motívumokról, diszpozíciókról nyer-

tünk információkat, amelyek a könyvtárba küldik az embereket. A különböző településtípusok lakóinak eltérő magatartásában is megnyilvánulhatnak életmódbeli, szemléletbeli különbségek, de az eltéréseket itt - véleményünk szerint - sokkal inkább a könyvtárak fogadóképessége, vagyis az ellátottság magyarázza. Csak így látható be, hogy az egyébként könyv iránt legfogékonyabb (többen és többet olvasó) budapestiek a könyvtárak használatában nem kerültek az élre. Ismeretes, hogy a főváros a könyvtári feltételrendszer (könyvtári alapterület, állomány stb.) terén viszonylagos hátrányban van a vidékkel szemben /72/, s ezek a hátrányok logikusan a használatban is megmutatkoznak.

Ami a tennivalókat illeti, nagyon általánosan szólva a falvakban az olvasók (főleg a felnőtt olvasók) megszerzését, nagyvárosokban (és főként Budapesten) az olvasók megtartását kell elsőrendű feladatnak tekinteni, a kisvárosokban pedig mindkét tevékenységet egyenlő súllyal kell érvényesíteni. A hogyanra vonatkozóan csak annyit: természetesen az ellátottság javítására (a hálózat fehér foltjainak szűkítésére, az állománygyarapítás rendszerességére), valamint a könyvtárosok szakképzettségének, a szolgáltatások színvonalának emelésére, a kapcsolatszervezés hatékonyságának növelésére egyaránt szükség van - amint az Kamarás István föntebb hivatkozott cikke részletesen is taglalja.

b) A könyvtári szolgáltatások igénybevétele

Vegyük most szemügyre a szorosabb értelemben vett könyvtárhasználat néhány szociológiai-demokráfiai jelenségét.

Köztudott, hogy az átlagos könyvtárlátogató (s még inkább az átlagos állampolgár) szemében a könyvtár elsősorban könyvkölcsönző hely. Felmérésünk a számok nyelvén - a használat oldaláról nézve - azt mondja, hogy a felnőtt (20 éven felüli) könyvtári tagok 55 %-a kölcsönzésen kívül nem szokott

igénybe venni más szolgáltatást. Részletesebben (100 %-nak az összes könyvtáratagot tekintve): csak kölcsönözni szokott: 55 %; további egy szolgáltatást vesz igénybe: 26,5 %; a kölcsönzésen kívül kettő vagy három szolgáltatással él: 12,6 %; négy vagy több szolgáltatással: 1,7 %; (4,2 % nem válaszolt). A szolgáltatások szélesebb körére (a kölcsönzésen kívül kettőre vagy többre) kiterjedő több dimenziós könyvtárhasználat tehát kb. minden hetedik könyvtári tagnál észlelhető.

Ezek a számok az átlagos helyzetet tükrözik. Az átlagon belül az egyes rétegek közötti eltérések azonban meglehetősen nagyok és többnyire egyértelműek. Az iskolai végzettség emelkedésével, valamint a fizikai munkától az egyre kvalifikáltabb szellemi munkavégzés felé haladva határozottan növekszik az igénybe vett szolgáltatások száma. Például: csak kölcsönöz a 8 általánosnál kevesebbet végzettek, a munkások és a mezőgazdasági fizikai dolgozók kétharmada, az érettségizettek és diplomások 40-45 %-a; kettő, illetve több szolgáltatással él a 8 általánosnál alacsonyabb végzettségűek és a munkások 5-7 %-a, a diplomásoknak viszont 29 %-a. Ami a (kölcsönzésen kívüli) kettő és ennél több szolgáltatás igénybevételét illeti, az igazi határvonal az értelmiség és minden más végzettségű réteg között húzódik: a diplomások 29 %-os arányszámától a középhelyzetű alkalmazottak, illetve érettségizettek 13-15 %-os adatai is jelentősen elmaradnak.

Férfiak és nők magatartása között e téren sem észlelünk semmi különbséget. Az életkor növekedésével viszont a könyvtárhasználat egyre inkább kölcsönzéscentrikussá válik. A huszonéves könyvtáratagok (főleg a 26-30 évesek) a legaktívabbak: egyötödük vesz igénybe a kölcsönzésen kívül kettő vagy több könyvtári szolgáltatást. A könyvtárba csak kölcsönözni járók aránya is itt a legalacsonyabb: 36 %. Az egysíkúbbá váló könyvtárhasználat jelei a 31-40 évesek körében

már erőteljesen mutatkoznak, az idősebb korosztályok felé haladva pedig tovább sokasodnak.

Az olvasói magatartás legfőbb jellemzői (könyvolvasási gyakoriság, olvasói izlés) szoros kapcsolatban állnak a könyvtárhasználat aktivitásával, egy, illetve több dimenziós mivoltával. Míg a rendszeresen olvasó könyvtártagok 46 %-a, addig a ritkábban olvasók kétharmada használja csupán könyv-kölcsönző funkcióban a könyvtárat, a kölcsönzésen kívül kettő vagy több szolgáltatással az előbbiek 22 %-a, az utóbbiaknak csak 6 %-a szokott élni. Az olvasói izléstípusok könyvtárhasználói magatartása között észleltük a legnagyobb különbségeket: a "modern" izlésképletű könyvtári tagoknak mindössze egyharmada, a lektűr- és romantikus irodalom híveinek több mint kétharmada tekintette pusztán kölcsönzőhelynek a könyvtárat; kettő és több szolgáltatást az előbbiek 37 %-a, az utóbbiak 7 %-a vett igénybe. Egyértelmű a tendencia: minél gyakrabban olvas valaki, s minél magasabb az izlésszintje, annál több fajta könyvtári szolgáltatásra tart igényt. (Ez elsősorban az izlésre áll, itt mértük ugyanis az átlagtól való legnagyobb eltéréseket.) A több dimenziós könyvtárhasználatról tehát elmondható, hogy fontos részeleme a fejlett olvasói magatartásnak.

Tapasztalatunk szerint a több funkciós könyvtárhasználat kialakulását elősegítheti a könyvtári tagság huzamos időtartama is, bár legalább annyi bizonyítékunk van arra, hogy mindkettő mögött közös meghatározó: az olvasáskultúra magasabb szintje - s toldjuk meg ezt egy erős sejtéssel: az érdeklődőbb, nyitottabb személyiség - áll. Könyvtárainkban ugyanakkor számolni kell a friss beiratkozók újabban jelentkező olyan rétegével, amelynek igénye már a kezdetekben meghaladja a pusztá kölcsönzést.

Most tekintsük át magukat az egyes szolgáltatási fajtákat, igénylők körével együtt. Ismételten megemlítjük, hogy adatainkat 20 éven felüli könyvtárlátogatóktól nyertük, ami a tizenévesek által különösen kedvelt szolgáltatások (pl. a tájékoztatás, az audio-vizuális dokumentumok) esetében torzíthatja az arányokat. Hozzá kell tennünk még, hogy a kérdőívben nem szolgáltunk előzetesen elkészített listával: az igénybe vett szolgáltatásokat a kérdezettek maguk nevezték meg. A nyitott kérdésmód minden bizonnyal lefelé módosította az igénybe vevők arányszámait, de egyben lehetőséget adott arra is, hogy a kérdezettek az általuk valóban fontosnak tartott és gyakrabban igénybe vett formákra koncentráljanak. (Némi bizonytalanságot jelenthet az is, hogy a válaszadókra maradt annak eldöntése: mit tekintenek kölcsönzésen kívüli szolgáltatásnak. Így előfordulhatott, hogy pl. az olvasmányválasztással kapcsolatos könyvtárosi segítséget nem mindig sorolták ide, stb.)

Ezek után nézzük meg az egyes szolgáltatási fajtákat "népszerűségi" sorrendben, igénybe vevőknek az összes (20 éven felüli) könyvtártag százalékában kifejezett arányszámival.

Helyben olvasás (sajtó- és könyvolvasás együtt)	26,7 %
Tájékoztató szolgálat (a könyvtárostól adatot, tájékoztatást, egy kérdésre vonatkozó irodalmat, bibliográfiát stb. szokott kérni)	17,3 %
Könyvtárközi kölcsönzés	8,9 %
Vizuális dokumentumok (dia, film, mikrofilm használata, illetve kölcsönzése)	2,6 %
Hangzó dokumentumok (lemez, magnószalag) hallgatása, kölcsönzése, átjátszása	2,1 %
Könyvtári rendezvények, klubfoglalkozások látogatása	2,1 %
Egyéb szolgáltatások	3,7 %

Felmérésünk tapasztalata szerint a helyben olvasás lehetőségével főleg a könyvtárhasználó szellemi foglalkozásúak élnek, elsősorban az értelmiség: e csoport tagjainak 47 %-a. A tájékoztató szolgálatot (a 20 éven felüli könyvtártagok közül!) a legnagyobb arányban az alkalmazottak és a középszintű szakemberek vették igénybe: 22-23 %-uk említette meg ezt a szolgáltatást. Az értelmiségiek a maguk 16 %-os arányával sajátos módon nem sokkal előzik meg a könyvtárlátogató munkások 12 %-os arányszámát. Egy szerény adalék a nagyüzemivé válás fenyegető vészélyéhez: a kisvárosi könyvtártagok a jelek szerint szivesebben fordulnak a könyvtárhoz problémáikkal, vagy legalábbis szivesebben - 25 %-os arányban - tesznek említést róla, mint a főváros és a nagyvárosok könyvtárlátogatói (15-15 %). A könyvtárközi kölcsönzés az értelmiségiek (és a középszintű szakemberek) - főleg a kisvárosban élők - tipikus szolgáltatási formájának mutatkozott.

Bár a többi szolgáltatási formáról az említések alacsony száma miatt részletesebb információkkal nem szolgálhatunk, úgy véljük, az eddigiekből is kiderült: a könyvtár több funkciójú használatában még korántsem értük el az ideális szintet. Mi a használói oldalról közelítettük meg e témakört, de az ellátottság hiányosságai az így nyert képen is nem egyszer átütöttek. Ugyanakkor nem hallgathatjuk el azt a vélekedésünket, ami szerint a jelenlegi (egyébként korántsem elégséges) ellátottsági szint és tárgyi-anyagi feltételrendszer mellett is előbbre tarthatnánk, ha sikerülne a szolgáltatások színvonalának személyi feltételein javítani. Például a tájékoztató könyvtárosok felkészültségén, hogy az értelmiségiek nagyobb arányban tekinthessék őket partnernek /73/, vagy általában a könyvtáros magatartásán, a személyközi kapcsolatokban való jártasságán, hogy az eddiginél nagyobb sikerrel vehesse fel a küzdelmet a nagyvárosi életforma és a nagyvárosi könyvtárak emberi kapcsolataiban jelentkező elidegenedési jelenségekkel.

És természetesen a könyvtárról a társadalomban kialakult képnek is módosulnia, gazdagodnia kellene. Ezt a képet egyelőre a könyvtárlátogatók viselkedésének lenyomataként ismerjük - a következőkben közvetlenebb módszerrel kíséreljük meg vizsgálatát.

5. A felnőtt népesség könyvtárképe

Ahogy a szaporodó olvasás- és könyvszociológiai adatbázis jóvoltából egyre többet tudunk a könyvtári tagság szociológiai természetéről, a társadalom és az egyes rétegek könyv- és könyvtárhasználati szokásairól, a használói igényekről és ezek kielégítésének mértékéről, a könyvtáros szerepéről és az olvasóval való kapcsolatáról, a könyvtári intézmény hatásmechanizmusáról; ahogy a teoretikus, könyvtárpolitikai gondolkodás egyre tisztább és differenciáltabb fogalmakat alkot a könyvtárak funkciójáról, és e funkciók realizálásának módjairól, vagyis ahogy egyre világosabban látjuk: milyen szerepet kellene játszania, és milyen szerepet tud ma játszani a könyvtár a társadalom életében, úgy találkozunk egyre sűrűbben - szinte varázsszóként - a könyvtárkép fogalmával.

Az alábbiakban - a fogalmat takaró ködfelhő némi ritkításának szándékával - egy szerény empirikus vizsgálati módszer bevezetésével próbálkozunk. Ez irányú vizsgálódásunk - néhány kiegészítő jellegű információtól eltekintve - lényegében 1978-as vizsgálatunk kérdőívének egy kérdésére, illetve feladatára korlátozódott. Arra kértük meg az interjúalanyokat, hogy fejezzék be tetszés szerint a következő mondatot: "A könyvtár olyan hely, ahol..."

Ami vállalkozásunk számára mégis különleges lehetőséget biztosított: a társadalomban élő könyvtárkép "szinképelemzését" egy országos reprezentatív (a 20 éven felüli lakossá-

got képviselő) mintasokaság válaszai alapján végezhetjük el. A megkérdezetteknek - az országos arányoknak megfelelően - mintegy 80 %-a nem volt könyvtári tag, és 40 %-a könyvet sem olvasott. Így módunk van arra, hogy olyan rétegeknek a könyvtárakról alkotott képzeteket is megismerjük, amelyek - képletesen és sokszor a valóságban is - életüket a művelődési intézményektől nagy távolságban élik le.

a) "A könyvtár olyan hely, ahol..."

Az 1 000 megkérdezett 5 %-a nem tudott vagy nem akart megbirkózni a teszt-mondat jelentette feladattal. A többiek viszont - így vagy úgy - befejezték a mondatot, és a kutatót is meglepte, hogy milyen változatos volt a könyvtár szó által (amely a kérdés során e mondatban hangzott el először) előhívott képzetek köre.

IzELITŐUL tallózzunk az érdekesebb válaszok között.

Tehát a könyvtár olyan hely, ahol:

"... a légy zümmögését is lehet hallani, mindenki magának olvas." (37 éves, érettségizett budapesti asszisztensnő)

"... ki lehet kapcsolódni a hétköznapiakból, bele lehet olvasni (a könyvekbe) és az olyan jó." (41 éves, 8 általánost végzett kézbesítőnő, Budapest)

"... csak szórakoznak biztosan, nem is tudom, a mi időnkben ilyen nem volt..." (43 éves, 6 elemi végzett háztartásbeli, Ömböly)

"Nem szeretem a könyvtár hangulatát, a nagy csendet, a magukba mélyedő emberek látványát." (34 éves, fővárosi nyomdász, szakmunkás, férfi)

"... könyvet kölcsönöznek, ahová szívesen megy az ember, körülnéz és elbeszélget a könyvtárossal." (69 éves, 2 polgárit végzett nyugdíjas cipőfelsőrész-készítő férfi, Budapest)

"... az ember válogat, és megbeszéli a könyvtárossal az élményeit, javaslatot kérhet." (68 éves, Budapest, 1 év kereskedelmi iskolát végzett nyugdíjas nő)

"... ha csend volna és ha megfelelő könyvtárosi együttműködés volna, akkor az ember jól tudna dolgozni." (34 éves, egyetemet végzett tanszéki könyvtáros, férfi, Budapest)

"... mindenki ízlésének megfelelő könyvet talál." (Többen)

"Művelődési gócpont, könyvet lehet elhozni és ott olvasni, de az ott összejött emberektől is lehet tanulni. Szeretem, számomra olyan, mintegy templom, olyan mint egy beszélő csend." (53 éves, közgazdasági technikumot végzett budapesti rokkant nyugdíjas)

"... ideiglenesen kiegészíthetem a saját könyvtáramat." (55 éves, egyetemet végzett újságíró, Budapest)

"... kiadás nélkül beszerezhetjük az olvasnivalót." (61 éves fővárosi, 6 elemi végzett nyugdíjas férfi)

"... mód és lehetőség van a művelődésre, egész napot ott lehet tölteni, lehetőség van olvasásra, válogatásra, átnézésre, kigyűjtéseket tud végezni az ember egy szakterületre, csekély anyagiakkal sok könyvet tud olvasni." (23 éves, csongrádi géplakatos szakmunkás)

"Jó hely, biztosan nem olyan, mint a kocsma." (49 éves, 6 elemi végzett traktoros, Szegvár)

"... az ember jól érzi magát, mert válogathatok és amit keresek, megtalálom." (30 éves, technikumot végzett műhelyvezető férfi, Karácsond)

"... olyanok, akik szeretnek olvasni, feltalálják magukat." (58 éves, 6 elemi végzett nyugdíjas gépész, Kál)

"... az ember szelleme megnyugszik. Jó ott lenni." (55 éves, 6 elemi végzett nyugdíjas férfi, Tatabánya)

"... a legszebb óráimat töltöm el." (69 éves, kohómérnök, férfi, Miskolc)

"... mindenkinek van helye." (51 éves, 4 polgári végzett raktárosnő, Szeged)

"... kölcsönöznek könyveket, akinek nincs elég otthon."
 (33 éves, 8 általánost végzett betanított fényképész férfi,
 Túrkeve)

A sort még hosszán folytathatnánk. Ehelyett azonban megpróbáljuk csoportosítani a válaszokat. A tartalomelemzés során arra törekedtünk, hogy olyan részelemeket, motivumokat találjunk, amelyek jól elkülöníthetők egymástól; ugyanakkor a teljes elaprózódás elkerülése végett az egymással rokon motivumokat több lépcsőben összevontuk. Egy válasz természetesen több motivumot is tartalmazott, az átlag 1,3 volt. Az "első lépcső" (ld. 20. táblázat) tágabb választékú listája 29 tételből állt. Ezek - az említők, illetve az említések százalékos arányának feltüntetésével - a következők voltak:

20. táblázat

Könyvtárkép-motivumok	Az összes kérdezett %-ában	Az összes említett motivum %-ában
Első lépcső		
1. Egyáltalán nincs válasz	5,1	3,9
2. Nem tudja, nem járt még ott (ha mást nem mondott), számára idegen, nem foglalkoztatja	7,5	5,8
3. Semmitmondó (túl általános) válaszok (ahol könyvek vannak, könyveket őriznek stb.)	2,3	1,8
4. Téves válaszok (elsősorban ahol vásárolni lehet)	1,9	1,5
5. Olyan hely, ahová mások járnak, mások jól érzik magukat (gyerekek, fiatalok, akik szeretnek olvasni, akik ráérnek stb.)	3,0	2,3
6. Pozitív hely (általános megfogalmazásban): jó hely, jó dolog, rendez hely, praktikus hely, szép hely stb. Pozitív érzést kiváltó hely (általános megfogalmazásban) ahol jól érzi magát az ember; otthon érzi magát; ahová szívesen megy; vonzereje van;		

Könyvtárkép-motivumok	Az összes kérdezett %-ában	Az összes emlitett motivum %-ában
Első lépcső		
ahol legszebb óráit tölti; meghatottságot kelt; olyan, mint egy templom stb.)	4,1	3,2
7. A műveltség, kultúra tárháza: ahol művelődni, kulturálódni, fejlődni, "továbbjutni", magát továbbképezni stb. lehet	9,8	7,6
8. Az ismeretek, tudomány, információk gyűjtőhelye, ahol ismereteket lehet szerezni, tanulni, dolgozni lehet stb.	2,9	2,2
9. Olyan (régőbbi stb.) könyveket is megtalál az ember, amelyeket már nem lehet kapni a könyvesboltban - vagy amelyeket nem akar megvásárolni (mert csak egy részlet érdekli stb.); könnyebben hozzájut a könyvhöz, mint a boltban stb., illetve ami nincs meg otthon	5,0	3,9
10. Olcsóbban hozzájut az ember a könyvhöz, mint a boltban ("kiadás nélkül" lehet könyvhöz jutni); ahová az jár, akinek nincs elég pénze stb.	1,1	0,9
11. Könyvet kölcsönözni (kivenni, cserélni, kapni stb.), illetve előjegyezni lehet	20,3	15,7
12. Olvasni lehet (általános megfogalmazásban)	18,0	14,0
13. Helyben olvasni, olvasótermet használni, sajtót (ujtságot, folyóiratot) olvasni lehet	6,5	5,0
14. Tájékoztató szolgálat igénybevétele (aktuális adatokat, információkat lehet szerezni, tájékozódni, érdeklődni lehet; a problémákra választ, felvilágosítást lehet kapni stb.)	1,6	1,2
15. Az új könyvekről lehet tájékozódni	0,8	0,6
16. (Diáknak) tanulni lehet	1,3	1,0
17. Zenét lehet hallgatni	0,3	0,2

Könyvtárkép-motivumok	Az összes kérdezett %-ában	Az összes említett motivum %-ában
Első lépcső		
18. Rendezvényeken (író-olvasó találkozók, iskolai óra stb.) lehet részt venni	0,4	0,3
19. Minden megtalálható, amit keresünk	4,7	3,6
20. Széles (jó)könyvválaszték (mindenféle, jó, szép könyv van stb.)	4,2	3,3
21. Válogatni, választani mindenkinek a neki (izlésének, érdeklődésének) megfelelőt kiválasztani stb. lehet	9,0	7,0
22. Könyvet nézegetni, széjjelnézni, böngészni stb. lehet	2,8	2,2
23. Csend, békesség van, ahol meg lehet nyugodni, nyugodtan lehet valamit csinálni (olvasni, válogatni stb.)	4,1	3,2
24. Elmélyülés, gondolkodás, búvárkodás, jegyzetelés lehetősége (ahol az ember "magának olvas" stb.)	1,7	1,3
25. Társat, barátot találni, érdekes emberekkel találkozni beszélgetni lehet	0,7	0,5
26. Ahol a könyvtáros tanácsot ad, javasol, ajánl, ahol irányítják az olvasót; ahol könyvtárossal meg lehet beszélni az olvasmányokat; a könyvtáros udvarias, jó kapcsolatot, ismeretséget tart az olvasókkal stb.	1,3	1,0
27. Ahol szórakozni, kikapcsolódni lehet	4,9	3,8
28. Ahol (kellemesen) időt (el)tölteni, pihenni lehet	1,8	1,4
29. "Nem szeretem" hely - ahol valami miatt nem érzi jól magát az ember, ahol valamit kifogásol, amit nem igényel	2,1	1,6
Összesen	129,2	100,0

Mielőtt belemennénk a részletekbe, a jobb áttekinthetőség céljából az "első lépcső" 29 tételes listáját - a rokon

motivumok összevonásával - tömöríteniünk kell. Az így nyert "motivumbokrokat", (ld. a "második lépcső" 11. kategóriáját, 21. táblázat) római számmal jelöljük, feltüntetve az eredeti, összevont motivumok arab sorszámát is, valamint az említők és az említések százalékos arányát.

21. táblázat

Összevont könyvtárkép - motivumok		Az összes	Az összes
Második lépcső		kérdezett	említett
		%-ában	motivum
			%-ában
I.	(1-5.) Ismeretlen, idegen, másoknak való hely	19,8	15,3
II.	(6-8.) "Jó hely", a kultúra, az ismeretek tárháza	16,8	13,0
III.	(9-10.) Nagyobb választékú, illetve olcsóbb, mint a könyvesbolt, házikönyvtár	6,1	4,8
IV.	(11) Könyvet lehet kölcsönözni	20,3	15,7
V.	(12) Olvasni lehet (általános megfogalmazásban)	18,0	14,0
VI.	(13-18.) Különböző szolgáltatásokban (olvasóterem, tájékoztatás, zenehallgatás, rendezvények stb.) lehet részesülni	10,9	8,3
VII.	(19-22.) Széles könyvválaszték; választani, böngészni lehet	20,7	16,1
VIII.	(23-24.) A csend, a megnyugvás, az elmélyült búvárkodás helye	5,8	4,5
IX.	(25-26.) Emberi kapcsolatok (főleg könyvtárossal!) lehetősége	2,0	1,5
X.	(27-28.) Kikapcsolódni, szórakozni, pihenni lehet	6,7	5,2
XI.	(29.) "Nem szeretem"-hely, ahol kifogásolni való akad	2,1	1,6
Összesen		129,2	100,0

b) Az osztársadalmi könyvtárkép főbb sajátosságai

Fentebb megismerkedhettünk azoknak a fogalmaknak, vélekedéseknek tárával, amelyek a könyvtár szó hallatán elsőnek jutottak az emberek eszébe. A két lista, valamint az említési arányok ismeretében megkíséreljük felvázolni a társadalomban élő könyvtárkép legfőbb jellemzőit.

- A népesség mintegy egyötöde számára a könyvtár lényegében ismeretlen, idegen hely (ld. 2. lépcső I. sz. kategóriáját); és ezen felül 3 % számára olyan hely, amely kifejezetten másoknak (akik szeretnek olvasni stb.) való (1. lépcső 5. sz. motivuma). Tekintettel arra, hogy a megkérdezettek fele soha nem volt könyvtári tag, további 30 %-a pedig csak régebben, az "ismeretlenség" egyötödnyi arányát nem tekinthetjük túl magasnak. (Ugyanakkor nyilvánvalóan többen vannak, akik, ha nem is nevezték ismeretlen, másoknak való helynek a könyvtárat, a megjelölt motivumokról nem közvetlen tapasztalat útján nyilatkoztak, és azokat inkább csak mások számára képelték elérhetőnek.)

- A konkrét szolgáltatások közül a könyvkölcsönzés (IV.) és az olvasás (V.) lehetősége áll az élen. Összesítve a kérdezettek csaknem 40 %-a említette meg ezeket a motivumokat, ebből levonva azt a 7 %-ot, amely mindkettőről említést tett, a felnőtt lakosság mintegy egyharmada, vagy a könyvkölcsönzéssel, vagy az olvasással (általában) rokonítja a könyvtár fogalmát. Egyéb számításaink alapján hozzátehetjük, hogy a felnőtt népesség egynegyede pedig a könyvtárt kizárólag - tehát minden más motivum említése nélkül - vagy a kölcsönzés, vagy az olvasás fogalmával hozza kapcsolatba.

- Az egyéb könyvtári szolgáltatások (VI.) akárcsak a könyvtárhasználati gyakorlatban, a könyvtárról alkotott társadalmi képben is erőteljesen háttérbe szorúlnak; a kérdezetteknek csak mintegy egytizede utalt rájuk, főként a helybenolvasás, sajtóolvasás lehetőségére (ld. az I. lépcső 13.

sz. tételét). Itt jegyezzük meg, hogy a könyvtári eszközhasználat különösen kis szerephez jutott a tesztmondatunk befejező spontán válaszokban: lexikonok, kézikönyvek használatát az ezerből mindössze 3 fő tartotta szükségesnek, kiemelni, katalógus használatáról 1 fő, bibliográfiáról, repertóriumokról stb. pedig senki nem tett említést. (Ami persze nem azt jelenti, hogy ilyen kevesen használják ezeket az eszközöket; hanem csak azt, hogy ezek nem tartoznak a könyvtárról kialakult kép nyomatókos, tudatosult elemei közé!)

- A könyvtárkép nagykorúsodását és bizonyos mértékű demokratizálódását fedezhetjük fel a VII. sz. motivumegyüttes (széles könyvválaszték, amelyből mindenki kiválogathatja a neki megfelelőt) magas említési arányszámaiban. Minden hetedik megemlített motivum e kategóriába tartozott, és minden ötödik kérdezett (ugyanannyian, mint ahányan ismeretlen, illetve amennyien könyvkölcsönzési helynek tekintik a könyvtárat) e kategóriába (is) besorolható választ adott. A válogatás, böngészés és a választás motivumainak hangsúlyos szereplése bizonyos önállósodási folyamatra utal, arra, hogy a könyvtár - szabadpolcai ellenére - már sokak tudatában nem az a dzsungel, amelyben csak kíséreléssel tud eligazodni. De ha a VII. számú ("választás") motivumegyüttest a IX. számúval ("emberi kapcsolatok" - főleg könyvtárossal való kapcsolat!) állítjuk párba, és látjuk, hogy az utóbbi tízedannyi "szavazatot" kapott, mint az előbbi, világossá válik, hogy a könyvtárossal való kapcsolatok még nem eleve és nem okvetlenül kiiktató VII. sz. motivumbokor népszerűsége nemcsak a nagykorúsodás és az önállóság, hanem a könyvtáros előtti megszegyenülést elkerülni akaró gátlásosság, valamint a "hivatalos" kultúraközvetítővel szembeni bizalmatlanság jele is lehet. (Vagy éppen: a nagykorúsodásé és a bizalmatlanságé - együttesen.) A könyvtáros személyére, mint aki tanácsot, felvilágosítást ad, akivel meg lehet beszélni az ol-

vasmányokat (ld. az első lépcső 26. sz. tételét), nagyon kevés utalás történt: kerekén minden századik megemlitett motívum sorolódott ebbe a kategóriába. (Ha hozzávesszük ehhez a 14. sz. - "tájékoztatás" - motívumot is, amely mögött többnyire szintén ott sejthetjük a könyvtárost: minden ötvenedik.) A könyvtáros tehát alig-alig része a társadalomban élő könyvtárképnek. E tényben akad pozitív mozzanat is: a könyvtáros nem agresszív, harsány, rátelepedő, mindent és mindenkit agyonbeszélő kultúraközvetítőként él az emberek tudatában. Ugyanakkor ez a terepszínü beleolvadás a környezetbe veszélyes jelenségekre is felhívja a figyelmet: a színes könyvtárosegyéniségek hiányára, illetve elfakulására; defenzív stratégiákra, kapcsolatteremtési nehézségekre és a partnerszerepre való alkalmasság fogyatékosságaira.

- Megfigyelhető a könyvtárkép "szekularizálódása" és "zajosabbá" válása is: a hagyományos könyvtárkép áhítatos csendje, az elmélyült búvárkodás szentélye (ld. VIII. kategória) bizonyos mértékig profanizálódott. A VIII. kategória "csend"-motívumai a megkérdezettek mindössze 5-6 %-ának válaszaiban szerepeltek, kb. ugyanolyan arányban, mint a könyvtárt kikapcsolódásra, szórakozásra, pihenésre, hivatott helynek tartó válaszok (ld. X. sz. motívumegyüttes).

- A könyvtár speciális szerepkörét viszonylag kevesen állították szembe más könyvközvetítő intézményekével (könyvesbolt, házikönyvtár - ld. III. kategória), holott interjúalanyaink között - éppúgy, mint a felnőtt népességen belül - lényegesen nagyobb volt a könyvvásárlók (52 %), mint a könyvtári tagok (19 %) aránya. A megkérdezettek 5 %-a említette meg, hogy a könyvtárban olyan kiadványok is fellelhetők, amelyek nincsenek meg otthon, illetve már elfogytak a könyvesboltban (19. sz. motívum), s mindössze 1 % emelte ki, hogy a könyvtárból beszerzett könyv olcsóbb, mint a megvásárolt (10. sz.). (Ez utóbbi jelenség összefüggésben áll azzal,

hogy a könyvtárhasználat ma még elsősorban könyvkölcsönzést jelent, és sokkal kevésbé más "drágább" szolgáltatások: kézikönyvek, folyóiratok, fonotéka stb. igénybevételét.) Mig a könyvtárak szélesebb választéka szinte egyértelműen a könyvtár javára szól a válaszadók szemében, a könyvtári könyvhasználatának olcsóbb - tulajdonképpen ingyenes - mivolta már korántsem. Az olyan válaszok, amelyek szerint könyvtárba olyanok járnak, "akiknek nincs elég pénzük", "akik nem tudnak elég könyvet venni", lényegében lekezelik, "szegényszagúnak" érzik a könyvtárat. (Itt meg kell jegyeznünk, hogy adatainkat 1978-ban, tehát az árak, köztük a könyv árak jelentősebb emelése előtt nyertük!) A könyvesbolt, illetve a vásárolt könyv összehasonlítási alapként való ilyen szolid mértékű szerepeltetése valószínűleg összefügg sok felmérés ama tapasztalatával is, mely szerint a könyvtárat és a könyvesboltot az olvasmánybeszerzési gyakorlat általában nem tekinti riválisnak; szolgáltatásaik békésen összesimulnak, kiegészítik egymást.

- A könyvtár, mint "nem szeretem"-hely, vagy amelynek tevékenységében kifogásolnivaló akad (XI. kategória), nagyon kevés említést kapott. Nem valószínű, hogy minden 100 emberből csak kettőnek volt oka a könyvtári tevékenységrendszerben kifogást találni (a kérdés elvégre nem a kifogásolnivalók felsorolására szólított fel), de ez a kettő nyomatékosítani kívánta negatív véleményét. Elényeszdően kevés volt az általánosan elutasító vélemény ("nem szeretek ott lenni", "nem igénylem", "nem szeretem a könyvtár hangulatát" stb.), amelyek lényegében a könyvtárat idegen, ismeretlen helynek minősítő válaszok (ld. I. kategória) rokonai. A felnőtt lakosság nagy többsége tehát a könyvtárban pozitív jelentés-tartalmú intézményt lát, olyan intézményt, ahol valami hasznosat lehet kapni, csinálni, vagy legalábbis amiről nem "illik" rossz véleménnyel lenni. Sőt sok válaszadóból (lényegében minden hatodik interjúalanyból) a könyvtár szó ki-

fejezetten pozitív érzelmeket váltott ki, úgy érezték, hogy erről az intézményről a meghatottság, a megilletődés hangján kell beszélniök. (A II. kategóriára gondolunk, azon belül is elsősorban az 1. lépcső 6. sz. motivumára.) A könyvtár számokra - többnyire meglehetősen általános megfogalmazásban - "jó hely", a "kultúra temploma". (Persze előfordulhatott, hogy többen épp ilyen pozitív kicsengésű, de kissé ködös megfogalmazások mögé rejtették el könyvtárképük hiányosságait!)

A könyvtárral szemben támasztott konkrét kifogások azonban legalább olyan értékesek lehetnek a számunkra, mint az általános jellegű pozitív beállítódások. A kifogások zöme a könyvtári választékot, a könyvtári ügymenet nehézségét, illetve a könyvtár és a könyvtári könyv állagát illette ("nem mindig kapja meg az ember, amit akar"; "a kis példányszám miatt a jó könyvekre sokat kell várni"; "a helyi könyvtár nagyon szegényes"; "sok nehézség után rossz állapotú könyveket lehet kapni" stb.) Mi tagadás, e válaszok könyvtárképéből - bár lekezelő felhang nélkül és minden bizonnyal valós fedezettel - szintén "szegényszag" árad, mint ahogy a következőből is: "Az épület a Mihály báróé volt mint lovarda, ez lett a kultúrház. Tisztességesebben is kinézhetne, amennyi pénzt költöttek rá." Több kifogás éri a munkafeltételeket is ("az embert állandóan zavarják"; "ha csend volna és megfelelő könyvtárosi együttműködés volna, akkor az ember jól tudna dolgozni"; "sosem tudtam nyugodtan olvasni, mindig túl nagy volt a forgalom"). Ezzel szemben, ha kisebb is kórusuk, megszólalnak az élénkebb életű könyvtár hívei is: "túl nagy a csend!"

Minek látja tehát a magyar társadalom a könyvtárat? Valami távoli, idegen világnak? Könyvkölcsönzőhelynek? Információtárral felszerelt dolgozószobának? Szentélynek, ahova csak lábujjhegyen, vagy posztópapucsban lehet belépni (vagy még úgy sem)? Olvasóteremnek, tanulószobának? Szellemi in-

ségkonyhának? Ingyenes könyvesboltnak, a házi könyvtár "meghosszabbításának"? A demokrácia gyakorlóterének, ahol az értékek széles köréből önállóan választhatunk? Társalgóteremnek, klubnak? Vagy netán menedékhelynek, melegedőnek?

Az eddigiek alapján is láttuk: mindegyiknek! Mindegyik elem helyet kap ugyanis társadalmunk könyvtárképében - ha nem is egyforma mértékben. Hogy melyik milyen arányban: e kérdésre a következő fejezetben próbálunk meg válaszolni.

c) Könyvtári funkciók a könyvtárkép tükrében

Nem vállalkozhatunk a kézikönyvekben leírt könyvtári funkciók maradéktalan sorravételére, hanem csak azokra az imént felsorolt, talán kissé szubjektívnek tűnő típusokra, amelyek arról tudósítanak, hogy a könyvtár hogyan, miként funkcionál az emberek tudatában. Megbecsülni a funkciótipusoknak a könyvtárképen belül kialakult arányát nem könnyű, s eredményét tekintve korántsem megfellebbezhetetlen vállalkozás. Az egyes motívumbokrok ugyanis - még az 1. lépcső tárgabb választékú listáján is - összevonások eredményei, amelyeken belül egyes konkrét válaszok megfogalmazása inkább egyik, másoké pedig egy másik funkció felé hajlik.

Az 1 000 interjúalany konkrét válaszainak (tehát nemcsak a két lépcső motívumegyütteseinek) tüzetes áttanulmányozása alapján a könyvtárkép-motívumok és az általuk sugallt könyvtári funkciók megfeleléseit táblázatosan kíséreljük meg bemutatni. A könyvtárkép-elemek esetében a gazdagabb választékú (29 tételes) 1. lépcsőre utalunk vissza, ott az egyes változatokra is bővebben utaltunk.

A kapcsolatrendszerben az erős, jellegzetes megfelelések jele: xx; a gyengébb, de szintén tipikusnak tekinthető kapcsolatok jele x. (Ld. 22. sz. táblázatot.)

22. táblázat

	A könyvtárkép-motívumok által kialakított könyvtári funkciók								
	Távoli idegen világ	Kölcsönző és olvastatóhely	Dolgozó és tanulószoba	A kultúra temploma	Szellemi egészségkönyvtár	Ingyenes könyvesbolt megtöltött házikó	A demokrácia gyakorló terepe	Társalgó, klub	Menedék melegező
1-4. "Ismeretlen"	xx								
5. Másoknak való	xx			x					x
6. "Pozitív érzelem"	x			xx					
7. "Kultúra, műveltség"	x			x	xx				
8. "Ismeretek"					x				
9. "Szelesebb vázlaték mint a könyvesbolt"				xx					
10. "Olcsóbb, mint a könyvesbolt"						xx			
11. "Kölcsönzés"	x	xx				xx			
12. "Olvasás" (általában)	x	xx	x		x				
13. "Helyben olvasás"			xx					x	x
14. "Tájékoztató"			xx						x
15. "Új könyvek"		x	xx						
16. "Tanulás diáknak"			xx					x	
17. "Zenehallgatás"			x		x			xx	
18. "Rendezvény"			x					xx	
19.									
20. "Minden megtalálható"	x						xx		
21. "Választás"							xx		
22. "Böngészés"			x				xx		
23. "Csend, megnyugvás"			x		x				xx
24. "Elmélyült búvárkodás"			xx		x				
25. "Társas kapcsolatok"			xx				x		xx
26. "Könyvtáros"			xx						xx
27. "Kikapcsolódás"							x		x
28. "Időtöltés"								x	xx
29. "Nem szeretem"-hiányosságok	x		x			xx			

A motivumok említési arányainak ismeretében - ld. 1. lépéső - most már megkísérelhetjük annak meghatározását, hogy az egyes funkciók a felnőtt társadalom könyvtárképében (amely nem azonos a tevékenységrendszerrel!) hozzávetőlegesen mekkora súlyt képviselnek. A társadalomban természetesen az itt bemutatottnál sokkal gazdagabb kép él mind a könyvtárakról, mind pedig arról, hogy mire valók ezek a könyvtárak - mivel a mi vizsgálati módszerünk csak a leglényegesebbnek tartott, a könyvtár szó hallatára azonnal mozgósított képzetek rögzítésére volt alkalmas. (A hozzávetőleges arányszámok nem az említők, hanem az említések, vagyis az összes megnevezett motivum arányszámai: a 100 százalékot jelen esetben maga a sok elemből építkező össztársadalmi könyvtárkép jelenti.)

A társadalmi méretű könyvtárkép egynegyed-egyötödnyi sávja a mi görcsönk alatt fehérnek vagy csaknem fehérnek látszik: távoli, ismeretlen, elutasított, még fel nem fedezett vagy csak mások számára elérhető világnak, amelyben homályos színtelként esetenként fel-feltűnhet az olvasás, a műveltség, az "ott könyvet adnak", "az jó hely lehet" stb. motivum is.

A kép további, mintegy egyötöde már felölt valamilyen színárnyalatot, még ha ez kissé szürke is: itt a könyvtárat kölcsönző és "olvastató" helynek tartják, ahol könyvet lehet cserélni, előjegyeztetni, olvasni, kölcsönözni, az új kiadványokkal lehet megismerkedni stb.

Körülbelül 10-15 %-nyi az a sáv, amelyben a könyvtár mint dolgozószoba, információ- és ismerettár jelenik meg, ahol az ember munkát végez, művelődik, tanul, olvasótermet használ, elmélyülten búvárkodik, esetleg igénybe veszi a tájékoztató szolgálatot, vagy kihelyezett iskolai órán vesz részt; és kifogásokat is emel, ha munkáját zavaró jelenségeket észlel.

5-10 %-nyi az a hányad, ahol megilletődött, mondhatni templomi csönd honol, amelynek mégis "vonzereje van", ahol az ember "legszebb óráit tölti", ahol nyugalomra lel. A csend meg is törhet: az ember szép muzsikát hallgat. Az áhitat a Kultúrának, a Művészetnek, a Tudománynak szól, amely "előbbre viszi" az embert. A könyvtár tehát többek szemében a társadalmi emelkedés szimbóluma (mozgatója vagy eredménye?); igaz, nemegyszer csak mások számára...

A kép mintegy huszadrésze szomorúan sötét: a könyvtár itt mint "inségkonyha" üzemel. Inséges mivolta nemcsak szellemi téren (monoton kölcsönzőgyárrá válásában, szűkös választékában) nyilvánul meg, hanem külsejének, berendezésének leromlott állapotában, szutykos, szakadozott könyveiben, akadózó szolgáltatásaiban, no és olcsóságában is. Ez utóbbi a könyvtárat egyesek szemében olyan emberek intézményévé avatja, "akiknek nincs elég pénzük".

Ujabb huszadrésznyi mezőben a könyvtár sajátos könyvesbolttá, "meghosszabbított" házikönyvtárrá válik. Olyan könyvesbolttá, amely általában jobb, mint az igazi, mert szélesebb a választéka (az ember olyan kiadványokhoz is hozzájuthat, amit nem tud, nem akar megvenni, ami nincs meg otthon stb.) - vagy mert olcsóbb. (Ez utóbbi viszont, mint láttuk, korántsem számít mindig előnynek.)

Könyvtárképünk nem lebecsülendő, mintegy hetedrésznyi sávja a "demokrácia gyakorlóterepének" minősíthető. Részlemei: a széles, "mindenre" kiterjedő választék; a válogatás, böngészés, a személyre szabott választás igénye, vagy legalábbis képzelete. A párbeszéd itt alapvetően egyfelől az olvasó, másfelől a tárolt dokumentumok által képviselt különböző értékek között folyik, de ez nem jelenti azt, hogy a könyvtáros szerep nélkül marad. E terepen vetődik fel legégetőbbben a könyvtári gyakorlat egyik legidősebb dilemmája: hogyan jöhet létre esetenkénti tapintatos könyvtárosi közreműködéssel az olvasó önálló választása.

Könyvtárképünk következő "helyiségébe" tóga és kothurnus nélkül is beléphetünk: társalgószobába, klubba, bizonyos nézetből irodalmi szalonba érkeztünk. Igaz, nem tágas ez a helyiség: az egész "épületnek" csak huszadrészét teszi ki, de így is bizonyára akadnak, akik a könyvtár falain kívül szeretnék látni. Vannak itt ujságolvasók, tanuló (és tereferélő) diákcsoportok, (tánc)zenehallgatók, különböző rendezvények résztvevői, de olyanok is, akik egyszerűen csak kikapcsolódni, idejüket eltölteni jöttek ide, egy kis beszélgetésre, társaságra vágyva.

A következő "helyiség" - méretre és funkcióra egyaránt - nagyon hasonlít az előbbihez, de ha jobban megnézzük, inkább egy klubszoba és egy kápolna ötvözetét látjuk benne. Menedék, s egyúttal egyesek számára melegedőhely ez. Jönnek ide olyanok, akik ki akarnak lépni monoton hétköznapijaikból; akik bajaikban megnyugvásra vágnak; akik nem annyira információs, hanem inkább lelki támaszt, problémáik tanácsadóját keresik a könyvtárosban; akik magányukból kitörni, társra, barátira lenni szeretnének; és akik egyszerűen - egy kis olvasgatással ize-sítve - egy meleg, kulturált helyen szeretnék eltölteni a napjukat.

Ilyen tehát a könyvtárról alkotott összetársadalmi kép - ahogy mi megismertük. E kép mozaikszemcséi azonban, ahogy kaleidoszkópunkat más és más társadalmi réteg, csoport helyzetébe forgatjuk, új és új alakzatban állnak össze.

d) Az egyes társadalmi rétegek könyvtárképe

A 23. táblázat a 2. lépcső kategóriáinak említési arányait a munkamegosztás szerinti, rétegződés megoszlásában mutatja be. A táblázat lehetőséget nyújt arra, hogy az egyes rétegek könyvtárképének legjellegzetesebb vonásait összefoglalóan elemezzük.

23. táblázat

a = a kérdezettek 7-ában
b = az említett motívumok 7-ában

	Értelmi- ségi, ve- zeld		Egyéb szellemi dolg.		Szak- munkás		Ségéd- és beta- nitott munkás		Mezőgazdasá- gi fizikai dolgozó		Nyugdi- jas		Háztartás- beli és egyéb	
	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b
I. Ismeretlen, idegen, másoknak való hely	24,3	17,5	9,7	7,0	10,1	7,8	20,4	16,6	38,2	29,7	24,9	19,2	28,1	22,7
II. "jó" hely, a kultúra az ismeretek tárháza	17,1	12,3	21,7	15,7	15,3	11,9	11,3	9,2	23,5	18,1	16,8	13,2	16,5	13,3
III. Nagyobb választékú, ill. olcsóbb, mint a könyvesbolt	12,9	9,3	9,7	7,0	10,0	7,9	2,2	1,7	1,5	1,1	2,1	1,6	5,8	4,6
IV. Könyvkölcsönzés	8,6	6,2	17,1	12,4	22,2	17,4	22,0	18,0	17,6	13,6	22,2	17,2	24,8	20,0
V. Olvasás (általános megfogalmazásban)	14,3	10,3	16,6	12,0	18,5	14,5	23,1	18,8	16,2	12,5	17,5	13,6	15,7	12,6
VI. Egyéb szolgáltatások	14,3	10,3	14,8	10,8	11,6	9,0	11,3	9,1	7,4	5,6	8,5	6,5	7,4	6,0
VII. Széles könyvválaszték, választás, böngészés	21,4	15,5	29,2	21,1	20,7	16,2	20,4	16,6	10,3	8,0	22,2	17,4	12,4	10,0
VIII. Csend, megnyugvás, elmélyült búvárkodás	11,4	8,3	8,6	6,2	9,6	7,5	4,3	3,5	-	-	3,2	2,4	2,5	2,0
IX. Embertl kapcsolatok (könyvtárosi)	-	-	2,8	2,0	1,6	1,2	1,6	1,3	-	-	3,7	2,8	1,7	1,4
X. Kikapcsolódás, szórakozás	5,7	4,1	6,9	5,0	5,8	4,5	4,8	3,9	11,8	9,1	6,9	5,3	8,3	6,7
XI. "Nem szeretem", kritikált hely	8,6	6,2	1,1	0,8	2,6	2,1	1,6	1,3	2,9	2,3	1,1	0,8	0,8	0,7
Összesen:	138,6	100,0	138,2	100,0	128,0	100,0	123,0	100,0	129,4	100,0	129,1	100,0	124,0	100,0

Az értelmiség könyvtárképén meglehetősen nagy (mintegy hatodrésznyi) fehér folt (I) látható. (Ennek mintegy negyedét azok szolgáltatják, akik egyáltalán nem válaszoltak kérdésünkre.) Könyvtárképük tartalmas elemei közül a "választék-választás" kategória (VII.) kapta a legtöbb említést. (Ezen belül is elsősorban a minél szélesebb választék.) Az értelmiség köti össze a legkevésbé a könyvtár fogalmát a könyvkölcsönzéssel (IV.); de a könyvtáros személyével is (IX.). Az összes réteg közül az értelmiség körében találjuk a "csendes könyvtár" (VIII.) legtöbb hívét, valamint a könyvtárak legtöbb kritikusat (XI.). Könyvtárképük több mint egytizednyi (kb. az országos átlagnak megfelelő) sávjában a könyvtár kifejezetten pozitív helyként (II.) értékelődik, ezen belül az "ismeretek, információk gyűjtőhelye" motívum (vagyis a könyvtár dolgozószoja jellege) minden réteg közül itt a legerősebb.

Az egyéb szellemi dolgozók (alkalmazottak) könyvtárképén belül - jó egyötödnyi sávot lefedve - a "választék-választás" (VII.) motívum a leghangsúlyosabb (ezen belül viszont főként a választás-válogatás). Könyvtárképük érezhetően pozitív hangszerelésű (II.). (A könyvtárat leginkább ők tartják a kultúra és műveltség tárházának.) Ismeretlen, idegen helynek (I.) a könyvtár csak kevéssé minősül körükben. A könyvkölcsönzés motívuma (IV.) itt már kétszer nagyobb sávot alkot, mint az értelmiségiek könyvtárképében.

A szakmunkások könyvtárképében - az alkalmazottakhoz hasonlóan - csak kis terjedelmű fehér folttal találkozunk (I.), de a könyvkölcsönzés motívuma (IV.) - holtversenyben a "választék-választás-böngészés" motívumbokkal (VII.) - már az élre kerül. Ez utóbbi a segéd- és betanított munkásokról is elmondható, csakhogy itt kétszer akkora mértékben minősül a könyvtár ismeretlen, idegen helynek (I.), mint a szakmunkások körében. A pozitív érzelmi töltésű II. kategória súlya az

alkalmazottaktól a segéd munkások felé haladva szolidan, de egyenletesen csökken (a szakmunkások közepütt állnak); a könyvtárat a meglehetősen általános tartalmú olvasásfogalommal (V.) összekötők aránya pedig ugyanilyen sorrendben emelkedik. A "meghosszabbított" könyvesboltként funkcionáló könyvtár (III.), valamint a "csendes búvárkodás" (VIII.) motívumok tekintetében a munkásságon belül törésvonal húzódik; a szakmunkások könyvtárképében ezek az elemek (lényegében a szellemi dolgozók szintjén) jóval hangsúlyosabbak, mint a segéd- és betanított munkások csoportjában.

A parasztság könyvtárképének mintegy 30 %-os sávja a teljesen fehér: a könyvtár e rétegben számít leginkább ismeretlen helynek (I.). Itt csökken minimálisra a "választék-választás" motívumok (VII.) és a kölcsönzésen kívüli egyéb könyvtári szolgáltatások (VI.) említése, de a munkásokhoz képest a kölcsönzés (IV.) jelentősége is csökken. A könyvtárosnak (IX.) - az értelmiséghez hasonlóan - a parasztság könyvtárképében sem jut érzékélhető szerep, ugyanigy (de ez már csak a parasztság körében) a "csendes könyvtárnak" (VIII.) sem. Az előző rétegekhez képest viszont mintegy kétszeresére (s egyben a maximumra) nő a "kikapcsolódás-szórazás" motívumok (X.) súlya. Sajátos módon itt tetőzik a II. sz. könyvtárkép-kategória is (úgy, mint pozitív érzelmet kiváltó hely és majdnem úgy is, mint a műveltség, kultúra tárháza, a "továbbjutás" előmozdítója), ami azt jelzi, hogy a parasztság a könyvtárat általában egy távoli maga fölött álló, ugyanakkor (már csak azért is?) tiszteletet érdemlő intézménynek látja.

A nyugdijasok és a háztartásbeliek könyvtárképe sokban hasonlít egymásra, s több tekintetben a mezőgazdasági fizikai dolgozókéra is. E két rétegen belül szintén - ha nem is olyan mértékben, mint a parasztság esetében - a könyvtárat ismeretlen helynek tekintők (I.) aránya a legmagasabb. (Ezen

belül a háztartásbeliek tartják a könyvtárat leginkább másoknak való helynek.) A kölcsönzésen kívüli szolgáltatások (VI.) említése mindhárom rétegben, a "választék-választás" motivumé (VII.) a háztartásbeliek körében (hasonlóan a parasztsághoz): minimális. A "csendes könyvtár" (VIII.) helyett mindhárom réteg a "szórakoztató-kikapcsolódó" könyvtárat (X.) preferálja. Speciális jegyek is akadnak. Még ha a különbségek szerények is: a kölcsönzés motivuma (IV.) a háztartásbeliek, az emberi kapcsolatok és ezen belül a könyvtáros (IX.) említése pedig a nyugdíjasok könyvtárképében fordul elő a leginkább.

e) A könyvtárkép módosításának szükséges irányai

Annyit e kísérleti megközelítés is - úgy véljük - bizonyít, hogy a társadalomban élő könyvtárképben nincs minden a helyén, és a könyvtárhasználat kiterjesztésének (sőt: szintentartásának!) egyik feltételeként e képen változtatni kell. A szükséges változtatás fő irányairól a fejezet egésze kívánt szólni, itt csak a legfontosabbakat foglaljuk össze.

- Nyilvánvaló, hogy egyes rétegek a könyvtárat maguk fölött, mások maguk alatt állónak érzik. Meg kellene erősíteni (és nemcsak propagandával!) a társadalom tudatában azt az alaptételt, hogy a könyvtár olyan demokratikus intézmény, amely mindenkinek akar és tud nyújtani valami (számára is!) fontosat. Ezzel összefüggésben mindent el kell követni - még ha a helyzet kulcsa nem is a könyvtárak kezében van e téren - hogy a konok törvényszerűséggel érvényesülő "akinek van, annak adatik" elv hatókörét visszaszorítsuk: egy olyanfajta expanzív stratégiával, amely valamilyen formában képes elérni és megszólítani a könyvtárat ma még messze elkerülő hátrányos helyzetűeket is. A többi feladat már ebből - a "könyvtár mindenkié" alapelvből - következik.

- A könyvtárat sokak számára még ismeretlenségbe burkoló ködfelhő és idegenség-érzést el kell oszlatni. Itt sem egy-

szerűen felvilágosító munkáról van szó: a könyvtár nem kellő ismerete nemcsak tájékozatlanságot jelent, hanem nehezen átöröhető előítéleteken, az életvitel és a könyvtári feltételrendszer kemény tényein alapul.

- Nagyobb hatékonysággal kellene tudatosítani a társadalomban, hogy a könyvtár nem csupán könyvkiadó hely, hanem a használói igényekhez rugalmasan alkalmazkodó, számos nivósan nyújtott szolgáltatásra képes intézmény. (Ehhez persze ilyen intézménnyé is kell válnia!)

- Le kell bontani azt a válaszfalat is, amely a közgondakodásban (és nemcsak ott!) a könyvtár "dolgozószoba - templom", valamint "klub - társalgóhely" funkciója között húzódik.

- Erősíteni és növelni kell a társadalom kritikai érzékét és minden olyan igényét, amely a választék kiszélesítésére, az önálló választás és válogatás lehetőségére, a meglévő fogyatékoságok kiküszöbölésére irányul. Az igényes olvasó kihívást jelent a könyvtár és a könyvtáros számára - nélküle az igényes könyvtárügy elképzelhetetlen!

- Végül, de nem utolsósorban: minden lehetséges eszközzel emelni kell a könyvtáros presztizsét (és ennek érdekében szakmai felkészültségét, kommunikatív készségét), hogy az elszürkülés folyamatát megfordítva a könyvtárhasználó elitnek is méltó partnere, a "küszöblázás" olvasónak pedig tapintatos segítője lehessen.

IV. ÖSSZEZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

Ugy véljük, hogy Hankiss Elemér állítása, mely szerint "az irodalom a társadalom egyik legfontosabb értékteremtő, értéktároló, értékközvetítő intézménye, s mint ilyen szervesen és elválaszthatatlanul beleépül e társadalmi gyakorlatba" /74/ - áttételekkel és szükséges változtatásokkal az irodalmi izlésre, sőt általában az olvasáskultúrára is érvényes. (Olvasásgyakoriság és irodalmi izlésszint különben is összefügg egymással: empirikus adatok bizonyítják /75/, hogy az olvasás gyakoriságának növekedése az izlésnivó következetes emelkedésével jár együtt.)

Az olvasáskultúra egy-két "finomabb" mutatója, valamint bizonyos értékorientációs és életfelfogás-típusok között az eddigi kutatások is feltártak néhány sokat sejtető összefüggést. Így pl. tudjuk, hogy a fejlett irodalmi izlés pozitív kapcsolatban áll az általános kulturális értékorientáció magasabb szintjével, s a dogmatizmusmentes nyitott gondolkodásmóddal /76/; valamint az értékesebb személyiség- és közösség-kiteljesítő életfelfogás-típusokkal /77/. A fejlettebb olvasói beállítódások és a kreatív, létkiteljesítő értékeket tartalmazó élettervek korrelációjára is fény derült. /78/

Mindez arra enged következtetni, hogy az olvasáskultúra milyensége a társadalom tudatállapotának, a társadalomban uralkodó értékrendnek egyik, korántsem lényegtelen, fokmérője - oka és egyben eredménye. S folytassuk a gondolatsort Józsa Péter állításával, amely szerint az értékes műalkotások és a közönség termékeny találkozásának első és legfontosabb felté-

tele, hogy a befogadónak "olyan legyen a társadalmi praxisa, amely a művek közléseit aktuálissá, lényegivé teszi a számára" /79/. Tehát az olvasáskultúra (a társadalomban honos értékelvekkal együtt) függvénye, s egyben jelzője is a társadalmi tevékenységrendszer fejlettségének, illetve fogyatékoságainak.

Vajon olvasáskultúránk fentebb elemzett állapota, ha sajátos tükörként a társadalom felé fordítjuk, milyen képet mutat? Foglaljuk össze az olvasási szokásokra vonatkozó vizsgálódásaink legfontosabb megállapításait.

- Egyrészt úgy találtuk, hogy a hatvanas-hetvenes években stagnált a könyvolvasók aránya, s csökkent az olvasási alkalmak, az olvasásra fordított idő mennyisége - mégpedig oly módon, hogy az egyes társadalmi rétegek között e téren fennálló korábbi különbségek megnagyobbodtak.

- Másrészt viszont azt tapasztaltuk, hogy jelentősen megnőtt a könyvgyűjtési aktivitás és a házikönyvtárral rendelkező családok hányada; e téren a társadalmi különbségek csökkeni látszottak.

- Nőtt az ismeretközlő irodalom olvasásának mértéke, s ezzel együtt egy teljesebb értékű, aktívabb olvasási mód jövőbeli elterjedésének esélye.

- Ugyanakkor emelkedett azoknak az aránya is, akik a hétköznapi praktikus igényektől vezéreltetve, kizárólag ismeretközlő könyveket olvasnak.

- Az irodalmi érdeklődés főbb irányai jelentősen megváltoztak az elmúlt másfél-két évtizedben: a korábbi túlzottan múltba tekintő olvasói szemlélet a jelen felé fordult, az irodalmi érdeklődés horizontja - a könyvkiadás kibővült választéka által is támogatva - kitágult.

- Ez a folyamat azonban nem párosult kellő értékszelekcióval. Így állt elő az a helyzet, hogy a régi irodalom értékesebb részét általában a kortárs irodalom felszínesebb

alkotásaival helyettesítettük: bizonyos fogyasztói attitűdök felerősödtek.

Látványos előremutató pozitív tendenciát - nem az olvasáskultúra mennyiségi, sem minőségi összetevői között - nem tudtunk kimutatni. Sőt úgy érezzük, hogy a stagnálás általánosan jellemző közegében néhány negatív jelenség összekapcsolódik és figyelemfelhívó tendenciát alkot.

A közizlés, az osztársadalmi szintű befogadói készségek és jártasságok meglehetősen alacsony szintjére utal, hogy a modern értékes irodalom értő befogadónak tábora a felnőtt könyvolvasó népességnek mindössze 5-10 %-át (a klasszikus értékek értő befogadóival együtt is csak mintegy negyedét) teszi ki. (Ez a teljes felnőtt népességnek csak 3-6; illetve kb. 15 %-át jelenti.) Ennek alapján úgy véljük, hogy Hankiss Elemér által oly szemléletesen elemzett /80/ köznapi viselkedési kultúránk színvonala többek között azért is olyan alacsony, mert az ún. "magas kultúra", amelynek főleg csak nagyszámú létrehozójával dicsekedhetünk, sokféle okból még nem tudott hatóerővé, elsajátított értékké válni a tömegekben.

Úgy véljük, hogy az olvasáskultúránknak az utóbbi egymásfél évtized során elsősorban azokban az összetevőiben mutatkozott fejlődés, amelyek arra vallanak, hogy a könyvet a társadalmi érték-tudat egyelőre főként birtokolni vágyott, státusszimbólumként is használható tárgynak, az anyagi javak egyikének; a köznapi praxis hasznos segítőjének; s élvezetes fogyasztási cikkeknek tartja. Ezek a tendenciák a hatvanas évek elején még nem, vagy szelidebben jelentkeztek - tehát egy olyan korszak fejleményeinek tekinthetők, amelyet Hankiss Elemér az ún. "akvizitív dinamikus" - az anyagi javak felhalmozására koncentráló - értékrend erőteljes térnyerésével jellemez. /81/

Ha beválik Hankiss prognózisa, akkor az elkövetkező évtizedekben (az anyagi javak telítődésével és értékcsökkenésével párhuzamosan) az önálló és gazdag személyiség, valamint a tartalmas közösség a társadalmi értékrend egyik legfőbb célértékévé fog válni /82/, s várható, hogy e folyamat részeként (a csiráiban már jelenleg is észlelhető pozitív tendenciák megizmosodásával) a könyv a jelenleginél nagyobb mértékben fog létkiteljesítő, személyiséggazdagító olvasmányként funkcionálni.

Néhány, a szépirodalmon kívüli művészeti terület (film, zene, képzőművészet) befogadási jelenségeinek vizsgálatakor olvasáskultúra jelenségeivel való meglehetősen erős (nívóbeli és egyéb) hasonlóságokat tapasztalhattunk.

Az olvasmánybeszerzési szokásokat illető vizsgálódásainkon végigvont az a tapasztalat, mely szerint az aktívabb olvasói hozzáállást, aktívabb befogadói tevékenységet feltételező olvasmányanyag (az újabb keletű, újszerű, az értéke-
sebb szépirodalom és a non fiction) tendenciaszerűen nagyobb aktivitást igénylő (általában intézményes) információs és beszerzési médiumok közvetítésével jut el olvasójához.

A könyvtárak érintő területeken az említett tendencia, ha ellentétébe nem is fordult át, de megbicsaklott: a könyvtár mint az olvasmányválasztási információk és az olvasmánybeszerzés speciális közege, összetételében az átlagostól csak kevéssé eltérő olvasmányanyagot közvetített.

Az olvasmányközvetítő csatornák és az olvasmányanyag megfelelései mögött meghatározott szintű általános olvasói magatartás áll: az aktívabb és igényesebb olvasó általában olvasmányainak felkutatásában, beszerzésében, valamint olvasmányai választékában egyaránt aktívabb és igényesebb magatartásról tesz tanuságot. Ebből következik, hogy az olvasmányválasztási és -beszerzési szokások fejlesztése elképzelhetetlen az általános olvasói magatartás és igény-szint fejleszté-

se nélkül, ami viszont két okból is (kultúraközvetítői) hatókörünkön túlra mutat.

Egyrészt, mert a fejlett, aktív olvasói (tágabban: kultúrafogyasztói) magatartás maga is részelem és következmény: általában az aktív, nyitott, értékrendjében a kulturális javakra megfelelően orientált, a társadalmilag kellően motivált személyiség szerves része és következménye, vagy inkább velejárója. Az ilyen személyiséget pedig - utaljunk ismét Józsa Péter gondolatára /83/ - a társadalmi praxis alakítja (vagy nem alakítja) ki, a kultúraközvetítő csak elősegítheti, de nem irányíthatja ezt a folyamatot.

A másik ok: a kultúraközvetítés nem kötelezően látogatott intézményeit épp a kulturálisan kevésbé aktív és igényes, illetve hátrányos helyzetű rétegek kerülnek el leginkább (egyébként logikusan: hisz már az intézmények felkérése is bizonyos mértékű aktivitást és igényt feltételez), tehát azok, akiknek körében a legtöbb tennivalónk lenne. És ez a kör, mint tudjuk, meglehetősen tágas.

A könyvtárak a kurrens olvasmányok mintegy egytizedének kiválasztásában, s mintegy 15 százalékának beszerzésében játszanak döntő és közvetlen szerepet. A tömegkommunikáció és a könyvszakma (személyesen igénybe vett) csatornáival is számolva, az intézményes olvasmányközvetítés hatóköre adataink szerint az olvasmányanyag 36-37 százalékára terjed ki. A felnőtt népesség olvasmányválasztási és -beszerzési döntéseinek tehát csaknem kétharmada az intézményes és hivatasos olvasmányközvetítés közvetlen hatását eleve kizáró körülmények között születik meg.

Tekintettel a társadalomban, az olvasáskultúrában lezajlott változásokra, tekintettel arra, hogy a könyvtárnak csak a társadalom kis hányadára van közvetlen befolyása, mit tegyen, mit tehet a könyvtár? Mi lesz "klasszikus" hármas funkciójával?

Az információs funkció jelentősége érezhetően növekvőben van - ennek erősítése vitán felül álló szükségszerűség. Akár tetszik, akár nem, a könyvtár kénytelen lesz a szórakoztatási-rekreációs szerepkört is betölteni, a társadalmi igények rászoritják. Persze eddig is betöltötte, némi izlésfejlesztési hátsó gondolatokkal vagy egy kis lelkiismeretfurdalással. Nem lenne egyszerűbb, ha tárgyilagosan felvállalná?

Felmerül a kérdés: mi lesz ez esetben a nevelő funkcióval? Lényegében két út áll előttünk:

1) Fenntartani és üzemeltetni egy olyan könyvtárat, amely a fenntartók és üzemeltetők, a könyvtárügy hivatásos munkatársainak értékrendjét, vágyait és törekvéseit modellezi, amely a közte és a valóság között feszülő jelenlegi kudarcos konfliktusból úgy kíván kilépni, hogy elsősorban nem saját magát, hanem a használóit kívánja megváltoztatni.

2) Nemcsak a hétköznapi kis megalkuvások, hanem a koncepció szintjén is létrehozni a tényleges közönségigényre (mégpedig a tömegek és az "elit" igényére egyaránt!) alapozó könyvtárat.

Ha az első utat választjuk, erősíteni kell (s egyúttal szakszerűbbé kell tenni) a nevelői attitűdöt. Ezt nevezhetjük jobbitó szándékú hűsi elszánásnak, de félsz, hogy a gyakorlatban erősen hasonlítani fog egy - jónak hitt cél érdekében elkövetett - voluntarista kulturális agresszióhoz.

Ha a második változat mellett döntünk, akkor az eddig is főleg csak deklarative létező direkt nevelési elveket a kultúrálisan szolgáltató könyvtár indirekt, de tényleges nevelő hatásával váltjuk fel. Egy olyan nevelő hatásra gondolunk, ahol az állomány terjedelmének és elrendezésének, a szolgáltatások színvonalának, a könyvtári tér belső és külső megjelenésének, a könyvtáros viselkedésének áttételes eszközrendszere lépne a közvetlen agitáció helyébe.

Persze a dolog azért nem ilyen egyszerű. Egyrészt azért, mert társadalmunk kulturális állapota nagyon is rászorgalna a fejlesztésre és a nevelői türelmetlenségre. Ezen a téren a józan, realista megfontolás segíthet, amely egy rövid távon esedékes kudarccal nem akarja veszélyeztetni a tágabb perspektívák szerény eredményeit. Másrészt a helyzetet az is nehezíti, hogy a döntésnek nemcsak a nevelői funkció meglegelősen teoretikus síkján lennének következményei, hanem egy sor konkrét intézkedésre, szerkezeti változtatásra is szükség lenne. Említsünk meg ebből néhányat:

a) Az állománybeszerzési politika megváltoztatása: a gyerekállomány és a közkedvelt olvasmányok (s ezek korántsem csak krimik!) arányának erőteljes növelése; az igények változását flexibilisen követő szerzeményezés és apasztás; új, népszerű dokumentumtipusok erőteljes ütemű beszerzése; közvetkezőképp - főleg a kisebb könyvtárakban - a gyűjtemények "teljességéről" való lemondás.

b) A könyvtári terek átrendezése a gyerekek, a populárisabb használói igények, valamint a nem hagyományos (klubszerű stb.) tevékenységek javára; népszerű "általános övezetek" létrehozása, ebből adódóan könyvtárépítési koncepciónk újragondolása.

c) Az állomány elhelyezésében (a hagyományos szabadpólc mellett) a széles igényeknek jobban megfelelő témacsoportos rendszerek kialakítása, vállalva esetenként az egységes rend (ETO + betürend) megbontását.

d) A fentiekkel párhuzamosan (s részben azok várható negatív hatásainak kiegyenlítése céljából) a tájékoztató tevékenység és a könyvtárközi kölcsönzés színvonalának javítása, a hálózatfejlesztési politika újragondolása, a szervezeti egység erősítése.

Mindezek mellett utalnunk kell még a hálózatfejlesztés és a gépesítés (reprográfia, stb.) megkerülhetetlen felada-

taira, az ügymenet meggyorsításának, a szociális és demokratikus szemlélet erősítésének, a könyvtárkép módosításának szükségességére.

Nagyjából tehát együvé állt annak a kulturáltan szolgáltató, nyitott könyvtárnak a megvalósítandó eszménye, amely nem "nevel", hanem "csupán" az igényeknek megfelelő s azokat differenciáltan kielégítő választékot és szolgáltatásokat nyújt; szakszerűen, korszerűen és rugalmasan rendelkezésre áll, diszkrétan orientál, a különböző értékek párbeszédét animálja, segítőkészséget és szeretetet sugároz; amely falai között kevésbé hagyományos funkciókat (közéleti fórum, klub, "menedékhely" stb.) is felvállal, szükség esetén a falai közül kilépni is tud (könyvek házhoz szállítása stb.); s amely a nevelésnek inkább indirekt (a környezet, a szolgáltatás, a könyvtárosi viselkedés kulturáltságával ható) formáival él.

1. Mit olvassunk? 4 000 háztartás könyv olvasási adatai. Statisztikai időszakos közlemények, 69. kötet. KSH. Bp. 1965. 6.1.
2. Társadalmi rétegződés Magyarországon. 15 ezer háztartás 1963 évi adatai. Statisztikai időszakos közlemények, 90. kötet. KSH. Bp. 1966. 90.1.
3. Pártos Judit: A demográfiai tényezők hatása a művelődésre. KSH Népszélettudományi Kutató Csoport. Bp. 1967. 54. és 22.1.
4. Mándi Péter: Könyv olvasás és könyvvásárlás Magyarországon. KTK. Bp. 1965.; illetve: Mándi Péter: A könyv és közönsége. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1968.
5. Az erre vonatkozó elemzéseket ld. Mándi Péter: A könyv és közönsége. I. m. 34-37. 1.
6. Mándi Péter: A könyv és közönsége. I. m. 26. 1.
7. A "rendszeres" olvasás havi átlagban legalább egy könyv elolvasását jelenti.
8. Az 1964-es adatok másodlagos számítások eredményei, Mándi Péter: Könyv olvasás és könyvvásárlás Magyarországon (I. m.) alapján.
9. Az 1978-as vizsgálat megkülönböztette a "kevésbé gyakran" olvasókat a "nagyon ritkán" olvasóktól. Az előbbieknél 27 %-os s az utóbbiaknál 17 %-os adatának összevonásából keletkezett az "időnként" olvasók 44 %-os arányszáma.
10. Idézi: Andrassy Mária: A művelődési otthonok hatóköre a szabadidő- és életmód-vizsgálatok tükrében. = Kultúra és Közösség 1975/2-3. sz. 66. 1.
11. F. Fröhner: Das Buch in der Gegenwart. Bertelsmann Verlag. 1961. 198. 1.; valamint: E. Noelle-Neumann: Könyvkereskedők és könyvvásárlók. A Börsenvereinek könyvpiackutatásának egy évtizede. MKKE. 1979. 1. 1.
12. Időmérleg. (Főmunkatársak: Andorka Rudolf, Falussy Béla.) Bp. KSH 1980. 76. 1.
13. A jelenség részletesebb elemzését ld.: Gereben Ferenc: Olvasásgyakorlás, irodalmi izlés. = A Könyv. 1973/2. sz. 73. ill. 79. 1.
14. Ld.: A magyar könyvkiadás adatai 1978. Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése. Bp. 1979. 243. 1.

15. Összevont és kerekített adatok Mándi Péter: Könyvolvasás és könyv vásárlás Magyarországon. I. m. Füg. XIV. táblázat alapján.
16. Ld. erről részletesebben: V. Kulcsár Julia - Mándi Péter: Könyvek otthon. MKKE. Bp. 1983. 89-es és köv. oldalak.
17. Sas Judit 1963-ban, három faluban végzett olvasásszociológiai vizsgálata során azt tapasztalta, hogy a szülők túlnyomó része gyerekeinek könyvközeli életet szánt, s elsősorban státus-emelkedési célból. Az is kiderült, hogy a könyv, mint a státus-emelkedés szimbóluma épp azokban a családokban játszotta a legnagyobb szerepet, amelyekben a szülők alig, vagy egyáltalán nem olvastak. (Ld. H. Sas Judit: Emberek és könyvek. Akadémiai Kiadó. Bp. 1968. 179-189. l.)
18. Józsa Péter: Társadalmi kommunikáció és kultúra = Valóság 1976/6. sz. 53. l.
19. Az 1964-es KTKK vizsgálat adatait Mándi Péter: A könyv és közönsége I. m. 30-31. l. alapján közöljük.
20. 1978-as vizsgálatunk (KMK-MKKE felmérés) adatai.
21. Az 1964-es KTKK-vizsgálat - szemben az 1978-as felvétellel - kétféle kategóriával dolgozott: mezőgazdasági munkás és tsz-paraszt. A közölt adatsor a két kategória összevonásából származik és ezért csak közelítőleges.
22. Mit olvasunk? I. m. 20. l.
23. Mándi Péter: A könyv és közönsége. I. m. 84. l.
24. R. Fröhner: I. m. 198. l.
25. Józsa Péter: Magyar és francia olvasók irodalmi értékrendszerei. = Kultúra és Közösség. 1975/1. sz.
26. Az 1964-es adat a 15 éven felüli, az 1978-as a 20 éven felüli népességre vonatkozik. Az adatok mégis jól összevethetők, mert a non fiction műfajok iránti érdeklődés a 15-20 éves korosztályban alig gyengébb, mint az idősebb korcsoportokban. (Ld.: Mándi Péter: A könyv és közönsége. I. m. 90-91. l.)
27. Mit olvasunk? I. m. 20. l.; Mándi Péter: A könyv és közönsége. I. m. 92-93. l.
28. Mit olvasunk? I. m. 20. és 22. l.; Mándi: A könyv és közönsége. I. m. 89., 91. és 94. l.
29. Ld.: Kamarás István: A munkások és az olvasás. Népművelési Propaganda Iroda. Bp. 1969. (A Könyvtártudományi és Módszertani Központ kiadványai 33.) 115. l. táblázata.
30. Idézi: Vitányi Iván: Összefoglaló a művelődésszociológiai kutatások eddigi eredményeiről. = A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai. Válogatott dokumentumok gyűjteménye. Országos Közművelődési Tanács. Bp. 1976. 327-329. l.

31. Józsa Péter: Magyar és francia olvasók. I. m. = Kultúra és Közösség 1975/1. sz. 74. 1.
32. Gereben Ferenc: Rétegzítés - az izlés rétegződése. = Izlés és kultúra: Kossuth K. Bp. 1974.
33. H. Sas Judit: Emberek és könyvek I. m. 154-163. I. A szerző az egyes társadalmi rétegek izlésarculatát elsősorban a KSH 1962-es felvételére (Mit olvasunk? I. m.) támaszkodva elemzi.
34. Mit olvasunk? I. m. 24. 1. alapján
35. Mándi Péter: Könyvolvasás és könyvvásárlás Magyarországon. I. m. 34. 1.; valamint Mándi Péter: A könyv és közönsége. I. m. 107. 1. alapján.
36. Az 1978-as KMK-MKKE vizsgálat adatai.
37. Ld. erről: Mándi Péter: A könyv és közönsége. I. m. 83-84. 1.
38. Ld.: Mándi Péter: A könyv és közönsége. I. m. 87. 1.
39. Gereben Ferenc: A mai magyar irodalom helye az olvasói izlésben. MKKE. 1970. (Kézirat)
40. Ez a tapasztalat egyben megnyugtathat minket, hogy a korábbi, 1978-as olvasottsági rangsorban nemcsak azért szerepeltek olyan visszafogottan a klasszikusok, mert a mintasokaságból hiányzott a Jókait, Gárdonyit, Mikszáthot iskolai tananyagként is olvasó 20 éven aluli korosztály. A most adatolt 1968-as mintának ugyanis 17 %-a e korosztályba tartozott, s mint látható, a klasszikusok népszerűsége mégis a mélyponton áll.
41. Izléskategóriáinkba a kérdezettek kedvelt olvasmánytípusaik, emlékezetes olvasmányélményeik és legkedveltebbként megnevezett íróik alapján soroltuk be, mégpedig a felsorolt információk összhatását, domináns elemét kutatva. Részletesebben lásd: Gereben Ferenc: Olvasásgyakorlás, irodalmi izlés. = A Könyv. 1973/2. sz. 74-75. 1. Más módszerrel létrehozott izléstípusok leírását, társadalmi demográfiai hatókörének ismertetését ld.: Gondos Ernő: Olvasói izléstípusok. Kossuth K. Bp. 1975. 127-142. 1.; valamint Balogh Zoltán - Kamarás István: Élményalakzatok I. NPI. Bp. 1978. 347-375. 1.
42. Ld. Mit olvasunk? I. m. 22. 1.; Mándi Péter: A könyv és közönsége. I. m. 92-93. 1.; Kamarás István - Polónyi Péter: Értelmiség, olvasás, könyvtár. NPI. Bp. 1970. 29-33.; Gereben Ferenc: Rétegzítés. I. m. 379-381. és 398-399. 1.; valamint a 9. táblázat megfelelő adatai.
43. Gereben Ferenc: Rétegzítés. I. m. 379-380. 1.
44. Kamarás István - Polónyi Péter: I. m. 32-33. 1.
45. V. ö. a 9. táblázat valamint Gereben Ferenc: Rétegzítés.. I. m. 399. 1. megfelelő adatait.
46. Ld. Gereben Ferenc: Rétegzítés... I. m. 398. 1., valamint Kamarás - Polónyi. I. m. 33. 1.

47. 1968-ban (városi könyvesboltokban, könyvtárakban) végzett vizsgálatunk során azt tapasztaltuk, hogy pl. Petőfi kedveltsége az iskolai végzettség emelkedésével egyenletesen csökkent, s legkisebb arányban épp az értelmiségiek sorolták be legkedveltebb szerzőik közé. (Ld. Gereben Ferenc: Rétegzítés I. m. 397. 1. táblázata.)
48. Ld. Gereben Ferenc: Rétegzítés... I. m. 398. 1.
49. H. Sas Judit: Emberek és könyvek. I. m. 159. 1.
50. Ld. Gereben Ferenc: Rétegzítés... I. m. 385-386. 1.
51. A jelenség elvi alapjainak megfejtésére már korábban kísérletet tettünk. (Ld.: Gereben Ferenc: Az irodalmi izlés belső szerveződé-
sének kérdéséhez. = Kultúra és Közösség. 1974/2. sz. 83. 1.)
52. Kamarás István: A munkások és az olvasás. I. m. 114. 1.
53. Kamarás István: A munkásolvasók irodalmi izlése közelebről. = Társadalmi Szemle, 1973/8-9. 116. 1.
54. Kamarás István: A munkások és az olvasás. I. m. 123. 1.
55. A módszer részletes leírásával együtt ld.: Kamarás: I. m. 165-167. 1.
56. Az 1973. évi KSH-mikrocenzus adatai szerint a munkásosztály létszáma 2,95 millió, ami az aktív kereső népesség 58 %-át jelentette.
57. Részletesebben ld.: Gereben Ferenc: A bejáró dolgozók néhány életmódbeli sajátosságai - olvasás- és lakáskultúra. = Utazó munkások. NPI. Bp. é. n. 157-158. 1.
58. U.o. (158. 1.)
59. Ld.: Gereben Ferenc: Rétegzítés... I. m. 392-393. és 399. 1.; valamint u.ő.: A falusi lakosok olvasási és könyvbesszerzési szokásai. MKKE, Bp. 1982. 31-40. 1.
60. Ld. Mit olvasunk? I. m.; Mándi: A könyv és közönsége. I. m.; Kamarás: A munkások és az olvasás. I. m.
61. Időmérleg. Részletes adatok II. Bp. KSH 1982. 736-737. 1.
62. Mándy: A könyv és közönsége. I. m.
63. Részletesebben ld.: Gondos Ernő: Olvasói izléstípusok. Bp. Kossuth K. 1975.; Kamarás István: Nők és férfiak mint irodalomolvasók. = Könyvtári Figyelő 1980/5. sz.; Fogarassy Miklós - Kamarás István: Olvasó a labirintusban. Tankönyvkiadó. Bp. 1981.; Bartos Éva: A nők és a könyv. = Kultúra és Közösség. 1981/1. sz.
64. Bartos Éva - Mándy Gábor: Tematikus érdeklődésvizsgálat közművelődési könyvtárakban. OSZK. Bp. 1981.

65. A romantikus irodalom iránti érdeklődés az utóbbi másfél évtizedben jelentősen csökkent, s manapság olvasói elsősorban - a gyerekeken kívül - az alacsonyabb végzettségű és idős rétegekből kerülnek ki. A romantika tehát - itt és most - legalább annyira funkcionálkosztümös kalandregényként, mint szélsőséges érzelmeket és jelleme-
ket megjelenítő irodalomként.
66. Kamarás: Nők és férfiak mint irodalomolvasók. I. m.
67. A kategorizálást és a besorolást S. Nagy Katalin művészetszociológus végezte.
68. V. Kulcsár Julia - Mándi Péter: Könyvek otthon. MKKE. Bp. 1983.
69. Mándi Péter: Könyvnyelv és könyvvásárlás Magyarországon. I. m. 48. l.
70. Mándi Péter: I. m. 49-50. l.; illetve XIX/1-5 táblázatok.
71. 1964-es adatok lelőhelyét - itt és a későbbiekben - ld.: Mándi Péter I. m. XIII/1-2. táblázatok.
72. Ld. ezzel kapcsolatban pl.: Kamarás István: Légvárak vagy végvárak? = Könyvtáros, 1980/3. sz.
73. A tájékoztatási munka színvonalának problémáiról ld.: Halász Béla: Tájékoztatás a közművelődési könyvtárakban. NPI, 1978; Baranyi Imre - Pápay Zsuzsa: Kísérlet a könyvtári tájékoztatás színvonalának mérésére. KM. 1980.
74. Hankiss Elemér: Érték és társadalom. Magvető K. Bp. 1977. 7. l.
75. Ld. Kamarás István: A munkások és az olvasás I. m. 169. l.; valamint Gereben Ferenc: Olvasásgyakorlás, irodalmi izlés. = A Könyv, 1973/2. sz. 80. l.
76. Ld.: Halász László - Nagy Attila: Hatásvizsgálat könyvtárban I. NPI. Bp. 1974. 114-125. l.
77. Ld.: Gereben Ferenc: Rétegzés... I. m. 395-397. l.
78. Ld.: Kamarás István: Az irodalmi érték esélye lektürolvasóknál. NPI. Bp. 1974. 52-52. l.
79. Józsa Péter: Társadalmi kommunikáció és kultúra. = Valóság, 1976/6. sz. 55. l.
80. Hankiss Elemér: Felemás világ? = Valóság. 1979/6. sz.
81. Hankiss Elemér: Érték és társadalom. I. m. 360-363. l.
82. U. o.
83. Józsa Péter: I. m. Valóság, 1976/6.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ISBN 963 201 292 5

Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Felelős kiadó: Szenté Ferenc igazgató. Megjelent: 9,455 A/5 ív terjedelemben. Készült az OSZK házi nyomdájában. Felelős vezető: Burány Tamás. Munkaszám: 89.094

ÁRA: 90,- Ft

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár